МИЛЕ КОРДИЋ

ЗЛОСЛУТ

Београд 1989

11.12.2009
ИЗ ЕТНЕ

Вукмиров Радивој

МИЛЕ КОРДИЋ

ЗЛОСЛУТ

БЕОГРАД, 1989.

Рецензенти:

Проф. др АЛЕКСАНДАР ДРАШКОВИЋ
ДРАГОЉУБ МИЛАНОВИЋ

886.1/.2–31

КОРДИЋ, Миле

Злослут / Миле Кордић. – Београд : Стручна књига, 1989. – 257 стр. ; 20 см

ISBN 86-419-0030-6

Издавач и штампар: „СТРУЧНА КЊИГА“ – Београд • Лоле Рибара 48 • директор ЖИВОЈИН ВЛАХОВИЋ • дизајн ЉУБОМИР КРИВОКАПИЋ • b.g. уредника МИЛЕ КОПАЊА • технички уредник СНЕЖАНА ПЕРОВИЋ • лектура и коректура ВИШЊА РАПАИЋ • телефони: директор 341-332; 340-943 • редакција 342-514; 340-451 • комерцијала 342-512 • штампарија 346-691

ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

Да је све оно што се у овом тексту може прочитати било само продукт пишчеве маште и имагинације, читалац би већ после првих поглавља закључио да ово штиво припада роду савремених бајки, са свим очекиваним претјеривањима и неодмјереностима. На жалост, кажемо, Кордићева проза није измаштана, бајколика конструкција, грађена на неким посуђеним клишеима Агате Кристи или Жоржа Сименона, већ је то бјерно одсликана реалност архаичних, оријенталских настраности и тмуша нашег социјално-политичког миљеа на предратном, ратном и послијератном дешавању на Косову и Метохији (тамо превасходно). То је једна сурова реалистичка, страдалничка животна биографија, конкретног, живог човјека, чије је и име, чак, као и сви други породични и други подаци, у роману остало аутентично, неизмијењено.

Подређујући бројне могућности ефектнијег литерарног исказа бјеродостојности драматичне фабуле, која се тако окрутно плете, кроз три деценије голготе, у животопису главног јунака – Нова, писац је, можда помало поведен и лалићевским искуствима, задржао права имена и свих других актера политичке сцене, који су са својих тронова институционалне свемоћи, пуни примитивног садизма и осветничке безосјећајности, подло и окрутно пројектовали тамничку и злостављачку судбину своје непритворне жртве, тог истог Нова!

Новова животна, а особито политичка и робијашка биографија је сама собом роман. И више од тога, чак. То је доиста права драма. Можемо бити исто тако сигурни да то није и једина драма те врсте на нашим просторима, и у нашим послијератним политикантским и сваковјаким другим коњунктурама и кон-

трговерзама које су се дешавале. На Косову и Метохији поготово, о чему нам свједоче безбројна мрачна искуства данашњега дана.

Мучна прича јунака Кордићевог романа почиње тамо негдје тридесетих година овога вијека, када сиромашно метохијско момче, син досељеника из посног камењара, црногорског племена Куча, приступа Комунистичкој партији Југославије, 1933. године. Бројна породица Новобог оца није ни у Метохији нашла очекивани земаљски рај. Плодна земља је припала другима, а они су морали тек створити нешто плодне земље, мукотрпним крчењем утрина и шикара. Младић Новo, сада већ горди припадник КПЈ, нема материјалне могућности да доврши Пећку гимназију. Послије петог разреда напушта школу, јер он и породица морају живјети од његове худе наднице, коју с великом муком стиче, радећи најгрубље, и слабо плаћене, помоћне, нередовне послове.

Младалачки романтично обузет идеалима социјалне правде, једнакости и среће за све људе, којима га је учила, и за које га је животно оријентисала његова Партија, Новo је у сваком убогом и сиротом човјеку овога свијета видио само брата–сапатника, без обзира којим језиком он говорио, и чијем се Богу молио. Такав однос је, разумије се по себи, имао и према сиромашним сусједима – Шиптарима, којих је било много. Њима као ортодоксним муслиманима, међутим, није била нимало привлачна атеистичка комунистичка идеологија, без обзира на сву атрактивност социјално-политичких програма које је нудила. То, као и традиционални антисловенски одјум, имало је за последицу да се комунистичка инфилтрација у шиптарске масе на Косову и Метохији сусретала са највећим тешкоћама и готово несавладивим препрекама. Томе је у највећој мјери доприносила и свакодневна, снажна антијугословенска пропаганда, масовно организована од стране фашистичке Италије, преко окупиране Албаније. Њен ослонац на Косову био је богати и пресудно утицајни беговски слој међу косовометохијским Шиптарима.

Комунистички активиста из метохијске Витомирице, и робијаш Краљевине, Новo Вукословић, доживљава прве велике дилеме у погледу држања и односа малобројних Шиптара, чланова Комунистичке партије, приликом распада Југославије, априла 1941. године. Поготово у погледу понашања тзв. ђаковичке групе

Шиптара, тобожњих комуниста, присјелих из Албаније још 1937. године. Такво њихово неочекивано понашање према пропоњеном словенском живљу тих првих ратних дана, под патронатом окупаторске италијанске војске, комунисти Нову открива нико други него угледни метохијски Шиптар – Ганибег!!! Прво сумње, тада зачети, све ће се више ширити и потврђивати током рата, да би се, необјашњивим комбинацијама закулисне политике, та иста шиптарска, увозна ђаковичка група, на челу са Фадиљем Хоџом, нашла у поратном раздобљу на свим одлучујућим функцијама власти на подручју Косова и Метохије. Штавише, и на челним мјестима Федерације!!!

Када је све то могао очигледно и потврдити, захваљујући својој високој функцији у обласној полицији, и када је у револту рекао неке тешке истине у лице свемоћном метохијско-косовском муфтији Ф. Хоџи, иначе недодирљивом фаворату највише савезне власти – Новo Вукословић је био примјерно кажњен. Голи оток му, почев од 1950. године, постаје фактички стално мјесто боравка. Без суђења, без доказа, без ичије заштите, и, што је и најболније у овој аутентичној људској исповијести – без икакве стварне и легално доказане кривице!?

Тако нам прича главног јунака Кордићева романа открива нашу тегобну послијератну стварност у двије паралелне равни: ону на Косову и Метохији, гдје се потпуно неометано одвијао планирани процес антисрпске и антијугословенске индоктринације шиптарског свијета, и ону која се догађала, по нечијем садистички смишљеном сценарију, на суровом подвелебитском оточју. Плодове такве државне политике, горке и одвећ чемерне, данас куса сваки частан човјек ове земље. Незнано докле? Апсурд такве незналачке, или пак, свјесно пројектоване државне политике, не би био потпун, ако се не би констатовала ужасна чињеница да и дан данас сви пресудни фактори смртоносног шовинистичког отрова на Косову и Метохији, уживају у миру и доколици све високе државне привилегије! И то од зноја и труда овог југословенског друштва, чију су гробну јаму – треба ли то још некоме утврдити у глави – тако досљедно, упорно и мрзилачки копали и копају, ти исти страни плаћеници, на челу са Фадиљом Хоџом!

Ако бисмо направили некакву упоредбу судбине јунака обе Кордићеве потресне приче, онда би таква паралела могла бити врло блиска, готово идентична, са судбином француског Јевреј-ина, капетана Алфреда Драјфуса, с краја прошлога вијека. Поред персоналне, временске, амбијенталне и др. битнија разлика између обе двије драматичне људске судбине, проузрочене колосалним државним неправдама, била би једино у томе, што Ново Вукославовић није имао свог спасоносног Емила Золу, као што га је имао несрећни капетан Драјфус. Да ли ће то постати Миле Кордић, макар и накнадно, за овог свог и нашег косовометохијског Праведника – страдалника, Голооточанина, Нова – тек треба да покаже, макар и задоцњело, пробуђена савјест друштва, Вријеме и Историја...

Писац ових редака вјерује у такву могућност, премда свјестан да Ново неће имати много од тога, али не мање увјерен да ће долазећи нараштаји стећи још једну драгоцјену поуку и опомену: „Да стабло Правде треба непрестано заливати крвљу тирјана." Без сумње сурова, али, изгледа, још увијек једино ефикасна норма и опорука минулих вјекова, како се мора човјек од савјести и морала борити против зла у себи и у другима.

Роман је историјски и фактографски заснована и аутентична прича, која се чита у једном даху.

Проф. Др Александар Драшковић

ооо

Роман је заснован на стварним догађајима и личностима, што му даје нарочиту драж и вредност и што ће свакако допринети да књига привуче велико интересовање читалачке публике.

Међутим, аутор се није ослонио на пуко преношење животне приче једног човека, који може понешто и да заборави, понешто и да побрка и избрише из сећања, већ је снагом свога уметничког талента и имагинације створио ипак једну своју, по свему несвакидашњу, особену причу о људским страдањима, политици, косовској суровој стварности и, коначно, о деценијској масовној

велеиздаји која је предуго остајала некажњена, мада се дешавала пред очима југословенске јавности и читавог света.

Имаће аутор због аутентичних имена и пикантних детаља вероватно и много главобоље по објављивању овог дела, јер се већини његових јунака неће свидети истина коју ће наћи у овој књизи, нарочито истина о њима самима. То се, рецимо, највише и пре свих односи на Фадиља Хоџу, чија је прва жртва на Косову управо био главни јунак обе књиге Ново Вукославовић, Црногорац из Витомирице, један од првих и најугледнијих комуниста овога краја и Метохије уопште, који никако није могао да се помири са чињеницом да му неко на његове очи гази идеале и све чини против Партије и отаџбине за коју се борио са пушком у руци и трунуо по окупаторским казаматима и фашистичким логорима.

Аутор се трудио да проверава податке и чињенице, да сучељава изворе и сведочења, да причу свога главнога јунака поткрепи и другим неопходним фактима, зарад историјске и уметничке истине до које му је и те како стало. Зато ће читалац, после читања овог рукописа, бити богатији за један упечатљив уметнички доживљај и за многе истине косовске и општејугословенске, а вјерујемо и за покоју општецивилизацијску, које бацају ново свјетло на неке догађаје из наше новије историје.

Кордићев роман писан је једноставним, разумљивим језиком и стилом, без празнословља и китњавости, што читаоцу олакшава посао, омогућује му да лако и брзо прочита ово штиво и истовремено размишља о свему са чиме се, читајући суочава – а што га не може оставити равнодушним.

Драгољуб Милановић

ВУКОСЛАВ

1.

– Ново Станишин, Станиша Милетин, Милета Савов, Саво Зуков, Зуко Дмитров, Дмитар Илијин, Илија Ников, Нико Вукославов, Вукослав Иљиков, Иљико Љаљов, Љаљо Дрекалов, Дрекале Јованов, Јован Ђуров, Ђуро Иванов, Иван Павлов, Павле Комленов, Комлен Бранилов. Јесам ли све погодио, тајо?

– Јеси, очи моје, све си погодио. Ај' сад, потегни ту ћускију, дако искочи.

Вучем за ћускију колико могу, али пањ никако да изађе из земље. Зној цури. Упекло метохијско сунце. Снага ми на измаку. Пањ ми изгледа крупнији од Проклетија и чини ми се да га никада нећемо ископати. Стари ме гледа испод ока. Видим да би ми најрадије рекао да одем кући, али зна да сам не може. Откад смо почели да крчимо ову шуму, некако је нагло постарео, малаксао, смањио се. Чини ми се да ће га први пањ који не буде могао да ископа сахранити, Смишљам како да га осоколим, иако и мени треба много снаге да све ово издржим.

– Тајо.

– Шта је?

– Је ли тај Вукослав био неки много важан човек, па се ми по њему презивамо?

– Јесте, сине. Вукослав је био велики јунак, многим Турцима је главу скинуо.

Питао сам га то и да га осоколим, али да бих га потом питао и нешто друго што ме је много више мучило.

– Тајо, кажу да се Ђуро звао и Скендербег.

– Јесте, сине. Он је био још већи јунак од Вукослава.

– А овде кажу да је он био Шиптар.

– Ко ти је то реко?

– Кажу ова шиптарска деца да је он њихов највећи јунак.

– Он је, сине, наш предак.

– А јесмо ли, онда, и ми Шиптари?

– Не би била никаква срамота и да смо Шиптари, али нисмо. Скендербег је наш Ђуро. Ђуро Иванов. Син Ивана Балшића. Кад је био мали. Турци су га отели. Откупио га је један богати Шиптар, католик из Скадра и школовао га. Постао је велики јунак, па му је султан дао да влада Албанијом. Звали су га Ђуро Кастриот – Скендербег. Дигао је касније буну против султана, да ослободи сиротињу од зулума.

– А што онда Шиптари кажу да је њихов?

– Он је и наш и њихов и свачији.

– Како то?

– Он припада сиротињи као што смо ми.

Покушавам да разумем оца. Знам отприлике о чему говори, но ми опет нешто криво. Како Шиптари могу да својатају тог мог претка. Није он њихов чукун, чукун, чукун... деда но мој. Његов син је Јован, а Јованов Дрекале, а Дрекалов Љаљо, а Љаљов Иљико, а Иљиков Вукослав, а ја сам Ново Вукославовић. Не могу они тек тако да ми га узму.

– Ајде сад! Потегни! – прекиде стари моје размишљање.

Пањ попусти. Стари отпухну и седе. Ћути. Знам шта га мучи. Не може да заборави свој Косор у Кучима. Не могу ни ја, додуше. И део мене је тамо остао, али не тугујем колико он. Мени се Метохија допада, само да имамо праву земљу. Оно што ваља држе Шиптари и Срби староседеоци. Нама који дођосмо из Црне Горе обећаваше свашта, па нам дадоше шуме и шикаре које ником не требају. Леђа нам свима попуцаше од крчења, па опет не можемо да се прехранимо. Пуно је наших отуда дошло у Витомирицу и друга села око Пећи, али смо сви крваво до земље дошли. И још нам се спрдају и наши и Шиптари. Наши, Срби, веле да су чујали како Црногорци ништа не раде, а Шиптарима мерак што „Маљезезима“ пуцају леђа од крчења. Не кривим ја ни једне ни друге. Они су ту ко зна откад, а ми смо дошли нема пет година, ама ми опет нешто није право. Ја сам ево и школу

морао да напустим. Државна школа у Пећи укинута, а стари нема пара да платимо приватну.

Данима ми тако падају на ум неке чудне мисли. Бојим се понекад да нисам шенуо. Старом то не смем ни да поменем. Не дао Бог да му кажем како помишљам да би богаташима, и нашим и шиптарским, требало све одузети па поделити сиротињи. Вероватно би ме клепио иза ува, објашњавајући како треба да будемо захвални Богу и краљу који нам је дозволио да из оног камењара у Косору, где умало сви покрепасмо од глади, дођемо у метохијски Мисир. Јесте ово Мисир, ма не за све. Какав је то Мисир кад ја по цео дан копам пањеве да би дошли до метра земље, или за геометрима носим гомилу некаквих летви, торбака, гвожђурије и чуда за паре од којих не можемо да се прехранимо.

Сунце поче да замиче за врхове Проклетија, па ме стари трже из размишљања.

– Ајде да извадимо још онај мали, па да идемо.

Док га ишчупасмо, поче да пада мрак. Заметнусмо будаке и ћускије на рамена, па пођосмо. Ћутимо обојица. Није нам до разговора.

– Ново Станишин, Станиша Милетин, Милета Савов... – почех изненада да шапућем.

Стари уздахну.

– Тајо, јесмо ли ми баш од Балшића?

– Јесмо.

– Балшићи су били господари Зете. Што смо ми овако сиромашни?

Ћути. Погнуо главу. Погледам га испод ока. Видим, игра му јагодица.

– Не знам, сине. Има и данас бивших српских племића који су богати, али се не крсте у цркви, но клањају у џамији. Ја, ипак, више волим овако.

Ујутру, пре зоре, одох за геометрима да вучем летве по Метохији, пун неког гнева што су богати толико богати, а сиромашни толико сиромашни. Гнев у мени не прође читавог дана. Чак га и појачаше пећки господичићи који се шетаху улицама упарађени и накинђурени, док сам ја као магарац вукао на леђи-

ма гомилу некаквих справа. Поподне кренух за Витомирицу, безвољан и утучен. Близу Витомирице трже ме топот коња иза леђа. Склоних се мало у страну, али се не окрећем.

– Добар дан.

Тек тада сам се окренуо. Поред мене јаше неки момак, лепо обучен, углађен.

– Добар дан – једва процедих кроз зубе.

– Одакле си?

– Ту, из Витомирице – промрмљах да незнанца скинем с врата.

– Па онда смо комшије. Ја сам из Набрђа. Име ми је Милутин. Милутин Божовић. А како се ти зовеш?

Досадан неки момак, али му ипак одговорих.

– Јеси ли чуо за Русију? – опет ће он.

Погледах га зачуђено. Будаласто питање, а не личи ми на будалу.

– Ко у српском роду није чуо за Русију?

– Не мислим ја на ту стару Русију, но на ову нову, комунистичку.

– Колико ја знам, постоји само једна Русија.

– То је та иста Русија, само је у њој нова власт. У Русији више нема богатих и сиромашних. Сви су једнаки...

Прича ми о Русији, а ја га гледам збуњено.

– Ти си данас читав дан рмбачио, а од твога зноја живе господа...

Он још прича, а мени се чини да сањам. Прича све оно о чему данима размишљам.

– А што ми нашој господи све не узмемо и не поделимо сиротињи, господине? – излете мени.

– Нисам ја господин – вели момак.

– Јеси, богами – дочеках га ја – чим јашеш таквог коња и тако се облачиш.

Он ово пречу, па настави:

– А да ли би ти, када би постојала нека организација за рушење господске власти, хтео да будеш њен члан.

Мерим га испод ока. Не могу да докучим шта хоће од мене.

– Је л' ти то мене, господине, зајебаваш?

– Не, кунем ти се – вели он и скочи с коња.

– Ево ти га – каже и пружи ми узду.

– Пусти ме, господине, молим те.

– Ево ти коња!

– Уморан сам. Прођи ме се, господине, молим те.

– Нисам ја господин. Ја сам друг. А коња ти дајем.

Видим, мисли човек озбиљно.

– И ти би мени дао коња?

– Води га.

– То је као у Русији?

– Јесте. Тако је у Русији. Што је моје, то је и твоје. Сви имају исто.

– А она организација коју си помињао, је л' постоји?

– Постоји.

– Могу ли ја с вама?

– Добро дошао, друже. А сад појаши.

– Нећу ти коња.

– Узми, кад ти велим.

– Нећу.

– Узми. Сад смо другови.

– Не могу, господине. Ти да идеш пешице, а ја да јашем.

– Немој више никада да ми кажеш: господине. Од данас си ти скојевац.

– А шта ти је то?

– Схватићеш све брзо.

2.

За 1. мај 1934. године добих озбиљнији скојевски задатак. Милутин ми донесе некакву бомбу, четвртасту, и вели да је ставим у ватру негде близу жандармеријске станице.

Први пут бомбу имам у рукама. Подилази ме језа од ње, али се нема куда. Милутин каже да скојевци не знају за страх, па покушавам да га савладам.

Ноћ уочи првог маја готово нисам спавао. Много пута ме обливао хладан зној. Како затворим очи, сањам да су жандари због бомбе ухватили оца, мајку, браћу и сестре, постројили их уз неки зид, па хоће да их стрељају.

Спавали смо сви у истој соби. Додуше, друге није ни било, јер то где смо живели и није била нека кућа, већ колиба. Преко сламе мајка постави једну дебелу пољаву, на ту пољаву легнемо сви, а покријемо се другом великом пољавом. Мајка ме чула како се у сну трзам, па ме два–три пута будила и питала да нисам болестан.

Ујутру се прикрадох до једног шумарка близу касарне и ту наложих ватру. Кад ватра мало ухвати, ону бомбу умотану у новину бацих у њу, па се дадох у бекство.

Када сам био сигуран да сам довољно далеко и да ми бомба више не може ништа, стадох да чујем експлозију. Минути пролазе. Прође читавих пола сата, експлозије нема.

Падох, значи, на првом скојевском испиту. Мора да се ватра угасила. Страх ме да се поново вратим, а срамота ме да одем. Како ћу друговима на очи? Несигурним кораком, подрхтавајући од страха, почех да се прикрадам шумарку. Издалека приметих неколико жандара. Следих се. Неко ме је, значи, одао. Као без душе се стуштих кући.

Читавог дана сам очекивао да дођу и да ме одведу, али не би ништа. Ујутру прође кроз село прича како је неко ставио бомбу у ватру близу касарне, а жандар видео дим, па стигао да извади бомбу. Поподне дође Милутин. Поздравих га погнуте главе. Срамота ме. Он виде да сам окуњио, па ме охрабри:

– Ти си задатак извршио. Ниси крив што је жандар видео дим и потрчао да извади бомбу.

Мене, ипак, срамота и пред њим и пред собом. Скојевци не падају на оваквим испитима. А још кад би он знао колико сам се плашио.

Данима сам осећао неку тугу због неуспеле акције, а Милутин ми ускоро вели да сам примљен у Партију и да ћу бити члан ћелије у којој је он прочелник.

Свашта смо после чинили ми из Витомирице. Јавно смо славили Први мај, тукли се са жандарима, организовали демонстрације и штрајкове, али нам ни власти нису остајале дужне. Чим заметнемо неку кавгу, покупе нас па у пећки затвор. Више сам, чини ми се, тада појео хлеба у затвору но код куће. А божје вере и боље ми је било у затвору. Код куће се није имало ништа јести, осим суве кукурузе, па ни ње није било довољно. Не верујем да би ту зиму 1934. године преживели да нам један комшија Шиптар није дозволио да на његовом имању од пањева сечемо дрва за ложење и да нам није давао сок од сира. Уз кукурузу и тај сок преживесмо.

А у затвору се јело добро. Добијали смо прави бели хлеб уз јело какво ја никада пре тога јео нисам.

Испада му некако да ја идем у затвор као господа на летовање. Кад сам кући, радим као марва читавог дана уз парче суве кукурузе и мало сока од сира, а у затвору не радим ништа, а хране ме као бога. Зато сам једва чекао да нам из Комитета у Пећи поруче да изведемо неку акцију – да би ме стрпали у затвор. Жао ми је једино било што ту храну не могу да поделим са мојима у кући.

Витомирицу поче да бије глас да је комунистички осињак, па нас прозваше Мала Москва. Били смо поносни због тога.

Изгледа да смо велике невоље властима чинили, те у Пећи одлучише да све комунисте који нису служили војску бар привремено склоне: Мене послаше у Крагујевац. Милутин ми на поласку вели да се тамо јавим Павлу Јовићевићу, јер и он служи војску.

Сви ми из Пећи знали смо да је Павле стари комуниста, али га ја до тада нисам упознао. Нисам успео одмах да га пронађем, па на своју руку у Крагујевцу почех неке војнике да обрађујем са намером да оформим партијску ћелију. Кад после два–три месеца нађох Павла и испричах му шта радим, жестоко ме изгрди. Вели да се то у војсци никако не сме, па се примирих.

Као храниоца породице, пустише ме кући после девет месеци. Ја у Витомирици опет по старом. Мало код куће, мало у затвору, па властима опет досади, те ме послаше пола године на војну вежбу. Тешко бих могао да израчунам где сам тих година више времена провео: код куће, у затвору, или на војним вежбама. Додуше, нису ме на војне вежбе слали само због моје комунистичке активности, већ и због тога што се осећало да се рат приближава. Пошто је Немачка анектирала Аустрију, свима је постало јасно да се авет рата, можда страшнијег од оног који је почео 1914. године овде, на Дрини, поново надвила над Европом.

У народу страх. Још ране нису зацелиле од прошлог рата, а на помолу је нови. Имам мучан осећај да се Шиптари нешто комешају. Видим да многи ликују што је рат близу, но нећу то себи да признам. Ја сам комуниста, мени су сви народи исти, а браћа су ми сви који су комунисти и пролетери.

3.

Опет сам на војној вежби код Ђаковице. Уче нас како ћемо бранити Метохију кад непријатељ удари из Албаније, преко оних планина. Укопавамо се, подижемо бункере,

Граница је близу, на нас ће прво ударити,

Има неке туге и страха у људима. У сумрак се окупљамо по групама. Прича се о рату. Понегде се зачује тиха песма: „Тамо далеко, далеко крај мора“, или „Креће се лађа француска из пристаништа солунска“.

Песма их бодри, враћа им веру. Осети се то у разговору.

– Па шта ако Шваба дође! Једном је долазио, па је крваве главе побегао преко Дрине. До Беча смо га отерали.

– Није ово исто време.

– Исто је. Опет ћемо ако треба на Крф.

Осећају се поделе међу нама. Хрвати на једну страну, ми на другу, а Шиптари се опет збијају сами по ћошковима.

Ја не стајем. Мало сам са Србима, мало са Хрватима. потом се умешам међу Шиптаре.

Кад Срби запевају, ненаметљиво се побуним:

– Маните људи песму. Ово је време за кукање, а не за песму.

– Увек смо ми са песмом у рат ишли – добаци неко – и са песмом гинули.

– Нема се сада за шта гинути.

– За земљу увек ваља гинути – опет неко добаци.

– Али не за овакву.

Издвојих на страну двојицу војника Хрвата са којима сам се већ био зближио.

– Знате шта, људи. Ако запуца, треба бацити пушке и побећи.

Обојица ме гледају мало збуњено, неповерљиво. Боје се да нисам провокатор.

– Како то мислиш? – вели један.

– Лепо. Ако Немац удари на Југославију, пушке у трње, па свако својој кући.

Дуго ме мере испитивачки.

– А зар ви, Срби, нећете бранити Југославију? Па ви сте је и створили.

– Овакву каква је не треба бранити. Ово је ненародна Југославија. Ово је тамница народа. Свима је вама великосрпска буржоазија наметнула своју власт.

– Да то опет није неки српски курвалук?

– Знате ли ви шта је Коминтерна?

– Никад чуо.

– Ни ја.

– То је Комунистичка интернационала. Сви комунисти на свету су браћа, а све комунистичке партије су обједињене у Коминтерну. Председник је Бугарин, Георги Димитров, али слуша Стаљина. За њега сте чули.

– Ко за њега није чуо.

– Коминтерна каже да сваки народ треба да има своју државу, а не да један народ експлоатише други, као код нас у Југославији. Коминтерна каже да ову Југославију није требало ни стварати, јер су Срби наметнули своју хегемонију осталим народима. Ето, зато је сада не треба бранити од Хитлера. Нека Хитлер сруши ову ненародну државу, а кад Стаљин победи Хитлера, свако ће живети у својој држави.

Успевам да се умешам и међу Шиптаре. Примају ме, јер знам њихов језик. Ко год зна шиптарски, имају другачији однос према њему. Њих и не морам да обрађујем. Они већ певају песме о Азему Бејти и Бајраму Цурију. У пролазу чујем да Хитлера називају „Баца Хитлер“.

Најтеже ми је са нашима, Србима. Кад им кажем да не певају, чуде се. Кад некога убеђујем да треба бежати из војске, најчешће одговори:

– Никада мој нико није бежао.

Бојим се да ме ко не пријави у команду, али сам упоран. Причам о Стаљину и Коминтерни. Убеђујем их да не треба лудо да гинемо, јер ће Стаљин сам да победи Хитлера. Стаљина и Коминтерну нико не може победити.

– И та твоја Коминтерна вели да не треба да бранимо земљу?

– Овакву државу не треба бранити.

– А што ми онда отац и два стрица погибоше прошлога рата, побогу брате?

– Ми Срби морамо да схватимо да смо на Балкану најбројнији и да неке жртве морамо да поднесемо. Ову Југославију су створили краљ Александар и Никола Пашић да би угњетавали друге народе.

Некима успевам да пустим црв сумње, али ме већина подозриво гледа,

– Ја ћу овога да пријавим капетану.

– Немој. Видиш да му је Русија попила мозак, па не зна шта прича.

– Добро је краљ Александар учинио што вам ту вашу комунистичку странку забрани. Ни једнога није требало пуштат из затвора.

– Немој тако, друже...

– Богами, ја са такијем друг нисам, но ми се мичи да не зовем капетана, па ће кости у затвору да ти остану.

– Збор!

Сврстасмо се у колону, па кренусмо у касарну.

Да ли сам ја добар комуниста кад има људи који ме овако одбијају? Морам да будем убедљивији да би веровали у оно што им кажем.

4.

Савладао ме умор. Читавог дана смо јуришали уз једно брдо. Душу нам официри исцедише. Јуриш! Враћај се! Не ваља! Укопавај се! А они запале цигару па гледају. Господа официрска. Видео бих ја њих да толико трче. Ми прашњави као свиње, а они стоје упарађени.

Кад добисмо одмор завукох се у један чичар. Није ми до разговора. Поред умора и нека ме туга опхрвала.

Нисам сигуран јесам ли заспао. Можда и нисам. Знам само да је седео на корак–два испред мене.

Огроман човек. Има, чини ми се, метар у леђима. Кудрава црна коса испод црногорске капе прекрива му врат и уши. Дуги црни бркови као два руна овчја. Дебеле обрве, склапају се између очију из којих нека ватра бије. На прсима џамадан и токе, а преко њих тежак гуњ. Прекрстио ноге у дебелим чакширама, а преко крила пребацио пушку кремењачу, дужу у животу нисам видео. За пасом му две кратке пушке. Тако сам увек замишљао Вука Мандушића.

Откуд он да се створи? Све ме жмарци подилазе од његових очију. Чекам хоће ли да проговори, а он само ћути. Ћути и гледа у мене, и одбија дуге димове из луле. Осећам да ће сваког тренутка да потегне оне две мале пушке кремењаче и да ми их саспе у груди.

Страх у мени нараста. Хтео бих да се подигнем и побегнем, но ме онај његов поглед приковао за земљу, па не успевам ни руку да померим. Имам и ја пушку, додуше празну, ма откуд он зна да је празна. Помишљам да је подигнем и уперим у њега. Можда би ме пустио, ако га заплашим. Не верујем. Не бих рекао да се он да заплашити.

– Ја се твоје не бојим. Празна не пуца.

Како зна да је празна, бог га сам убио? А какав му је то глас, као у вука планинског.

– И празна и у погане руке дошла. Није пушка за свакога.

Хтео бих бешто да кажем, да га бар питам ко је, но у мени снаге нема. Није то човек, то је планина. Виши је, чини ми се, од Проклетија, а некако са земљом срастао, као огромно дрво са метохијском равницом.

– А што си се скупио, јадан, ка миш? Чега се бојиш, рђо?

– Тебе – једва процедих.

Прострели ме очима, па одби још један дим.

– Лажеш, тако ти Бога. Не бојиш се ти мене но самог себе. Никад се човек не плаши од другога но од себе.

Како сам мали пред њим.

– Ко си ти?

– Зар ме не познајеш, рђо?

Погледах га још једном добро. Опет ме језа прође.

– Не, никада те нисам видео.

– Опет лажеш. Како ти оно беше име?

– Ново.

– А презиме?

– Вукославовић.

– Ето, видиш да лажеш. Знаш ко сам.

Осећам и ја да би требало да знам, али никако да се сетим. Мора да је Вук Мандушић. Шта ће он у Метохији? Нема више Турака ни у Црној Гори ни овде.

– Ти си Вук – велим.

Он се насмеја. Стварно се смеје као вук. Смеје се грохотом, мора да га до Призрена чују.

– Нијесам ја, рђо, Вук но Вукослав.

Вукослав. Мој предак Вукослав.

Подиђоше ме жмарци, зној ме проби на слепоочницама.

Откуда Вукослав да се појави? Страх у мени нарасте. Није он дошао без големога зла.

– Дошао сам, рђо, да те питам шта то чиниш.

Обрве му се скупише, а она два ужарена ока ме опекоше.

– Ништа. Шта чиним?

Хоћу да окренем главу да му очи не видим.

И ја сада осећам да сам нешто рђаво учинио, но никако не могу да се сетим.

– Велиш, што чиниш. Оно што и највећа поган. Но презиме да промениш, да ме не брукаш.

– А што деда Вукославе, шта сам учинио?

– Мучи рђо. Мучи и да више никада ниси рекао да си Вукославовић.

Боже, шта сам то учинио да ми сам Вукослав дође? А нешто јесам, чим је овако љут.

– Деда Вукославе, ја ништа нечасно учинио нисам. Нисам ти име окаљао.

– Јеси, као нико мој до сада. Издао си земљу, а у мом роду нико издајник до сада био није. Рђо. Шта да кажем Вуку шта се од мене изродило. Знаш ли ти, рђо, како је тај наш Вук добио име. Не знаш. Не знаш, рђо. Њега и његовог господара кад су долазили овамо на Балкан саме једном нападне чопор вукова. Рукама их је тај мој деда подавио да господара одбрани, а господар му даде име Вук. Шта да му речем каква се рђа од мене изродила.

На шта то мисли мој предак Вукослав? Кад сам ја издао земљу? Ја сам увек спреман за ову земљу да погинем, па како да је издам.

– Како кад си, рђо! Што наговараш људе да бацају пушке и беже из војске?

О томе је, значи, реч. То смета мом Вукославу. Би ми одмах лакше. Храброст ми се поврати.

– То је директива, деда Вукославе.

– Шта ти је то?

– Наређење.

– Чекај, рђо, полако. Што не кажеш као човек. Велиш, та директива је наређење.

– Јесте, деда.

– А која ти је поган то наредила?

– Централни комитет Комунистичке партије Југославије.

– А шта ти је сад то?

– Ми се комунисти, деда, боримо да сви људи буду равноправни.

– Нека, нека. То је добро. А шта ти је тај Централни комитет?

– То су они који нас воде.

– А куда вас то воде?

– У бољу будућност, деда. У будућност у којој неће бити богатих и сиромашних. Сви ћемо бити једнаки.

– Нека, нека. То је добро. Но што онда издајете земљу?

– Како то?

– Још питаш. Питаш, а наговараш људе да бацају пушке.

– Ово је ненародна држава, деда. Њу не треба бранити.

– Мучи! Мучи рђо! Ау! Помози ми Боже. Ау, ако ово чује мој Вук.

Охрабрих се ја, па му не попуштам.

– Чекај, деда, зашто да бранимо државу у којој постоји експлоатација човека по човеку, у којој један народ експлоатише други, у којој великосрпска буржоазија узима сву власт у своје руке?

– Мучи, сад ћу те посећ! Мучи рђо и мењај презиме да се у гробу не преврћем.

– Чекај, деда, да ти објасним...

– Мучи! Шта сам ти згрешио Боже, да таква срамота на мој род падне? Бог ће те казнити Ново, синко, за то што чиниш.

Разбеснео се, Удара лулом по цефердару, а обрве му играју.

– Ја у бога, деда Вукославе, не верујем. Нема бога. А у цркву сам последњи пут ишо кад сам мали био.

– Шта рече, море! Ти твоји комунисти не иду у цркву?

– Црква је уназадила народ. Распирује верску мржњу међу људима.

– Ако те Бог не чује, казнићеш ти сам себе, синко. Црква ти је име сачувала. Да ње није било звао би се Назиф, а не Ново. Но презиме да мењаш! Јеси ли чуо!

Подигао је тон, а мене опет језа пође.

– Ја верујем у комунизам.

– Не издаје се земља ни за једну веру, погани! Мењај презиме!

– Али да ти објасним, деда Вукославе...

Нестаје. Урања у земљу, у Метохију.

– Деда...

Нема га више. Нема њега, али остаје нешто. Ошамућен, чујем, труба свира збор. Није то труба, то је Вукославов глас.

Потрчах.

5.

Логор комуниста у Смедеревској Паланци распустише пошто генерал Симовић изврши пуч. Вероватно је он или неко други проценио да више нисмо опасни.

Растурисмо се куд који.

Кренух за Метохију, па се успут предомислих. Пожелех да видим Дикосаву. Ангажовао сам је за СКОЈ радећи у тунелима код Мердара.

Уместо у Витомирицу, свратих прво у Подујево да њу видим, па у Мердаре. Примише ме поново без речи. Сваки је човек на таквим пословима добродошао.

Зној и прашина у тунелу пеку очи. Метар по метар напредујемо. Копамо, а свима око срца хладно. Чекамо кад ће да запуца.

Ујутру, дан пошто пробисмо тунел, утрча неко у бараку:

– Бомбардовали Београд!

Неколико секунди тајац.

Стиже рат и код нас.

Неки одмах почеше да се пакују. Нестадоше.

Не знам шта да чиним. Црни гласови стижу сваког дана.

Одем до кафане. Готово празна. Попијем сам ракију, па се вратим у бараку. Ни тамо више никог нема.

Мучи ме да ли треба да останем овде или да се вратим у Витомирицу. Овде сам пре но ме послаше у логор дошао да организујем партијску ћелију и скојевце, па сада нисам сигуран где сам потребнији.

– Мој синко, кад је овако време, човеку се место зна.

Окренем се на све стране, нема у бараци никог. Добро сам чуо те речи, а глас ми познат.

– Ја сам, синко, ја. Пушку у шаке, па у војску.

Вукослав. То је његов глас.

– Где си, деда Вукославе?

– Ту сам. Увек сам ја с тобом.

Одлучих да сутра нешто учиним. Да одем у Куршумлију и да се јавим за војску ако ме хоће.

Сутрадан стиже глас – капитулација.

Појавише се групе војника. Већина без оружја, поцепани. Свако кренуо својој кући. Једни према југу, други према северу. Заустављам оне који долазе са Косова и из Метохије да питам шта се тамо чини.

– Зло је. Једва извукосмо живе главе. Шиптари нападају где год војску виде.

Ето за њима једне групе у чудним ритама. Неки беху у доњем вешу.

– Шта је то било, људи?

– Нападоше нас Шиптари. Узеше и оружје и униформе. Ово нам дадоше неки наши, да не идемо голи.

Тужно изгледа разбијена војска.

Међу становништвом завлада страх. Шта ће сада бити? Стигоше Немци. Постављају нову власт.

Чини ми се да је ипак боље да се некако дохватим Витомирице. Ко зна шта се тамо чини. Могу и мојима затребати.

Одох неким камионом до Приштине.

Док идем возом за Косово Поље, гледам поред пруге како људи у отменим оделима туцају шодер. Имају неке жуте траке на рукама. Немачке власти покупиле Јевреје из вароши, па извеле на рад.

На железничкој станици у Косову Пољу гужва. Много жена, деце... Плач.

Шта се ово збива? По одећи их познајем да су овдашњи. Сељаци са Косова.

Распитујем се куда иду. Беже. Беже за Србију, истерали их комшије Шиптари са имања. На стотине их има. Веле ми да је тако сваког дана.

– Зло је, мој синко – прича ми један старац са шајкачом – иду од куће до куће, па нас терају као пашчад. Ко неће – метак у

чело. Бежим да бар чељад спасим, а црн куко, не знам где ћу. Примиће нас, у над Бога, неко да преживимо.

Нека жена у црнини јауче. Села на завежљај, држи петогодишње дете у крилу и нариче.

– Убише јој зликовци сина. Изашао на њиву, а оно само пуче пушка.

Зебња ми се у душу увлачи. Шта ли је са мојима? Шта се ово чини на Косову?

Једва успех да се угурам у воз. Стојим на једној нози.

Кад воз крену, поче запомагање. Жене наричу, деца вриште, одлеже читава композиција. Женски јаук и плач деце надјачавају клопарање точкова.

Стигосмо у Косовску Митровицу. Одох да потражим једног момка са којим сам заједно радио у оном тунелу.

– Откуд ти у ово зло доба? – зачуди се он.

– Идем у Витомирицу.

– Какву Витомирицу, ако Бога знаш! Одавде бежи ко год може, а ти овамо долазиш.

– Морам. Шта се овде чини?

– Зло је. Дошло је њихово време.

– Чије време?

– Шиптарско. Протераће нас до последњега.

– Није, ваљда, баш тако.

– Тако је. Пре неки дан дође овде немачки генерал, неки Еберхард. На улазу су га са цвећем и у народним ношњама дочекали. Испред свих стоје Џафер Дева, Осман Солид, Бајазит и Каплан Бољетинац и нуде генерала хлебом и сољу. Немци доведоше и неке наше заробљенике. Да си само видео шта су им чинили. Џафер и они његови бацише се на несрећне заробљенике као гладни пси. Тукли су их шакама, песницама, моткама, пљували их...

– Ау, мајку му. Ствари су кренуле лоше.

– И још горе ће. Пре два дана, доле, у вароши окупило се све што је могло да изађе. Знаш ли шта је свом народу рекао Бајазит Бољетинац?

– Како бих знао.

– Коначно је, вели, дошла слобода! Дошло је време да се протерају сви Срби! А да видиш шта је после рекао Џафер Дева: „Југославија више не постоји! Настаје Велика Албанија!“ А онда се из хиљада грла заорила песма.

– Каква песма?

– Хала урден Мусолини, хајде бура бини, бини, море Хитлер ћу по хај, кит Косовес ме љупи... Ти знаш шиптарски?

– Знам.

– Онда знаш и шта су певали.

– На жалост, знам.

– А да видиш шта је Рецеп Митровица рекао у Србици. И тамо се скупило било и кусо и репато. Срби су, каже, на Балкан дошли силом, силом са Балкана морају отићи. А како немају куда да оду, треба их све побити. На нама Шиптарима лежи тај задатак! Закукала нам је црна кукавица, мој Ново.

– Немој тако. Не треба се предавати унапред. А шта чине комунисти Шиптари?

– Шта могу они, нема их шака. Ја знам да си ти комуниста, ма се бојим да нећете много помоћи.

– Како знаш?

– Видео сам како разговараш са људима. Нема нам спаса, мој Ново. Знаш ли ти да дана нема да по селима не пале куће и не убијају? Чак и децу убијају.

– Није могуће.

– Могуће је, пријатељу мој. Данас је све могуће. На имања оних које протераше и поубијаше већ долазе њихови из Албаније. Ускоро нас овде ни бити неће.

Морам у Витомирицу. Да видим шта се тамо чини, да помогнем. Не верујем да је тамо као овде. Има наших другова Шиптара који ће овај зулум да спрече. А и добро смо ми живели са нашим комшијама Шиптарима.

Ујутру кренух. У вароши сретох Миладина Поповића. Обрадовах му се, а и он мени. Вели да одмах идем у Пећ, а он ће остати још који дан, па ће доћи.

Узалуд се понадах да је у Метохији боље. Све насељеничке куће у Јововцу и Жабљаку у Витомирици спаљене. Своје нађох са другим попаљенима у основној школи.

Повезах се са својом партијском ћелијом. На првом састанку добисмо од виших партијских органа званичну оцену да је директива да се баца оружје и бежи из војске била штетна.

Тек сада сазнах да је још у октобру прошле године на Петој земаљској конференцији у Загребу Централни комитет изменио ранији став према одбрани земље и одлучио да се Југославија брани по сваку цену. Нисам био једини који за ово није знао, још неки су били збуњени.

Зашто до мене нова директива Централног комитета није стигла?

Не могу да одгонетнем. У децембру су ме, додуше, одвели у логор, али сам до тада морао за ово да знам. Сумњиво ми је нешто ту, а видим и другима.

Мучи ме поган осећај да сам преварен и да сам док сам 39. и почетком 40. био на војној вежби сам себе изневерио. Како сам могао онако слепо да извршавам налог ко зна чији и наговарам људе да бацају оружје? Да ли је још било оваквих као ја? Тада ми рекоше да је то директива Централног комитета, а ко зна чија је била.

Данима размишљам о томе колико сам ја лично допринео овој нашој несрећи садашњој. Нисам ни ја ни остали заведени комунисти, ако их је још било, могли много да утичемо да наша држава овако брзо капитулира, али ми је криво што сам био толико наиван.

А и иначе смо ми, изгледа, много наиван народ. Сви наши после капитулације дођоше кућама голоруки, а Шиптари наоружани до зуба. Чујем да су и наше бачене пушке скупљали, па још потом обили војне магацине по Метохији и све однели.

Све више зебем. Ако нас нападну, не можемо се бранити голоруки.

Опрости, деда Вукославе...

Сви се затварају у куће с првим мраком. Страх, несигурност, безнађе.

Запутих се у Пећ на пијацу. Међу гомилом света из даљине угледах Рецепа Гашија. Обрадовах му се као рођеном брату. Одавно је члан Партије, заједно смо више пута били на акцијама и у затвору. Хоћу да га питам шта се ово ради по Метохији и

шта сада ми комунисти да чинимо. Прогурах се до њега, па раширених руку кренух да га загрлим. Он ме погледа и не помери се. Збуњено спустих руке.

– Шта ћеш ти овде? – пита ме Рецеп.

– Дошао сам нешто да купим, па видех тебе.

– Не питам те шта купујеш, но шта ћеш овде?

Помислих да се плаши да нас неко не примети и не прошпија.

– Неће нико да нас види, не бој се.

– Ама, разумеш ли ти мене Ново? Питам те шта ћеш ти у Метохији, што не идеш у Србију или Црну Гору?

– Овде сам потребнији. Треба да се организујемо. Видиш да непријатељи пале и убијају.

– Немаш се ти шта организовати, но иди одавде док имаш времена.

Гледам у њега као блесав. Не могу да поверујем.

– Шта причаш то, Рецепе?

– То што чујеш. Иди одавде, док још имаш времена. Није ово више Југославија, ово је Велика Албанија и тако ће остати заувек.

Нешто ме као ножем пресече по стомаку.

– Стани, море, Рецепе.

– Велика Албанија, Ново. Но, пријатељи смо били, мичи се одавде.

– Ми смо, Рецепе, комунисти, ми треба...

– Готово је с тим. Шиптари су међу собом браћа, па били фашисти или комунисти. Задњи пут ти кажем иди из Метохије док још има времена.

Окрену се. Оде без поздрава.

Гледам му у леђа забезекнуто. Рецеп Гаши, комуниста. О чему он то говори? Каква Велика Албанија? Мора да су га тукли, па више нема снаге. Или су га толико мучили да је памећу пореметио. Јадан Рецеп.

Тужан се вратих у Витомирицу.

Кад се смрче, запуца. Попрскаше стакла на прозорима школе. Наредисмо женама и деци да легну на патос, па и ми запуцасмо. Имали смо једну машинку и неколико пиштоља. Пре-

пуцавали смо се више од три сата, док они не одусташе. Постависмо страже око школе.

Пред зору ме пробуди галама у селу. На другој страни Витомирице види се велика ватра. Чуше се и пуцњи. Неки људи трче у том правцу.

– Шта је оно тамо? – питам.

– Шиптари пале куће – чујем из мрака – ајде да помогнемо!

Потрчах и ја, али закаснисмо. Трошне куће, за час изгореле.

Несрећници које попалише ујутру се спремише и кренуше за Црну Гору. Заустављам их. Велим, да им сви заједно подигнемо какве куће, али они неће. Прете им комшије Шиптари, кажу, боље да иду.

Сазнасмо да су у Набрђу и Наклу неки убијени. Нити ко чуо, ни видео. Нашли их јутрос мртве са метком у леђима.

У људе се увуче још већи страх. Многи хоће да иду. Неће да чекају да их пале и убијају.

Кренух око подне у Пећ да нађем Миладина Поповића. Он је секретар Обласног комитета, има ваљда неку директиву. Да знам шта да чинимо. Како видим, све је по ђаволу кренуло. Траг ће нам се затрти ако будемо седели скрштених руку. Ми смо се у класну радничку и сељачку свест надали, а нашим комшијама Шиптарима није до тога, но хоће да нас истребе до последњега. Под Турцима опстасмо пет векова, а сад нећемо ни пет месеци саставити.

На улазу у Пећ сретох Ганибега. Кад ме виде, сјаха са коња да ме поздрави. Увек ми се допадао тај човек. У турско доба био је велики богаташ, бег. Аграрном реформом му је добар део имања одузет, али никада није роптао. Често ме је звао у кућу док сам као послужитељ радио у школи у Наклу. Воли, каже, са мном да прича, пошто сам школован човек.

– Како си Ново? – пружи ми руку.

– Никако Ганибеже.

– Видим.

– Зло је, добри мој Ганибеже. Није ово добро што чините. Ови ваши почели да пале и убијају, а до јуче су нам у куће долазили.

– Видим и ја. Не може ово на добро да изађе. Ево, сад идем са беговског скупа у Пећи.

– Каквог скупа?

– Сви ми, бивши бегови скупили смо се у биоскопу да се договоримо шта да се чини. Траже да вас протерамо из Метохије и са Косова.

– Ко тражи?

– Разни људи. Ја и још два бега рекли смо да не треба нико да се сели. Остали бегови траже да се протерају из Метохије сви који су се доселили откад је Турска пропала, а талијанска команда захтева од нас да буде мир и да се српско становништво не узнемирава. Тако би и било, лако би бегови попустили, да није оних ђавољих русофила.

– Каквих русофила Ганибеже?

– Дошли неки русофили из Албаније, има их тридесетак, па они траже да српско уво не остане ни у Метохији ни на Косову. Кажу: „Сад имате своју државу и своју власт. Све има да се очисти, а ко неће, метак у чело.“ Не ваља, сине Ново, никако. Ја знам да си и ти њин. Мислио сам да сте ви паметни људи и да једни друге никада не би пустили.

– Чији сам ја то, Ганибеже?

– Њин. Русофил. Комуниста, како ви кажете. Знам ја то, синко, одавно.

– Ганибеже, комунистима су сви људи исти. Комунистима су сви други комунисти браћа, било које вере и нације били. Неко те је преварио. Ако су дошли ти русофили, добро је, штитиће српско становништво.

– Ја ти рекох истину, а ти, синко, види. Мање би јада без њих овде било.

Испричах Миладину шта ми је рекао Ганибег. Он се насмеја.

– Дошла је – вели – једна група комуниста из Албаније. Предводе их Фадиљ Хоџа и Џавид Нимани. Добро ће нам доћи да се организујемо и да имамо већи утицај на шиптарске масе. Ганибега је неко преварио.

– Бојим се да ту нечега има. И Рецеп Гаши ми пре неки дан вели да се одавде мичем, јер је ово њихово.

– Шта то причаш, Ново?

– Говорим озбиљно, Каже ми Рецеп да је ово Велика Албанија и да ми овде више немамо шта да тражимо.

Миладин се замислио. Врти главом.

– Видећу шта је то. Ја треба да ових дана идем у Албанију са Дућом, да им помогнемо да организују устанак. Ово мора да је нека грешка, но ваља бити опрезан.

Договорисмо се да организујем чету у Витомирици, али да не предузимамо акције пре времена. Само да будемо спремни. Знало се да је у Црној Гори већ подигнут устанак, па је ваљало да спремно дочекамо ослободиоце.

Формирасмо чету, а мене изабраше за комесара.

Нешто касније, почетком јесени, поче да се прича да постоји још нека организација, четничка. Знам шта су четници били у првом рату, али чујем да сада нешто нагињу и ка окупатору. Месни комитет је био на опрезу, откада се из Црне Горе врати Богић Перовић, бивши деловођа Новоселске општине, којој је припадала и Витомирица. Сазнасмо да он припада тој четничкој организацији. Пре рата је прогонио комунисте и имао све податке о нама, па су га Италијани и довели из Црне Горе да им помогне. Месни комитет одлучи да ми њега ликвидирамо. Задатак поверише мени. Ја велим да не одбијам задатак, али да би боље било да то учини неко од комуниста из Пећи, јер боље познају варош, или бар да ми дају времена да се повежем са неким од њих како би ми помогли. Мићо Гилић се сложи. Сутра чујемо да је сахрана Богића Перовића. Убили га Шиптари.

Одох на сахрану да видим ко су ти четници и шта мисле о нама. Они ме мрко гледају. После сахране, почеше да прете да ће све комунисте у Витомирици побити због Богића. Покушавам да са некима од њих разговарам и да им кажем како су га убили Шиптари, али не вреди. Видим да је најбоље да се одатле изгубим, јер ми се може о главу обити.

После Богићеве погибије, односи између нас и четника постадоше још грђи. Богић Вулевић успе да организује четнике. Многи од наших му прићоше. Окупи их на племенској основи.

Не зна се више ко кога прогања и ко кога убија и пали. Ми зебемо од четника, а они од нас. До јуче смо били комшије, кућа до куће, задње парче кукурузе делили, а сада се преко мушице гледамо. Испадосмо једни другима већи непријатељи но што су нам Немци и Италијани, а кобајаги се и једни и други за слободу боримо. Ипак је, убеђен сам, ово наше поштеније. Ми се боримо против окупатора, а они против нас, па опет кажу да се боре за слободу. Најпрече им је, ипак, кажу, да сачувају земљу од комунистичке погани. Никако ми не иде у главу шта то моји комшије Васојевићи из Витомирице чувају. Иста су гологузија као и ја, а опет чувају земљу од комуниста. Веле, узеће им комунисти све што имају, а они ништа немају.

Шиптарима ова српска завада добродошла. Свеједно је њима који су комунисти, а који четници. Сваког јутра мртви освићу и с једне и с друге стране, како им ко на нишан наиђе. Једнако горе куће и наше и четничке. Шиптарима је једино важно да је Срба што мање у Метохији. Сваке ноћи небо гори од запаљених српских кућа и стогова сена и сламе.

6.

Дан је, а тама се спустила на Пећ. Облаци прогутали врхове Проклетија.

Не знам шта ме више притиска: тешки тмурни облаци, надмени талијански војници, или осиони шиптарски момци којима морам да се склањам с пута.

Није то више варош какву знам. Туђа ми је. Бојим се. Осећам опасност иза сваког ћошка.

Дошао сам да купим мало кукуруза за ону нејач кући, а сам Бог зна хоћу ли се вратити. Први Шиптар коме се не свидим може да пуца у мене и да нико ништа „не види и не чује“.

Од Ђаковице нагрну у варош нека сиротиња. Боси, поцепани, прљави. Неко води краву, а најчешће иду без ичега, или са неким торбаком на рамену. Много је деце. Плачу.

Срби се склањају са улице. Да не гледају, кад не могу помоћи. Шиптари стоје испред капија и на прозорима. Сеире. На многим њиховим лицима видим задовољство. Одлазе „Маљезези“.

Код моста на Бистрици издвојише се неки момци. Чекају да колона прође. Стегло ме у грлу. Морам да им приђем, да било шта питам.

– Здраво другови – велим.

– Какви смо ти ми другови, кад те никад видели нисмо? – каже један.

– Сви смо ми другови – велим.

– Не могу ја бити друг са неким кога и не познајем.

Прескочих ову заједљивост.

– Одакле идете?

– Из Ђаковице, Дечана... Одакле се данас иде. Из Метохије. Убијају, пале, мора да се бежи.

– А што се не бранисте, јадни не били?

– Чиме? Не иде се голим рукама на пушке и митраљезе.

– Како се зовеш, друже?

– Никако, као и ти. Пусти ме. Ајде, народе, брже. Ајде, пожурите, дуг је пут.

– Не може се, синко, богами брже – вели једна старица пролазећи.

Хоће ли ико од наших остати у Метохији? Хоће ли ико овај рат преживети?

Жена тридесетих година двоје мале деце води за руке, а једно још мање носи у наручју. На леђима торбак. Деца плачу.

– Мама! Мама! Гладан сам!

– Мајко! Дај ми да једем. Мајко! Дај ми, молим те, мајко.

– Чекај, рано моја, чекај још мало.

– Не могу више, мама, да чекам.

– Умрећу ти, мама, ако ми не даш да једем.

– Ево, само још мало, док тамо станемо.

Вуку је за сукњу. Она једва корача упрћена тешким торбаком и са дететом у наручју. На мосту застаде. Приђе огради и загледа се у мутну Бистрицу која само што не искочи из корита.

Осетих да ће да учини нешто страшно. Хоћу да потрчим према њој, али ми се ноге заковале за земљу. Покушавам да викнем: „Хеј, жено! Другарице!“, но гласа у мени нема.

Бежи, жено, од те ограде, молим је у себи. Мичи се одатле, молим те, другарице. Милојка, Радојка, Видосава... како се зовеш, иди даље, не стој ту...

Баш кад преломих грч у себи и кренух према мосту, она испружи руке са оним малим дететом и пусти га да падне у Бистрицу. Потом се прекрсти.

Колона несрећника застаде. Гледају у жену као у авет, а нико ништа не говори.

Она још секунду–две ћутећи отпрати погледом таласе Бистрице, још једном се прекрсти, па децу ухвати за руке.

– Ајде, рано моја.

Мук завладао. Чујем своје дисање. Погнутих глава, несрећници кренуше према Патријаршији и Руговској клисури.

Заостао за колоном наиђе неки крупан човек. Сав рашчупан, поцрнео, као вук самотњак.

Па то је... То је Вукослав.

– Јесте, синко, ја сам.

– Откуд ти, опет, деда Вукославе?

– Водим ову чељад у Црну Гору. Да их мичем одавде, да их не кољу као овце, јер ти не умеш да их одбраниш.

– Немој тако, деда. Бранимо се колико можемо.

– Сад их ви одбранит не можете. Требало је да их браните кад је време било.

– Ја сам, деда Вукославе, био у логору, а војска је издала. Официри су издали, а краљ и влада побегли.

– А ви? Како оно велиш да се зову они твоји?

– Комунисти.

– Е, ви комунисти. Шта сте ви учинили?

– Чинимо сада.

– Види се по овом јадном народу. А где вам је сад она ваша, како оно велиш...

– Шта деда?

– Она што вам је наредила да бацате оружје.

– Коминтерна.

– Е, е, та Коминтерна. Где вам је сад та Коминтерна да овој чељади помогне?

– Погрешили смо, деда. Знам да смо погрешили, ма ћемо се борити до последњега.

– Нека ти је срећно, сине. Ајд' у здравље, одох ја за овим народом.

Гледам широка Вукославова плећа, народ који замиче према Патријаршији.

Нису то више исти људи. Није ни време исто, а ја више нисам у Пећи. У неким сам врлетима, личе ми на Куче. Негде праште џефердари. Чују се покличи.

Људи у старинским ношњама пењу се уз врлети. За женама и децом наиђоше мушкарци са џефердарима и јатаганима. Ено и мог Вукослава. Носе рањене и мртве.

– Где тако изгибосте, Вукославе? – питам га.

– Од Арнаута и Турака, а после од наших.

– Како то?

Дигао Скадарски паша Арнауте на нас. Ми да утечемо преко Мале Ријеке, а тамо нас дочекаше Братоножићи због неке старе крви. Грдно изгибосмо.

– А куда ћете сада?

– Горе у Ровца. Спасише нас браћа Ровчани.

– Јесу ли ово сви Кучи кренули?

– Осим оних који се потурчише.

– Нема, значи, више Куча, Вукославе.

– Има, синко, има. Вратићемо се, у над Бога. Док ране извидамо, док нам ова млађарија за пушку стаса.

Замиче народ између врлети.

Тргох се. Откуда се сетих кучке бежаније у Ровца. Кажу да је то било пре два века, а ево сада опет бежимо. Од Лазареве погибије стално некуда бежимо, па се враћамо. Траг ће нам се једном заметнути.

Празне душе, сузним погледом пратим избеглице. Однекуда се зачу песма. О Бајраму Цурију. Певају је кад су у групи, кад прете, или кад су јачи.

Осврћем се да видим где су певачи. Стоје у близини хотела, загрљени, па из гласа урличу.

Није то песма. То је победнички урлик. То вуци јаучу спремајући се да растргну стадо оваца.

Читава варош одјекује од те песме. Подилази ме језа, а у души нараста горчина.

– Где су ти сад твоји комунисти, синко? – чујем Вукослава.

Песму прихватише и са друге обале Бистрице. Чини ми се да Проклетије подрхтавају, облаци се увијају од урлика.

– Мајку вам погану! – провали из мене.

Пођох према оној групи код хотела. Бар ћу једнога да ударим, па нека ме растргну.

– Стани!

Окренух се. Нема никог.

– Стани, синко. Имаћеш кад да погинеш – чујем Вукослава, али га не видим.

СКЕНДЕРБЕГ

1.

Кренула велика хајка од Ђаковице. Праште пушке, штекћу митраљези, подврискују хајкачи. Понегде и песма одјекне.

Ко нема пушку, узео секиру, виле, косу или мотку. Ланац се све више шири Метохијом. Опкољавају „дивљач“ и терају према Пећи.

Горе куће и штале. Лако и брзо плану, од слабог материјала грађене. Пламте стогови сена, пламен у небо удара. Пале хајкачи све што може да изгори.

Испред пушака, секира, мотки беже сви које ноге носе. Само они који не могу, или изината неће, остају да сачекају смрт.

Нема времена за плач и кукњаву. Нема освртања на запаљене куће и остављена имања. Ко застане и осврне се, чека га метак. Треба што пре стићи до Пећи, па прећи Чакор. Да се главе сачувају.

Све најжешће хајке полазе од Ђаковице. Има ту нечег тајанственог. Никако ми из главе не излази Ганибег и „русофили“. Нећу у то да верујем, а на чудан начин осећам да све ово што се у Метохији догађа има везе са њима.

Из Албаније су тражили да дође Миладин Поповић и помогне у организовању устанка. Нешто ту никако није јасно. Они отуда траже помоћ, шаљемо им два човека, а они нама тридесет. Ако им помоћ треба, зашто су нам слали своје комунисте? Како то да сада нико не зна ко је издао директиву да се баца оружје? Бојим се да је неко своје погане прсте у све ово уплео, па нас сада истерују као дивљач.

Многа српска села у Метохији опустеше. Ми се у Витомирици још држимо. Сакупимо нешто оружја, ноћу смо органи-

зовали страже. Неколико пута нас Шиптари нападоше, но их сваки пут одбисмо, па нас неко време оставише на миру.

Чувамо се од Шиптара, а једну ноћ нам ударише четници. Блокираше Витомирицу, заједно са Талијанима. Веле, ваљда, ако нам Шиптари не могу ништа, могу они.

Ја сам стражарио у кући Шога Павличића, оца мојих другова Миладина и Милутина. Прошла ми смена, па сам заспао, кад у собу упаде бивши црногорски капетан Ђорђије Мандић.

– Бежи, Ново, кукала ти мајка! Четници и Талијани сво село блокирали! – пробуди ме он.

Кроз отвор на поду спустих се у избу међу краве, па се завукох у јасле и покрих сеном. Четници пуцаше, халакаше, али ме не нађоше, а готово читав штаб наше чете похваташе. Побегох да се сакријем код Шиптара у Набрђе. У овом селу имао сам више Шиптара пријатеља, знали су да сам комуниста.

После три дана добих поруку да дођем у кућу Шога Павличића на састанак. Окупи нас се само седамнаест. Формирасмо поново чету. Опет ме изабраше за комесара и прочелника ћелије.

Поново се склоних код мојих Шиптара у Набрђе. Чувају ме као свога. Не смем, додуше, да се појављујем, али ми ништа не фали.

Увече седнемо да разговарамо. И они мисле да ће све ово на грдно зло изаћи. Искушавам их знају ли шта о „русофилима“. Не знају ко су „русофили“, али веле да сво зло из Албаније долази.

Причају ми да на наша имања долазе они из Албаније. Ако је нешто од наших кућа преостало – поруше, темељ разваде, па подижу своје куће. Бунар затрпају, па на другом месту копају нови. Утиру нам траг, да се не види да смо ту икада живели.

И утреће нам траг, изгледа, јер помоћи ниоткуда нема. Ови честити људи што ме чувају не смеју ни да помисле да се супротставе. Ако некада овај рат и добијемо, хоћемо ли моћи да отерамо у Албанију оне који на нашим имањима куће подижу? Какво је то проклетство пало на Метохију и Косово да их за толико векова не можемо одржати?

Почетком априла, мој мали брат Новак дотера стоку до Набрђа и донесе ми цедуљицу од Мића Гилића. Поручује ми Мића да ће се увече четнички штаб на челу са Божином Зечевићем, Маном Рајевићем и Николом Мреновићем окупити и кући Божина Зечевића, па да им вратимо дуг за онај препад.

Пре но што опколисмо кућу, јавише нам да су са четницима и италијански официри, па се договорисмо да не нападамо док Италијани не оду, јер би већ сутра спалили читаву Витомирицу. Чекасмо читаве ноћи, а Италијани никако да оду. Морали смо да се повучемо. Кренух према Набрђу. Нисам смео ноћу да уђем у село, јер би ме пси открили, па би отишла глава и мени и мојим пријатељима Шиптарима, но се склоних у напуштену кућу Војина Кадовића.

Хладно је. Цупкам по кући да се загрејем, но узалуд. Изађох да негде нађем мало сувог грања и заложим ватру. Пушку и торбу са бомбама обесих о ограду свињца. Баш кад сам се окренуо са нарамком грања, приметих између куће и штале четири силуете. Знао сам да су четници.

Пушка и бомбе су доста далеко од мене, на огради. Ако покушам да стигнем до њих, приметиће ме. Најбоље је да бежим према Набрђу. Ако се само дохватим села, не смеју за мном од Шиптара.

Потрчах колико ме ноге носе кроз једну шумицу.

– Панто! Панто! Ето га један пред тобом!

– Видим га, видим! Пазите има ли их још!

Пресекоше ми пут четворица четника са упереним пушкама.

– Руке увис!

Познајем их. Комшије смо. Са некима сам од њих толике године друговао. Можда ће ме пустити.

Почео сам да се смејем, а још не дижем руке увис.

– Шта је, бре, људи? Куд сте пошли овако рано као вештице?

Прикупих неколико грана, као да сам дошао да чистим њиву, јер сам у тренутку приметио да се налазим баш на нашем имању.

– Шта има ново у Витомирици? – велим.

Радисав Зечевић први стиже до мене са упереном пушком.

– Шта је, бре, Радисаве?

Он ме удари кундаком у десно раме не проговоривши.

Не успе обмана, па ућутах. Окупи се око мене гомила четника. Поведоше ме према кући где су чекали четничке вође заједно са Божином Зечевићем.

– Ће ти је сад Мићо Гилић и остали комунисти да ти помогну? – смеје се Божина.

Мајку ти, четничку, мислим, спасише ти главу Талијани ноћас, не би ми се сада смијао.

– Немој да се бојиш, све ћемо да их похватамо, Ни један Стаљина дочекат нећете. Ми ћемо вас, а њега ће Хитлер. А, шта мислиш ти Ново о томе?

– Ја се ничијем злу не радујем.

Никола Мреновић не проговара. Сажаљиво ме гледа и врти главом. Има и међу њима правих људи.

Поведоше ме према селу. Док идемо, стално ме неко удара ногом у пету. Ја се окренем, а они сви озбиљни. Ја опет окренем главу напред, а онда чујем:

– Погоди ко је – па смех.

На улазу у село четничке вође се одвојише и почеше нешто да се договарају. Не чујем их добро. У једном тренутку чух само Николу Мреновића:

– Ма каква вешала, људи! Неће реч проговорити, узалуд вам је.

Разумех о чему се договарају. Стајали смо испред куће Пера Сјеклоће, до пола изгореле. Хоће да ме обесе за греде и да ме муче да одам остале.

Спреми се, Ново. Сети се предака. Сети се... сети се Скендербега.

Чудно. Сетих се Скендербега, а не Вукослава. Можда због тога што је и он био велики мученик.

Таман сам помислио да ће ме вешати, кад Божина повикне:

– Ајдемо, Панто!

Мој комшија Панто Ћеранић не креће. Измиче му из руку задовољство да ми удари коју.

– Ајдемо, Панто – вели опет Божина.

Кренусмо. Панто иде иза мене.

– Јебо ти Стаљин мајку – вели ми. – Овако и Стаљин побеђује као ти. Ти си Стаљин у Витомирици, па ево како прође.

Уђосмо у Витомирицу. Испред куће Михајла Милачића окупи се десетак жена, па заграјаше на четнике.

– Срам вас било! Нељуди! Шта чините од тог поштеног човека. Што нас од Шиптара не чувате кад сте таки јунаци, но сву Метохију огњу дадоше!

– Кучетине једне – продра се Божина – вуците се унутра, да не одете са њим! Има тамо места и за вас!

– Срам вас било! – опет вичу жене. – Погани људске! Рађе ћемо са Новом и његовима погинути, но са вама на срамоту да живимо!

Виде четници да не могу да ућуткају жене, па пожурише према Озриму.

Затворише ме у подрум италијанске касарне, а нешто касније доведоше и Љуба Вељовића.

Кроз обућу пробија нека текућина. Покушавамо да нађемо суво место, али је свуда исто.

Ужасно смрди. Ко зна колико је људи кроз овај подрум прошло и свој измет у њему оставило.

Тумарајући по подруму. Љубо натрапа на неку лимену кофу. Било је то спасење. Окренусмо је, па смо наизменично седели, али су нам ноге остале у смрдљивој густој текућини.

Осећам да нестаје ваздуха. Све теже удишемо смрад.

– Овде ћемо црћи – вели Љубо.

– Не можемо ништа.

– Што не бежах, па да ме бар убију, мајку им јебем четничку. Боље да од метка погинух но да се у говнима удавим, па да ми се сутра наслађују четници.

– Морамо да издржимо – велим.

– Не верујем да је неко одавде жив изашао.

2.

Кад Љубо седи на кофи, придржавам се за зид да се не срушим. Ако паднем, удавиће ме људски измет.

Мораш да издржиш, кажем сам себи. Мораш. Ако нас све поубијају, ако сви помремо, узеће Метохију. Траг ће да нам се утре.

У бунилу хватам ноктима за зид. Знам само да морам да останем на ногама. Стајање је граница између живота и смрти.

Отварају се врата. Талијански војници галаме, нешто наређују. Не смем да се помакнем од зида. Двојица ме ухватише и изнеше напоље.

Удари ме свеж ваздух.

Одведоше нас код команданта касарне који нам преко тумача рече да нас шаље у логор на преваспитавање и рад, па кад будемо схватили да је комунизам велика заблуда, вратиће нас у Југославију, али више Метохију никада видети нећемо, јер је то сада и остаће Велика Албанија.

На какву он то Југославију мисли, кад ње више и нема? Метохија и Косово су сада Велика Албанија. Македонија је припала Бугарској. Хрвати су до Дрине основали своју Независну Државу, узели су и Војводину до Саве. Црна Гора, опет, има своју државу, а Србији је остао београдски пашалук, као у доба дахија.

– Хвала, господине команданте, што проричете још једно стварање Југославије – велим му.

Командант се насмеја, а преводилац ми преведе:

– Господин командант каже: Ово је чист лапсус. Он је мислио да ће вас вратити у Србију или Црну Гору, где будете желели. А уз то, каже да сте и ви комунисти, на челу са Стаљином и

Коминтерном, били против Југославије и да сте тражили да сваки народ има своју државу.

– Јесмо, господине команданте, у праву сте. Некада смо тако мислили. То је била наша велика заблуда. Живи људи греше, али и грешке исправљају и ми ћемо нашу исправити.

Преводилац му преведе, а он се опет насмеја:

– Господин командант каже да ће то време и историја показати. Верује да се садашњи поредак у Европи за много година неће променити, јер не постоји сила која се може супротставити Немачкој.

Симпатичан ми овај командант, иако је окупатор, фашиста, а ја комуниста.

Са групом комуниста из затвора у Пећи поведоше нас за Албанију.

Пролазимо кроз нека села. Становништво непријатељски расположено према нама. Прете нам песницама, псују. Једва по неку реч разумем. Питам неке од сапутника да ли они разумеју. Веле да је то албански језик и да се он доста разликује од језика наших Шиптара.

Кажу да је неки мој предак некада доселио из Албаније у Црну Гору. Покушавао сам дуго да утврдим одакле и шта то значи, али нисам успео. У то доба ово је била Србија, све је ово припадало Немањићима, али је истина да су ту живела и албанска племена. Чуо сам да су били сточари и слуге код српске властеле. Већина места у овим крајевима имају српска имена. Колико ли наших овде живи? Албанија је и направљена после рата са Турском да би се Србији затворио излаз на море. Плаши се Европа моћне Србије. Плашили су се да поново не васкрсне Душаново царство и да опет не будемо најмоћнији у Европи. Није ли због тога и Коминтерна из петних жила била запела да Југославију разбије?

И ала и врана устале ево толико векова на ово мало балканских Словена да их сатре. Изгледа да ће нам коначно доакати.

Доведоше нас у Презу. Јесте логор, али је за онај подрум прави рај. Имамо кров над главом, а нема смрада.

Можда је неки мој предак баш одавде, из овог краја? Суђено ми је, изгледа, да дођем на огњиште предака. Можда је баш на овом месту неко од њих имао кућу.

Измучен и уморан од стајања и смрада у оном подруму, заспао сам чим нас утераше у бараке.

Нађох се у школи у Пећи.

– Вукославовић! Вукославовић Ново! – прозива ме професор.

– Ја сам.

– Какво ти је то презиме?

– Зашто, господине професоре?

– Никада такво презиме нисам чуо. Од којих си ти?

– Ја знам своје претке до Косова, господине професоре.

– Ајде, не причај – гледа ме збуњено.

– Ново Станишин, Станиша Милетин, Милета Савов...

Набрајам претке и не трепћем. Кад стигох до Ђура одједном преда мном више није био мој професор историје. За катедром сећаше човек са дугом брадом, испијена дугог лица, са неком шиљатом капом на глави. Богато рухо на њему, какво никада видео нисам. Гледа ме неким чудним очима. Загледах се у те очи. Чини ми се, сва људска несрећа је у њима.

– Стиже ли, Ново?

То се он мени обраћа. Чујем га, а чини ми се да уста није отворио.

– Тебе питам. Стиже ли?

– Знам ко си – велим му ја.

Он се некако тужно насмеја.

– Ти си мој Ђуро. Кастриот. Скендербег.

– А ја сам знао да ћеш ти доћи. Чекам те толико векова да дођеш.

– Зашто баш мене, деда Ђуро?

– Тебе, синко. Баш тебе. Знао сам да ће се неко мој уметнути на мене, а ево ти се уметну.

– Не могу ја, деда, теби да будем ни до колена. Ти си чувени јунак. Ти си легенда. Толико си велики да многи мисле да си измишљен. А шта сам ја? Уфатише ме четници као последњу фукару, па ме ево сада Италијани водају по Албанији као мечку.

– Не дај се, сине. Никада немој да признаш да си побеђен. Никада те нико не може победити ако ти то нећеш. А тебе сам чекао, синко, јер је моја крв у твојим жилама. Видим, дижеш револуцију као што сам и ја чинио.

– Ја сам комуниста, деда Ђуро.

– Знам, синко, знам. То се сада тако зове. То што ти сада чиниш хтео сам и ја. Зато сам и дигао Арбанасе, Србе и све остале који су у човеку човека гледали. И ја сам хтео државу какву ти хоћеш да начиниш. Зато ти кажем, чекао сам те толико векова.

– А да ли ћу ја то моћи, деда? Хоћу ли имати снаге?

– Хоћеш. Моје си крви.

– Не знам. Понекад сам малодушан.

– Не малакши.

– Видиш шта се по овој земљи чини.

– А шта то?

– Свако ударио на своју страну. Покласмо једни друге.

– Никада другачије није ни било. Зато ти треба да створиш земљу у којој ће сви људи једни другима бити браћа.

– За тобом су сви пошли, а сада се и ми Срби међу собом покласмо. О Шиптарима да ти и не говорим. Једва да нам је понеки приступио, ма ми се чини да и ту има неког лукавства. А за тобом су сви Арбанаси кренули.

– Са њима мораш знати. Чувај их се. Откад постоје, сви су их потцењивали – и Срби и Турци, а они траже свој простор под капом небеском.

– Убијају и пале по Метохији. Хоће све што је српско да истерају.

– Ако их пустите, и истераће. Морате се борити против њих и за њих.

– Како то?

– Размисли сам.

Његов лик поче да бледи, постаје ваздушаст и нестаје. Постаде сена.

– Чекај, деда Ђуро. Објасни ми...

Нема га. За катедром више нема ни њега ни наставника. Осврнух се по учионици. У клупи нису ђаци, но све моји другови из партијске ћелије у Витомирици. Ћуте и гледају у мене.

Знам да очекују од мене да им објасним шта је то Скендербег хтео да каже. Ја то наслућујем, али не умем да им објасним, а прочелник сам ћелије, морао бих да знам.

– Против њих и за њих. Како не разумете? – окрећем се својим друговима.

Погледом их молим да схвате шта је Скендербег хтео да каже.

– Али они нас истерују ко зечеве! – виче неко.

– Хоће читаву Метохију!

– Чекајте другови! Ви сте комунисти! Не можете тако. То је необразован народ. Са њима морамо да радимо. Први задатак нас комуниста је да образујемо шиптарске масе и да их придобијемо за наш покрет.

– Ја се тих који су за наш покрет и бојим. Они нас и протераше из Метохије.

– Комунисти то никада не би урадили.

– А шта ти је рекао Ганибег? Свеједно је њима јесу ли фашисти или комунисти. Они хоће Метохију и Косово!

– Чекајте, другови...

– Не малакши. Не малакши, сине Ново...

3.

Из Презе нас убрзо пребацише у Пуки. Логор се тек подиже. Бараке немају кров. Доле дашчани патос, а горе небо. Ни сламе за простирку нема, а о покривачима и не сањамо.

Осећамо се као овце у тору.

Неки су понели ћебад од куће, па то разапињемо изнад глава, но много не помаже. Киша нас непрестано засипа, па узалуд воду избацујемо из барака.

Умор је јачи од кише. Лежемо на мокар патос, а око себе постављамо ограду од одеће да нам киша не подлива, но ни то много не помаже.

Осваја пролеће. То нам је једина нада да преживимо. Да је зима, сви бисмо поцркали. Многи се и овако разбољевају.

Видим да нас зло чека ако нешто не предузмемо.

„Никада ниси побеђен, ако се сам не предаш."

И нећу се предати, велим.

Позвах Васа Божовића, Машана Мијатића и Радована Драшковића да се договоримо шта да чинимо. Сви су проверени комунисти, знамо се толико година.

– Прво – велим – да формирамо партијску ћелију, да би се знао ред и дисциплина. Потом, да видимо шта да чинимо да ове људе сачувамо.

Изабраше ме и овде за прочелника.

Договорисмо се да од управе захтевамо да се бараке покрију и да формирамо колектив за заједничку исхрану. Управи логора постависмо ултиматум: или ће бараке покрити, или ћемо напасти и поубијати стражаре и покушати бекство – макар сви изгинули.

Богами успесмо. Командант логора, знајући да има посла са бандоглавим комунистима, нареди да се бараке покрију.

Покренусмо акцију да се скупе паре за исхрану. За ово задужисмо скојевце Михаила Станића и Мома Ђукића. Тим парама, преко жице, набављали смо додатну храну за најслабије. Старци, изнемогли и болесни добијали су дупли додатак.

Ни у логору не могасмо да се не изделимо. Пре нас су овамо доведени бивши официри, трговци, људи који су до рата били на власти. Почеше мрко да нас гледају. Уврте́ли себи у главу да смо им ми комунисти криви за све недаће, па чак да су их због нас и послали у логор. Полако почеше да показују отворено непријатељство.

Формираше се три групе: комунисти – заједно са скојевцима и симпатизерима, бивши официри и чиновници, и неутралци – који су били равнодушни и према њима и према нама.

Умало да дође и до отвореног сукоба. Из Пећи нам стиже пун камион пакета. Комунисти који су успели да остану у илегали организовали да нам се пошаље помоћ. Управа логора све пакете даде стражарима и дозволи им да их продају. Не би се ми много бунили да су их продали нама, иако су наши, но их продадоше официрима. У нашим скојевцима узавре крв, па хоће да их нападну и одузму пакете. Ја сазвах састанак ћелије. Договорисмо се да команданту упутимо делегацију која ће захтевати да нам се наши пакети врате.

Наравно, не би од тога ништа. Командант једино забрани стражарима да пакете продају у логору.

Официри, опет, гневни што од стражара више не могу да за мале паре откупљују наше пакете још више нас намрзнуше, па почеше са провокацијама. Гађали су нас камењем, псовали, ноћу разбијали прозоре. Побојах се да ово неће на добро изаћи. Кад у нашима узаври крв, нико их више неће моћи зауставити, па ће доћи до отвореног сукоба, а онда ће стражари пуцати и у једне и у друге.

На састанку партијске ћелије договорисмо се да упутимо управнику логора још једну делегацију која ће захтевати људски однос према нама, или ћемо ми предузети мере које мислимо да треба. Истовремено се договорисмо да припремамо бекство и да покушамо да успоставимо неку везу у Метохији или Црној Гори.

Неко нас је одао. Једног јутра, у логор уђе двадесетак великих камиона.

– Рагаци! Андате ин Италија! – довикну нам један стражар.

4.

У Драчу нас изведоше из камиона и постројише. Воде нас некуда кроз варош. Редови жена у црнини са обе стране улице. Како су нас виделе, полудеше од беса. Гађају нас камењем, песком, коњским балегама. Бацају на нас шта стигну. Стражари хоће да нас заштите, но узалуд.

Рукама покривам лице, а нешто ме удари у главу. Како ставим руке изнад главе, очи и уста ми се напуне песком.

– Кативи Монтенегрини, корнути...

Увијамо главе у рамена.

– Мајку вам талијанску, јесте ли полуделе! – виче неко.

Једва извукосмо живе главе и ми и стражари. Они који нешто знаваху италијански обавестише се откуда ова провала женског гнева.

Мајке и сестре италијанских војника који су изгинули у Црној Гори од партизана светиле су се на нама.

Окупасмо се у градском купатилу. Имали смо, додуше, много прљавштине са себе да скинемо. Чинило ми се да се све до тог купања у Драчу осећао са мене мирис оног подрума са изметом.

Чудна фела ови Италијани. Прво нас држе као стоку, а онда нас купају.

Потрпаше нас у брод. Увукла се туга у мене. Док смо били у Албанији, осећао сам близину домовине. Знао сам да су ту негде наши, надао се да ће нас ослободити, или ћемо побећи. Сада нас воде преко мора, отуда нема бекства. Можда више никада нећу видети Метохију.

– Ново, сине, ти си моја крв – чујем глас Скендербега.

– Не предајем се ја, деда Ђуро, но ми онако дошло тешко. Туђина је то. Из туђине често нема повратка.

– Мене су у Стамбол водили, па сам се вратио.

– Издржаћу. Издржаћу и ја, дајем ти реч.

– Ми комунисти морамо све да издржимо.

– Зар си и ти, деда Ђуро, био комуниста?

Не чујем га више. Чујем само таласе мора како ударају у брод.

Што брод даље одмиче, у мени туга нараста. Борим се са њом колико могу, али осећај безнађа не могу да победим.

У Баију нас опет купају, шишају, бију. Ваљда да им наше вашке комунистичке, словенске земљу не загаде.

– Шта је ово, људи? Ови Талијани су поблесавили. У животу се оволико нисам купао – виче неко смејући се.

– Можда су нам спремили неке Талијанке, па да будемо чисти – опет ће неко.

– Ови Талијани као да нас воде на свадбу, а не у логор.

Смејемо се, а до смеха нам није. Тек да се мало заварамо.

Потрпаше нас у теретне вагоне. Воз сатима некуда иде.

Опет нас утерују у неки брод.

– Људи, Италија мора да пропадне. Прво су нас избацили из брода, сад нас поново у њега трпају. А како би и били паметни кад мачке једу. Можда им је нека болест од мачки у главу ударила.

Брод некуда иде. Неко вели да нас воде на Сицилију. У неком пристаништу нас потрпаше у камионе.

Варош у коју нас доведоше кажу да се зове Палермо.

Угураше нас у једну средњовековну тврђаву.

Високо је небо изнад Палерма. Има много сунца, а у тврђави тмурно. Пола сата дневно нас изведу напоље, тек да нас мемла не поједе потпуно.

Ког ли нас ђавола онолико купаше, кад су нас у ове зидине затворили.

Гладни смо. Ни код куће у Витомирици се бог зна шта није имало јести, па смо у Албанији брзо онемоћали од слабе хране. Ипак, нисмо знали шта је права глад док овде не дођосмо.

Дневно добијемо по сто грама хлеба и једну кутлачу чорбуљине са бобом. Не помажу нам ни паре, јер се у овој тврђави не може ништа набавити.

Стомак ми јауче по цео дан. Хвата ме малаксалост. Покушавам да оно парче хлеба грицкам што дуже, да једем неколико пута дневно. Чини ми се да тако успевам да преварим празан стомак.

Старији се једва крећу. После двадесетак дана, неки не могу ни да устану.

После месец дана изведоше нас из тврђаве. Свеједно ми је куда нас воде. Тешко да је негде горе него овде.

Опет смо на неком броду. Попадали један поред другог. Многи хрипљу, мука им од љуљања. Повраћали би, али су им стомаци празни, па само узалуд ричу.

Шум таласа одједном запара песма. Једва чујна:

– Тамо, далеко, далеко од мора...

Песма постаје јача. Запеваше и они око мене. Прихватих и ја.

Стражари збуњено буље у нас. Сигуран сам да се питају какав смо ми то народ кад и овако изнурени певамо.

Песма ми враћа снагу. Видим и на лицима око себе да су оживела.

– Певај, сине Ново. Док год имаш снаге да певаш, нико ти ништа не може.

5.

На Устици више има логораша но становника. Око десет хиљада Италијана, политичких осуђеника, већ десету годину изоловано је на овом острву. Не личе више на људе. Живи скелети. Као авети се крећу по логору.

Језа ме ухватила кад сам их видео. Кад овако муче своје, шта нас очекује. Чујемо да се и не зна колико их је до сада поумирало.

Дневно добијемо 150 грама хлеба и два пута по малу кутлачу неке чорбе. Никада нисам схватио од чега је. Попијемо је онако из порције, кашике нам нису потребне. За два сата, на два шалтера руча око десет хиљада логораша.

Сваког јутра износе из барака по неколико мртвих Италијана. Ми се још држимо. Још нико не умире. Старијима и болеснима је, додуше, све теже, али им помажемо колико можемо. Нико од наших још не одлази на ђубриште. Италијани сваког дана навале на сметлиште, сво га рукама прекопају. Ваде неке отпатке и једу.

Утроба ми се преврће од помисли да ћу једног дана и ја стићи до сметлишта. Глад је јача од поноса.

– Хоћу ли и то издржати, мој деда Ђуро, велики Скендербеже?

– Хоћеш, сине Ново. Човек све издржи.

– А ако те обрукам? Ако почнем да ријем по сметлишту као свиња?

– Нећеш синко, у твојим жилама је моја крв. А ни то не би било срамота. Не бој се, синко, нећеш ме обрукати.

– Не знам, деда Ђуро. Бојим се да нећу моћи.

– Ако будеш седео скрштених руку и нећеш.

Продрмај се, човече, велим сам себи. И логор је за људе. Све је ово за људе. Учини нешто.

Окупих партијску ћелију на тајни састанак.

– Другови – велим – ако се не организујемо, ускоро ћемо изгледати као ови Италијани. Не смемо више седети скрштених руку.

– Нема се овде шта предузимат, тако ми Бога. Но да чекамо да поцркамо као пси – промрмља неко.

– Не можемо тако, другови. Ми смо комунисти. Комунисти се никада не предају.

– А шта можемо?

– Можемо и морамо да покупимо паре на гомилу и организујемо снабдевање. Предлажем да се о томе старају скојевци Михаило Станић, Момчило Ђукић и Симо Јоцкић. Морамо да организујемо и илегални одред. Кад затреба, да будемо спремни.

Све прихватише. Изабраше ме за команданта одреда, а Стевана Вукановића за комесара.

Од пара које између себе прикуписмо поче да пристиже храна преко жице. Болесни и стари добијали су највише.

Постаде живот сношљивији. Док буде пара издржаће се, но се бојим како ћемо касније.

Официри и чиновници су се и овде подвајали. Склањали су се од нас као да смо окужени. Кад видеше да је нама боље но њима, почеше да кипте од беса. Договорише се да упуте писмо краљици Елени, кћерки бившег црногорског краља Николе.

– Нама ће помоћи регина Елена, а ви ћете поцркати као пси! – добацивали су нам.

Наши скојевци би опет да се свађају са њима, па морамо да их смирујемо. Не треба нам тучњава у логору.

Ускоро сазнасмо да на Устици постоји и илегални комитет састављен од комуниста из Италије, са Сицилије, Корзике, из Албаније, Далмације. Успео сам да успоставим контакт са комитетом. Стева Вукановића и мене изабраше наши за чланове тог илегалног руководства логора.

Само постојање комитета врати ми снагу и веру у наш покрет. Опет сам био убеђен да су сви комунисти међусобно браћа и да све оно што се у Метохији догађа ипак нема везе са комунистима Шиптарима и Ганибеговим „русофилима“.

6.

Потпуно смо одсечени од света, на острву и још опасани жицама, а ипак све ратне новости брзо до нас допиру. Увелико се у логору прича да ће савезници ускоро извршити инвазију на западну обалу Европе и отворити још један фронт, а онда је Хитлеру и Мусолинију закукала црна кукавица.

За напад на Сицилију сазнали смо већ идућег дана. Мора да је неко у логору поред свих мера обезбеђења имао радио, или свог човека међу италијанским стражарима. Додуше, и по њима смо могли да закључимо да се нешто крупно догађа. Променише се, постадоше мекши, нешто су се уплашили.

Илегални логорски комитет закључи да се рат ближи крају и да се ваља припремити. Иако смо у логору, не можемо чекати слободу скрштених руку. Направили смо прецизан план наших војних операција кад се савезници приближе логору.

Изгледа да је управа логора имала своје обавештајце међу нама, или су се Немци и Италијани уплашили да би нас савезници могли ослободити на овом острву, па одлучише да нас пребаце са Устике.

Опет се нађосмо у тврђави у Палерму. И ту смо се таман организовали да дочекамо савезнике, кад нас покупише и пребацише у Падову.

Ипак нас је капитулација Италије, 9. септембра 1943. године, изненадила. Дошла је брже него што смо очекивали.

У логору одушевљење. Сви су помахнитали од среће. Оживеше и они чија је снага била на измаку и који су веровали да слободу неће живи дочекати.

Радујем се слободи и мислим на Југославију, на Метохију. Шта ли се тамо збива? Шта је са мајком, браћом, сестрама?

Има ли још кога од наших у Метохији, или су их све поубијали и протерали? Хоће ли Метохија кад се вратим бити црвена од крви?

Командант логора не распусти стражу, већ доведе појачање. Држава му пропала, а он логор чува. Вероватно очекује Немце. Бес у нама прокључа. Неки предлажу да нападнемо стражу. Договорисмо се да му поставимо ултиматум: или ће распустити стражу и отворити капије, или ћемо ми напасти, па ком опанци ком обојци.

Командант нас саслуша. Цупка прстом по столу, ћути неко време.

Господо, пала је у овој земљи влада и капитулирала војска, али Италија постоји и постојаће. Ја сам положио заклетву да ћу чувати овај логор и то ћу учинити. Ви, господо, нисте свесни једне чињенице. Налазите се усред Италије. Хиљаде наших момака изгинуло је по Црној Гори и Далмацији. Многе наше куће су у црно завијене. Ви и не знате шта се догађа иза ових жица. Наши војници су распуштени. Сада су руља, али су наоружани. Немате шансу да голоруки и изнемогли стигнете до ваше земље. Ја вас наоружати не могу, јер ми то патриотска дужност не дозвољава. Изгинућете до последњега.

– Радије ћемо гинути, него Немцима у руке.

– Дајем вам официрску реч, ако овамо први стигну Немци, да ћу отворити капије, а остало је ваш ризик.

Чекамо. Чекамо и надамо се савезницима. Толико смо се охрабрили да чак и фудбал играмо. Јесмо готово живи лешеви, али нада нам је дала снагу.

Петог дана у сумрак отвори се велика источна капија. Уђе тенк камуфлиран грањем.

– Енглези! – повика неко иза свег гласа.

Нагрнусмо као муве према жици која нас је одвајала од тог дела логора.

– Живели Енглези!

– Живели Американци!

– Живели Руси!

– Живели савезници!

Неко скиде италијанску заставу и запали је.

Тенк се заустави. Сумрак је, не видимо добро. Неки официр изађе из њега, а из куполе вире војници са пушкама на готовс.

Појави се и командант логора. Рапортира оном официру.

Петко Ракочевић нагази на жицу и пружа руку. Хоће да се са њим поздрави. Стражар окрену пушку према њему. Петко му је оте и баци. Онај официр приђе жици, а Петко му зграби капу и поче да је љуби.

– Сад не жалим да умрем кад сам пољубио брата Енглеза!

Један италијански официр иде поред жице и тихо шапуће:

– Порка мадона. Нон соно Инглези, соно Тедески.

– Немци... Немци – прође шапат међу логорашима.

Сви се одједном окренусмо и потрчасмо назад према баракама. Италијани стражари бацају пушке и беже.

Без позива окупише се чланови комитета. Одлучисмо да бежимо према западној капији.

Кренусмо. Неки су и без нас покушали да на ту страну изађу, али су их дочекали рафали. Логор је био блокиран.

7.

Нико целе ноћи не спава.

Знамо да нам је дошао судњи дан. Нису Немци исто што Италијани па да нас у логору преваспитавају, поготову кад губе рат. У зору ће нас сигурно поставити пред митраљезе. Они са комунистима само тако разговарају.

Није ми тако страшно што ћу да умрем, имао сам кад и до сада, но ми криво што ништа не могу да учиним. Да бар покушам да бежим било би ми лакше.

– Нема од бекства ништа – гунђа неко сам за себе, као да ми чита мисли.

– Вала ћу ја бар да покушам. Слађе ми је да ме тако убију него уза зид.

– Исти ми је ђаво, погинуо овако или онако.

– Е мени није. Из ината нећу да им стојим док буду пуцали.

– Ако нагрнемо сви одједном, можда ће неко и утећи.

– И да утекне одавде, куда ће после? Далеко је Југославија.

Слушам их и ћутим. Немам шта да кажем. Рекао бих им нешто да их утешим када бих могао да смислим.

– Где си сада, мој деда Ђуро, велики Скендербеже? Одавде ни ти не би утекао.

– Ко зна, синко. Нико ничију судбину унапред није видео, па ни Немци твоју.

– Ја своју видим.

– Помоли се Богу, синко.

– Ти, деда, рече да си комуниста.

– Бог је у теби.

– И да је на небу, помоћи ми не може.

– Само се од судбине побећи не може.

– Не верујем ја ни у судбину.

Занесен и не приметих да свиће.

Смрт се приближава. Џабе ме теши мој деда Ђуро.

– Знате шта људи – велим – немамо шта да изгубимо. Кад нас изведу на стрељање, да кренемо куд ко може.

– Ја вала хоћу, а остали како им је драго.

– Сви ћемо. Да гледамо некако да се и оружја дохватимо.

Свануло је. Чекамо у бараци. Знам да ће сваког тренутка доћи.

У мисли ми дође Дикосава. Шта ли она сада ради? Сањао сам да ћу после рата отићи у Подујево и да ћемо направити велику свадбу. Мајка одавно чека да јој доведем снају. Неће је, како видим, дочекати.

Отворише се врата.

Готово је, значи. Идемо пред митраљезе.

Уђе командант са преводиоцем.

– Ти нас превари, команданте – повика неко.

– Господо, ја вас издао нисам и нећу вас издати. Где је онај што је љубио капу?

– Ево ме! – вели Петко.

– Господо, он вам је спасио живот. Ова немачка јединица изненада је дошла из Африке. Нико од њих не зна ни једну вашу реч. Командант је питао чему се толико радујете и зашто му је овај господин пољубио капу. Објаснио сам му да сте ви заробљеници, бивши краљевски официри и војници, па се радујете Немцима, јер верујете да ће вас послати у домовину да се борите против комуниста. Немачки командант је, господо, поверовао и за сада сте безбедни. Ја вас одати нећу, ако вас ваши не одају.

– Каке су погани, нећемо се ми глава наносити.

Командант тражи да му ово преводилац преведе.

– Ја сам ту, господо, немоћан. Ризиковао сам свој живот. Ако Немци сазнају да сам их преварио и мене ће стрељати са вама. Желим вам срећу, господо.

– Хвала, господине команданте – рече неколико нас одједном.

За сада нас је срећа послужила, но питање је докле.

У логору се налази око 2000 бивших краљевских официра и војника. Са многима смо се још у Албанији закачили, једва ће сада дочекати да нам се освете и пошаљу нас пред немачке митраљезе.

– Како би било, људи, да попричамо са онима, да нас не одају. Има у њима, ваљда, нечег људског.

– Вала их ја молити нећу, па да ће ме сад стрељати.

– Комунисти не моле, другови. Морамо остати достојанствени.

– Више ћемо нашем покрету ваљати живи но мртви.

– Понекад мртви више учине но живи.

Свануло је одавно, па измиљесмо из барака. Немце видимо само на капијама и стражарницама. Нешто стражара Италијана је још у логору.

Очекујемо да ће официри почети да прете и пецкају. Они ћуте. Не дирају нас.

Дан прође у ишчекивању.

Предвече неко пронесе глас да су краљевски официри и војници сами обећали да нас неће одати.

8.

И други дан прође у ишчекивању. Зебемо да ће нас ипак неко одати. Чекамо када ће Немци као разјарене звери упасти у бараку и извести нас на стрељање.

Прође и трећи, па четврти дан.

Још смо живи.

Знамо да ово дуго не може да потраје. Полако се миримо са судбином.

Оставићу кости у Италији, нико мој никада неће сазнати где. Затрпаће ме у неку заједничку рупу, нећу имати ни гроба ни мрамора.

Једино ми није јасно зашто нас толико држе у опсади. Зашто ништа од нас не чине?

Сањам оца. Разгаламио се по кући, вели да устајемо, има да се ради. Треба да крчимо. Мени се не устаје.

– Дижи се, Ново, ево зоре. Да вадимо оне пањеве.

Хоћу да га замолим да ме пусти још мало да спавам, кад он поче да галами.

– Ауф! Ауф!

Шта ми то каже мој стари? Откад он говори немачки?

Одједном се сетих да је умро. Знам да је умро, ја сам остао да издржавам породицу, ма опет га чујем.

– Ауф! Ауф!

Страх ме од његовог гласа. Као да није његов.

– Ауф! Ауф!

Скочих од страха.

Барака пуна Немаца са машинкама.

Готово је, значи.

Како ко стигне, навлачимо на себе одећу, па истрчавамо напоље.

Сврсташе нас у колону по четири и потераше. На железничкој станици убацише нас у теретне вагоне. За сваког убацише у вагон по три пексимета и по круг сира на вагон, па затворише и воз некуда крену.

Идемо данима и ноћима. Не знамо ни куда, ни зашто. Ни капи воде да добијемо.

Бојимо се да нас не воде у Немачку. Кажу, отуда се мало ко може вратити.

Шестог дана, на некој станици отворише врата да нам убаце храну.

– Људи! Ово је Марибор! – повика неко.

– Ајде, не причај. Какав Марибор.

– Озбиљно вам кажем. Марибор! Овде сам служио војску.

Одједном тајац. Никоме ништа није јасно.

– Па куда нас то воде, сунце им крваво?

– Затворише врата и воз опет крену.

– Идемо према Загребу – вели онај од малопре.

– Може ли то бити, људи?

– Према Загребу, кад вам кажем.

Зебња нам се увлачи у душе. Камо ли нас и зашто воде?

Воз се заустави у Загребу. Отворише се врата. Нема Немаца. Часне сестре нам приносе компоте, чајеве, колаче...

Шта ли се ово збива?

Неко се некако распита. У Загреб је јављено, забуном, да смо ми добровољци за домобране.

Из вагона нас одведоше у неки логор. Ошишаше нас, обријаше, окупасмо се. Чак дођоше и лекари да нас прегледају.

Све се бојим да је ово сан и да ће се брзо завршити усташким покољем.

Спавали смо у неким баракама застртим ћебадима. Ко је хтео могао је, чак, слободно у град да изађе. Неки одоше из радозналости. Ипак нам није све јасно. Зебемо да ће се забуна брзо открити.

Трећег дана нас раздвојише по групама. Хрвати остадоше у логору, Словенце послаше за Словенију, Црногорце и Далматинце издвојише у посебну групу, а нас из Метохије и Косова поведоше опет на станицу и потрпаше у воз. Шаљу нас, веле, за Београд.

Воз одмах крену. Како прелазимо Саву, из бункера поред пруге почеше да искачу усташе. Показивали су да ће да нас коље. По вагонима почеше да добијају каменице.

Идућег јутра, воз се заустави на Сави код Београда. Ту је граница Независне Државе Хрватске и Србије. На станици нам дадоше телефон да сами тражимо дозволу за улазак у Београд. Пустише нас преко моста тек после два сата.

На београдској станици нас сачекаше Недићеви стражари. Изведоше нас из вагона и наредише да поседамо.

Долазе неке делегације да се распитују ко смо и да нас врбују. Избеглице из Метохије и са Косова сазнаше да смо на станици, па покушаше да нам приђу, али им стражари не дозволише.

Увече се на станици створи нека друга војска. Јурнуше према нама као курјаци, претећи пендрецима.

– У строј, мајку вам јебем! – загрме један крупни бркати официр.

Постројавамо се, а пендреци пуцају по нама.

Неки су падали, војници су их тукли, они су једва устајали, па опет падали.

Утераше нас као браве у логор на Сајмишту. Сада смо у рукама гестаповаца. Нико не верује да ћемо се извући. Њих је тешко преварити. Откриће забуну и сазнати да смо комунисти. Ниједан главе извући нећемо.

Према нама се уљудније понашају него према другима. Друге бију, муче, злостављају на све начине, а нас нико не дира. Бојимо се само да то неће дуго потрајати. Један стражар нам вели да имамо другачији статус зато што смо ратни заробљеници.

Данима стрепимо, а ништа се не догађа.

Једног дана, дође пред капију аутомобил. Одведоше Милана Вукановића. Био је један од наших најљућих противника у логору.

Сада је све готово. Гестапо ће нас открити.

Позвах чланове ћелије у један ћошак, па лежећи разговарамо. Не знамо шта да се чини. Потпуно смо беспомоћни. Нема више уцене управи логора и претњи. Ово нису Италијани, ово је Гестапо. Остаје нам једино да се надамо. А надамо се. У последње време, Милан је био нешто омекшао. Надамо се да ће у њему ипак прорадити савест.

Вратише га после неколико сати. Ћутимо и чекамо. Он прво приђе својима и нешто им прича.

Колико нам је још живота остало? Да ли ћемо завршити на бежанијском стратишту, као они што их сваког дана воде из логора.

Нешто касније, Милан приђе и леже између мене и Стеве Вукановића.

– Јесте ли се уплашили?

– Нема човека који се не боји, Милане.

– Били сте сигурни да ћу вас издати.

– Е, па, ако хоћеш да ти кажем, ево потврдиће Стево, ја сам рекао да сам готово сигуран да нећеш.

– Мило ми је што то чујем. Никада вас не бих одао. Некако сте ми прирасли за срце откад сам видео колико бринете о сваком човеку. Не слажем се са оним што хоћете, али не могу да вас одам.

Чекамо. Прича се да ће нас послати у Немачку, у логор ратних заробљеника.

Дођоше неки немачки официри, говораху спрски. Питају зашто смо интернирани. Ја наговорих многе да кажу да су их Шиптари прогнали.

Немци праве спискове. Питају за занимање и чин у војсци.

Ја рекох да сам сељак и да су ме Шиптари протерали из Метохије. Многи ме послушаше па се пријавише као сељаци избеглице. Неки официри и чиновници нам се подсмевају. Они верују да ће код немачких власти имати привилегије.

После петнаест дана Немци дођоше поново. Истераше нас из барака и почеше да прозивају. Нас који смо се пријавили као избеглице из Метохије и са Косова одвојише у посебну групу. Веле да ће нас послати преко Саве у Србију, Недићевој влади, а остале воде у Немачку, у логор.

– А зашто ми у логор? – зачу се из оне групе.

– Не говори! – дрекну један Немац.

– И ми смо прогнани из Метохије!

– Тишина! Марш, полази!

Њих потрпаше у камионе, а нас један усташа доведе до половине моста на Сави према Београду. Ту нас преузеше српски стражари и одведоше на Вождовац, у Комесаријат за избеглице.

У комесаријату према нама љубазни. Добисмо и прави ручак. Први пут после дуго времена.

После подне, неким бившим краљевим официрима дође посета. Љубљењу, грљењу и радости никад краја. Неке од оних који дођоше у посету познајем. Бивши угледни трговци и чиновници из Метохије и са Косова.

Чујем да ће нас пустити на слободу. Чудно ми то некако. Не могу да верујем.

– Ново, синко, нико ничију судбину није видео, па ни Немци твоју.

– То си ти, деда Ђуро. Дуго те није било.

– Увек сам ја уз тебе.

– Зар је могуће да ћу на слободу?

– Све је могуће. Добићете слободу зато што сте са Косова. Но не радуј се превише. Косовско проклетство ће те пратити читавог живота.

– Какво проклетство, деда Ђуро? Ја сам комуниста. Ми у проклетство не верујемо.

– Још си ти млад. Још Косово није окајано.

– То је легенда.

– И ово данас ће једном бити легенда. Због те легенде вас прогласише за избеглице са Косова, па слободу добисте.

После два дана, добисмо наређење да се разиђемо по Србији, али највише по шест у групи.

9.

Дођох у Куршумлију, па одатле у Мердаре. Рачунам, наћи ћу неког од познатих. Одиста, неке познанике и нађох, али везу не могу да успоставим. Нема никог од познатих чланова Партије.

Одлучих ипак да ту останем. Указаће ми се нека прилика пре него у неком потпуно непознатом крају.

Пукоше ми ципеле, па одох код обућара Душана Гајића. Док он крпи ципеле, причамо. Симпатичан човек. Имам предосећање да би могао да буде бар наш симпатизер.

Изокола га проверавам, а чини ми се и он мене. Позва ме да код њега станујем. Ионако сам ишао од куће до куће да ме неко прими на конак, па ми то добро дође.

После дан–два одлучих да му се поверим, па шта буде. Чини ми се, и да није наш не би ме одао.

Испричах му да сам комуниста и где сам био у логорима. Он ме слуша, али ништа не каже. Настави разговор о нечем другом.

Сутрадан, кад се врати из радње, приђе да ме загрли.

– Друже Ново, добро дошао. Веза је успостављена. Ја сам ти веза. Наређено ти је да останеш овде, да радиш колико можеш, а када буде потребно, пребацићемо те на слободну територију.

Касније ме повеза са Вуком Бајовићем у Прокупљу. Он ме упути да се јавим Недићевом жандару Петру Милићу. Ја код њега, кад он мој земљак из Метохије.

Укључих се у илегалну организацију.

Албанија, Италија, Сајмиште далеко су сада иза мене. Нема више стражара, претњи, псовки. Сада могу да им вратим дуг за све што су ми чинили, могу да дижем револуцију.

Гласови који стижу са Косова и Метохије уносе ми немир у душу. Свашта се чује. Кажу да тамо српскога ува остати неће ако се рат брзо не заврши. После пада Италије, Шиптари као да су помахнитали. По варошима и селима излепљене су плакате у којима се Србима наређује да одмах напусте Косово и Метохију.

Прича се да су сви путеви који са Косова воде према Краљеву и Нишу закрчени избеглицама. Срећни су они који успеју да се угурају у неки воз. Многи крећу и пешице. Вуку се путевима изгладнели, голи и боси.

Шта ли је са мојима у Метохији? Да ли су уопште живи?

Помишљам да се некако пребацим у Метохију, но велим, нећу помоћи ни себи ни њима. Ухватиће ме, а онда ми метак не гине.

Са овом зебњом у души наставих илегалну делатност. Формирах илегалну чету увек спремну да узме оружје.

Сада сам већ могао да се посветим и мојим друговима из логора. Пре но што смо кренули из Комесаријата за избеглице у Београду одржао сам партијски састанак и распоредио комунисте. Пошто су нам наредили да се по Србији разиђемо у групама, у сваку групу убацио сам по једног или двојицу комуниста, па сада кренух да их потражим и успоставим везу.

Обиђох готово пола Србије. Мало ко беше успео да се укључи у покрет. Радују се кад ме виде као да им је слобода синула. Дајем им везу и кажем да свуда окупљају наше и буду спремни за борбу.

Дођох и ја мечки на рупу. Ухапсише ме у Куршумлији, у једној кафани. На срећу и нисам код себе имао никакав материјал за који су могли да ме осуде, али ми наредише да одем са њихове територије. Рекох да ћу у Крушевац, па одох у Мердаре и сакрих се.

Једног дана, однекуда набаса нека партизанска чета. Почеше да се препуцавају са четницима, те ја дигох оне моје да им помогнемо. Умало тада да погинем. Натрчах на тројицу четника, али сам успео да им побегнем.

Кад се повукосмо из Мердара, одосмо у Гајтан и ту нађох Косовски батаљон. Касније ме послаше у 15. српску бригаду, за

помоћника комесара чете, а убрзо за помоћника комесара батаљона.

Нађох и Дикосаву. Венчасмо се на брзину. Венча нас један поп из Подујева, па и она оде у партизане, за санитета.

Крај те 1944. године дочеках као комесар бригаде. Почетком 45. године именован сам за вршиоца дужности помоћника комесара дивизије, а потом за кадровског руководиоца Пете косовске дивизије.

„Моја крв је у теби, сине Ново."

Сањам о новој држави. Нашој, пролетерској, праведној. У њој нико неће бити потчињен. Неће бити сиромашних и богатих.

Чујем да се планира велика балканска комунистичка федерација. У њу треба да уђу Југославија, Бугарска и Албанија. После толико векова, на напаћеном Балкану сви ће живети као браћа. Опростићемо једни другима све оне покоље кроз векове и никада их више нећемо помињати. И Шиптарима ћемо опростити шта су нас овако прогањали са Косова и Метохије. Заувек ће нестати националне и верске мржње. Сви ћемо бити једне вере – комунистичке.

А ако ми мајка и браћа нису живи? Ако су их Шиптари поубијали, хоћу ли моћи да им опростим? Хоћу ли моћи да заборавим и да у њима гледам браћу?

Хоћу. Морам и хоћу. Ја сам комуниста.

– Полако, Ново, синко, не лети тако високо.

БРАНИЛО

1.

Рођен сам у Кучима, одрастао у Витомирици, али ми је Мердаре чини ми се било драже. Увек сам у том месту осећао неку топлину око срца.

Сада је Мердаре слободно. Нема више жандара, четника, страха... Људи певају.

Идем кроз Мердаре, поносан. Чини ми се да сви гледају у мене.

– Ново! Ново!

Окренух се. Миладин Поповић ми маше руком. Притрчах му. Изљубисмо се. Однекуд стиже и Душан Мугоша Дуђ.

– Где си ти сада, Ново?

– Ту сам, у Куршумлији, у штабу дивизије.

– Слушај, стари мој друже – вели Миладин – да ти останеш са нама. Формирамо Оперативни штаб за Косово и Метохију. Да нам помогнеш. Видим, имаш чин мајора.

– Ја хоћу радо, друже Миладине, но морам назад у дивизију.

– Тражићу ја радиограмом од Врховног штаба да те пусте Ништа ти не брини.

Ујутру одох код Миладина.

– Нема одговора још Ново. Но, смеш ли ти на моју реч да останеш, па ако нас из Врховног штаба нападну због тога браниће се некако.

– Вала, друже Миладине, на твоју реч све смем.

– Ако ниси љут на мене – насмеја се он.

– Не, не, друже Миладине. Све је у реду.

Када је Миладин добио задатак од Централног комитета почетком рата да оде у Албанију и помогне на дизању устанка,

предвиђено је било да и ја пођем са њим. У последњем тренутку он се предомислио и повео Дуђа, јер, вели, ја знам шиптарски, а Дуђ зна албански, моћи ће више да помогне.

Миладин је био секретар Покрајинског комитета Партије, Дуђ организациони секретар, а Врховни штаб именова пуковника Фадиља Хоџу за команданта Оперативног штаба.

„Русофили". Ганибег.

Зебња ми се увуче у душу, но не смем ником да кажем.

Како ми поглед сретне Фадиља, тако се сетим Ганибега и његових русофила. У сећање ми долазе пљевине по Метохији, ноћни напади Шиптара на Витомирицу, подмукла убиства...

Сам себи говорим да таквим равмишљањем срамотим Партију. Комуниста не сме тако да размишља.

Миладин као да ми чита мисли.

– Ускоро ћемо на Косово – вели – морамо бити пажљиви у раду са Шиптарима. Они су заведени. Морамо их привући у наш покрет и дати им могућност да сперу срамоту коју су им њихови издајници нанели сарађујући са окупаторима.

Лако заузесмо Подујево.

Шиптарско становништво се затвори у куће, а српско нас дочека одушевљено.

Одиста ћемо морати много са њима да радимо. Они морају да схвате да за све оно што су у рату чинили неће бити ни освета, ни прогона. Морају ову нову државу да прихвате као своју.

Прилазе Приштини Немци и балисти су жешће бранили, али су наши упорно ломили отпор. Уђосмо у варош 19. новембра.

Немци се повукли са Косова, али су шуме а и нека села још пуни балиста. Но, њих не рачунамо у озбиљне непријатеље. Многи су се прикрили и у самој вароши, али их откривамо и хватамо уз помоћ дотадашњих илегалаца.

Организујемо и народну власт. Мене задужише да организујем поправку мостова на путу према Вучитрну.

Сваког часа понегде припуца. Појави се понека група балиста која нашима не да мира. У Прилужју дође и до озбиљнијих борби.

Ипак ће са балистима бити теже него што сам мислио. Са свих страна стижу гласови о илегалним балистичким организацијама.

Џафер Дева се повукао са Немцима, али је у Скопској Црној Гори на Шар–планини, у Шаљи и Дреници организовао веће балистичке јединице. Према нашим извештајима, има их око шест хиљада.

После неколико дана, позваше ме у Приштину, на састанак Оперативног штаба. Ту је Фадиљ, Милутин Павличић, његов заменик, комесар Крсто Филиповић и ја.

Главнина балистичких снага отказала је послушност Џаферу Деви и пристала да ступи у нашу војску. Из Врховног штаба стигла је наредба да се они упуте на Сремски фронт. Фадиљ и Милутин не могу да се договоре око наоружања.

– Наредба је да иду ненаоружани, јер су Руси под Авалу довукли огромне количине оружја, па ће их тамо наоружати. Друг командант, Фадиљ, се не слаже. Он тражи да се наоружају овде – вели Милутин.

– Шта пише у наредби Врховног штаба? – питам.

– Пише да иду без оружја.

– Па нека тако и буде. Шта има ми да одлучујемо кад је Врховни штаб наредио?

– Ја мислим, другови, да је незгодно да војска иде као руља без оружја. Ослабиће и дисциплина.

– Ја, другови, не знам што сте ме и звали. Имате наредбу Врховног штаба, а вас двојица командујете Оперативним штабом. На вама је одговорност.

– Па, ево, другови – вели Милутин – да им дамо пар пушака, ако их успут нападну вукови да се бране.

– Лако је за вукове, но треба да имају оружје да се бране ако их нападну четници.

– Не бој се, друже команданте, ништа њима четници неће. Они су велики пријатељи.

– Како то мислиш, друже мајоре?

– Тако вала, друже команданте. Док смо ми четнике гонили, они су бежали и скривали се код балиста. Не бој им се ништа.

– О томе ћемо још разговарати, друже мајоре.

– Можемо, вала, кад хоћеш.

– Знате шта, људи – вели Крсто Филиповић – најбоље је да Фадиљ оде код Миладина да се са њим договори. Без њега ово не можемо да одлучимо.

– Није ово партијска ствар, но војна – мало се Фадиљ љутну, али оде код Миладина.

Вратих се да поправљам мостове. Кроз три дана, поново добих позив да хитно дођем у Оперативни штаб.

У штабу нека затегнута атмосфера. Милутин и Крсто ћуте, Фадиљ се натмурио.

– Иди код Миладина – вели ми Фадиљ.

Он смркнут, бесан, никада га таквог видео нисам.

– Нешто није у реду, друже Миладине?

– Много шта није у реду, мој Ново. Превари ме Фадиљ. Договорили смо се да узме нешто мало пушака и да Шиптарима који иду на Сремски фронт, а он готово разоружа свих пет бригада. Узео пушке, митраљезе, бацаче. Но не зовем те због тога. Имаш један врло важан задатак.

У том тренутку уђе Фадиљ. Стаде ћутећи поред врата. Миладин на њега и не обрати пажњу, но настави.

– Што пре, најпречим али сигурним путем за Ђаковицу, да примиш Трећу косовску бригаду. Онај ми Мишо није за комесара. Он је мек, а у ђаковачкој нахији кипи. Пуцају на наше патроле, нападају нас на сваком кораку. Ако се повеже ђаковачка нахија са дреничком, обрали смо бостан. Но да идеш тамо, па из које куће пукне пушка на партизане ту кућу запали, нико да не изађе. У селима која се буне и нападају нас покупи најугледније Шиптаре и јавно стрељај...

Слушам Миладина, а гледам у Фадиља. Њему игра онај дамар између обрве, али видим да се плаши Миладина. Не сме ништа да каже.

Осећам да се догађа нешто крупно, али не питах Миладина. Неугодно ми да га питам пред Фадиљом.

Вратих се у штаб.

Крсто и Милутин ми испричаше шта се догађа.

Бригада Шиптара кренула како је договорено на Сремски фронт. Код Подујева су поубијали чланове штаба, а команду је преузео Шабан Полужа. Потом су се поделили у три групе. Једну је Шабан повео према Дреници, другу од око 1.500 људи Мехмет Градица одвео је у Ћићевицу код Вучитрна, а око хиљаду балиста води Адем Воца. Сви они који су се крили по шумама и кућама опет су дигли главе, па се балистичке снаге свакодневно повећавају. У Урошевцу је дошло до жестоких борби. Наша Друга бригада нападнута је у самој вароши.

– Па то је, људи, прави рат – велим.

– Прави – вели Крсто – можда и крвавији од оног са Немцима. Немци су се борили војнички, а ови убијају и пале све што је српско.

„Дошли неки русофили из Албаније...“

2.

Спасоје Ђаковић нареди да ме један војник са мотором, заробљеним немачким троточкашем, одбаци до Подујева. Дикосава је још била у Лесковцу, па сам желео да јој оставим поруку код родитеља. Војник ме потом превезе до Косовске Митровице. Надао сам се да ћу наћи неки камион да ме пребаци бар део пута.

Узалуд се вртим по вароши. Нико у том правцу не иде. Време пролази, већ сам доста закаснио због свраћања у Подујево, па реших да идем пешице.

Одмичем блатњавим путем од Митровице. Никог да сретнем. Као да су сви у земљу пропали. Вероватно су се из страха позатварали у куће. Свако се сада сваког боји. Наши зебу од Полужиних балиста, а Шиптари се склањају јер је војска свуда.

У Подујеву чух да наши опкољавају Полужине снаге, али да им нуде преговоре. Фадиљ још не дозвољава да се пуца, хоће да преговара са одметницима.

Никако ми се не допада овај наш командант. Има нешто у њему што не могу да докучим. Слаткоречив је, љубазан и сувише непосредан.

Поче нека суснежица да ме шиба по лицу. Хладно је. Убрзавам корак да се загрејем а и дан је одмакао. Натмурила се она брда около. Осећам да из сваког од њих смрт вреба, па је боље да за дана стигнем до наше команде у Србици.

Опет ми се мисли враћају на Ганибега, „русофиле“, Рецепа Гашија. Покушавам да одагнам злокобне сумње, али узалуд. Нечега ту има.

У Србици нађох команданта места Влада Рајовића.

– Како си то пошао, побогу човече? – зграну се он кад ме виде.

– Зашто?

– Овде убијају. Заседе су на све стране. Јуче прођоше овуда избеглице, враћају се у Витомирицу, побише их све, нема десет километара одавде.

– Ко то убија?

– Шта је теби, човече?! Као да не знаш где си. Балисти. Дигли су главу, стиже им Шабан Полужа са читавом дивизијом. Овде ће рат тек да почне. Знаш ли ти ко је Шабан Полужа?

– Нешто сам мало чуо.

– Е, чућеш доста, ја ти јамац. Добро ћемо га упамтити.

– А зна ли се шта хоће Полужа. Рат је готов, Руси су пред Берлином.

– Хоће Косово и Метохију, друже мајоре.

– Какво, море, Косово и Метохију?

– Хоће Велику Албанију.

– Али, Енвер Хоџа би га стрељао да га ухвати.

– Нисам баш сигуран. Бојим се да би се њих двојица лако нагодили само да приграбе Метохију и Косово. А ови се овде надају Енглезима и Американцима. Прича се да ће доћи преко Грчке.

– Па шта? Они су наши савезници.

– Јесу наши, ма могу бити и њихови, чим им се они толико радују. Радују се они сваком ђаволу, само да није Србин.

Официрска дужност ми налаже да изгрдим команданта, но немам снаге.

– Немој тако, Владо – велим – шиптарске масе су необразоване. Мораћемо са њима још много да радимо да их придобијемо за наш покрет.

– Ти, изгледа, не знаш шта се овде чинило током рата.

– Знам, али се не можемо светити. Ми смо комунисти.

Причали смо до дубоко у ноћ, а ујутру кренух. Владо ми даде чезе и два војника са машинкама да ме отпрате до Истока. Уплашени су. Све време док се возимо осврћу се и зверају. Бојим се и ја. Сваког тренутка може однекуд да запуца.

– Како је овде, другови? – питам их.

– Не ваља, друже мајоре – вели један.

– А шта?

– Не воле ни нас, ни нашу власт.

– Морамо бити стрпљиви – велим.

У Истоку се јавих Чеду Мијовићу. Даде ми један заробљени аутомобил са шофером да ме одбаци до Пећи.

Прилазимо Витомирици. Зебња у мени нараста. Да ли је неко од мојих жив?

Све попаљено. Понека кућа обновљена, али на брзину.

Ако су ми поубијали породицу, да ли ћу моћи да им опростим?

Мораћеш Ново, ти си комуниста. И на смрт и на злочин се мора гледати комунистички.

Кажем шоферу да стане. Изађох. Нека сета у мени.

Одвели су ме одавде везаног. Нисам ни ја веровао да ћу се икада више вратити, а ево, долазим као победник, са еполетама на раменима. Понос због тога надјачава страх од оног шта ме овде очекује.

Видим познато лице. Старија жена. Никако имена да јој се сетим. Боже, као да је читав живот прошао, а минуле су само две године.

– Добар дан – кажем – како си?

Стара ме гледа. Ни она мене, изгледа, не препознаје. Збуњује је униформа.

– Не познајеш ме. Ја сам Ново Станишин.

– Ново, синко– заплака стара и загрли ме.

– Је ли жив ко од мојих?

– Да си ти здраво, синко и остатак. Божја воља.

– Шта је било?

– Умрли су ти мајка и брат.

Осећао сам то још кад сам кренуо из Београда. Стегну ме грч у грлу, заболеше очне јабучице од суза које су покушавале да продру.

– А остали? – питам шапатом, савладавајући бол у себи.

– Одвео их је онај ваш кум Илија у Пећ.

– Кум Илија Пријић?

– Јесте, он. Неко му дојавио да су остали сами, па дође да их води.

– А кад су умрли?

– Мало пошто су те одвели.

Скрхан се вратих у кола и рекох шоферу да вози у Пећ. Ко зна да ли су и они живи?

Испред куће мојих кумова Илије и Милице дуго стојим. Бојим се да уђем.

Да ли су живи?

Најзад скупих снаге да отворим капију. Кућна врата отворих не куцајући.

Кућа пуна чељади. Не успевам дуго да разазнам све. Видим да су ми сестре ту. Све три. Ту је и брат, Новица. Ту су и кумови. Новака не видим.

– Ново! – завика неко.

Бацише се на мене. Љубе они мене, љубим ја њих. Сви плачу. Измакла и мени по која суза.

Гледам их, а срце ми се цепа. Изгладнели, прљави, у ритама...

Кума Милица ухвати мој поглед.

– Рат је, куме. Немаштина и глад, но душе сачувасмо.

3.

Чудна тишина у Ђаковици. На улицама нема готово никог осим војске. На многим шиптарским кућама и капци на прозорима затворени.

У људима страх. Сви нешто ишчекују.

Комесара бригаде Мишу, кога сам наследио, и не нађох. Док сам ја стигао, добио је премештај. Јавих се команданту бригаде Здравку Зоговићу.

Ђаковичка нахија узаврела. Сваког тренутка може да запуца. Чекају само да се Шабан Полужа мало приближи, па да му притекну у помоћ.

Већ идућег дана стиже обавештење да преговори са Полужом нису успели и да балисти нападају. Нема краја на Косову и Метохији где не пуца.

Полужа се пробио у свој крај, Дреницу. Све што је пушку могло да носи кренуло за њим. Нека српска села су опустошена.

Не познајем ни ову варош ни ове људе, па ми није лако да се снађем. Познаје их добро Мијаш Милатовић. Вели да ће и овде мало ко од Шиптара остати на нашој страни, само ако запуца.

Није ми требало много времена да се у то уверим.

Ангажовасмо све комунисте и скојевце у нахији да нам помогну, па успесмо да провалимо њихову организацију.

Најважније је да похватамо вође. Остали ће се потом брзо примирити.

Ноћу им постављамо заседе или их опколимо по кућама. Мало ко пружа отпор. Изгледа да нису много веровали у Полужину победу.

Мука је са онима који побегоше у шуме. Сваког дана запуцају на наше, па у брда према Албанији шаљемо читаве чете војника да их протерају или разбију. Они беже у Албанију, па се после неколико дана враћају.

Почех да се бавим и политичком активношћу, па у хотелу једне вечери одржах и предавање.

По изласку из хотела видим на улици Сафету Нимани, Џавидову сестру. Иде лагано, па се окрене, као да неког очекује. Кад се приближих она застаде, па вели:

– Друже комесаре, хтела сам нешто да те питам.

– Питај, Сафета, шта хоћеш.

– Што се ово ћути?

– О чему?

– Зашто се не каже ко је издао Бору Вукмировића и Рамиза Садикуа?

Тргох се и загледах у Сафету збуњено. Сви смо знали да су Бора и Рамиз ухваћени овде у Ђаковици и да су стрељани у близини.

– Откуда бих – велим – ја то могао да знам. Скоро сам дошао. То ви боље знате од мене.

– Знамо богами све. Читава ђаковачка ћелија зна ко их је издао.

– Ја заиста о томе ништа не знам. Знам само да су ухваћени и стрељани.

– Е, па да ти испричам, комесаре. Они су кренули одавде за Призрен на позив неког из Врховног штаба. Требало је да се састану са њим. Ми скојевци смо добили задатак да их чувамо док не изађу из вароши. Како су изашли из скровишта, срео их је отац Фадиља Хоџе. Ми смо скојевци видели како је отрчао у команду. Није прошло два минута, диже се узбуна по Ђаковици. Узмува се војска, похваташе их. И што се сада ћути о томе, друже комесаре? Сви ми знамо да је он шпијун. Нешто ту не ваља. Има ту нека чудна организација. Нешто Фадиљ мути крију̂ћи од нас.

Жмарци ме подилазе.

„Дошли они русофили из Албаније...“

– Хвала ти, Сафета, на упозорењу. Распитаћу се.

Откад је овај рат почео, саплићем се о „русофиле“ из Албаније. Хладно ми око срца. Много се крви у Метохији и на Косову пролило, па стрепим да је не буде још више.

Ујутру наредих да ми дају везу телефоном са Миладином Поповићем. Морам га упозорити док још има времена.

– Шта се чини тамо? – пита он чим ми чу глас.

– Биће боље, друже секретаре, велим. Организују се, али смо их углавном разбили. Неке шаљемо тамо у врховну команду, а неки су и ликвидирани. Него, друже Миладине, зовем те због нечег другог.

Испричах му све што ми је рекла Сафета.

– Богами је, Ново, и мени то дошло до ушију. Но сад морамо да рашчистимо са овом багром Шабана Полуже, видиш шта се чини по Дреници, а потом ће доћи и Фадиљ на ред.

Не прођоше два–три дана, неки Никола који рађаше на телефонској централи донесе телеграм: „Командант и комесар бригаде да одмах дођу у Оперативни штаб у Приштини.“

Чудна ми ова порука.

Сваког тренутка може да букне побуна, поготову што је Шабан Полужа у близини, а они нас зову у штаб.

Нешто ми ту није у реду. Затражих да ми телефоном нађу Крста Филиповића.

– Што нас зовете у штаб, Крсто?

– Ја о томе не знам ништа. Чекај да те спојим са Миладином, можда вас он зове.

Пребацише ми везу у Обласни комитет. Крсто Миладину већ рекао о чему се ради.

Он завика у слушалицу узбуђеним гласом:

– Ново! Никако не крећите отуда! Не играјте се главама! Ако неко дође за вас да вас води у Оперативни штаб, одмах отворите ватру, ништа не питајте! Јеси ли чуо!

– Јесам, друже Миладине.

– Не треба ништа више да ти објашњавам?

– Не треба. Све ми је исувуше јасно.

Одмах упутих телеграм Фадиљу Хоџи: „Због критичне ситуације у рејону Ђаковице командант и комесар не смеју напуштати положај.“

Одох потом код председника Среског одбора Саита Бакалија. Испричах му шта сам чуо о издаји Боре и Рамиза, али му наравно не рекох одакле знам.

– Друже комесаре, то је тачно – вели Саит – али, ја ту не могу ништа. Ви знате шта ћете учинити.

Навратих и код председника Општинског одбора Ђаковице Ћамила Љуже. Уз разговор, као узгред велим:

– Шта мислиш ти Ћамиле о овом што се прича о издаји Боре и Рамиза.

– Немој мене да питаш – вели – ја сам то једном изговорио, па ми је Фадиљ по Џевдету Хамзи поручио овако: „Поручи Ћамилу Љужи, ако нема у Ђаковици да се купи катанац, да му ја пошаљем један.“ Разумеш ли ти, друже комесаре, ову поруку?

– Отприлике разумем – велим и ставих прст на уста.

– Е, то. То ми је поручио, па те молим немој мене ништа да питаш. Данас се лако глава губи за сваку реч.

Бору и Рамиза сам добро познавао. Волели су их људи. И Срби и Шиптари подједнако. Пошто је Миладин отишао у Албанију њих двојица су водили Партију на Космету.

Што више трагам за истином о издаји и убиству Боре и Рамиза, све се више заплићем. Знам да је Џавид заједно са Фадиљом дошао из Албаније и да му је потпуно одан, а његова рођена сестра ми исприча све оно о Фадиљовом оцу. Колико сам упознао Сафету, она је одиста честита скојевка, одана овој земљи. Има ли ту нечег мутног до чега ја не могу да дођем?

Решење ове загонетке добих потпуно случајно, у разговору са једним старим Шиптаром. Онако узгред, он вели „нису све ствари за женско уво“. Сафета, дакле, није ни знала тајну албанских „русофила“. Можда им је служила и као параван, да се у њих не посумња, а да ни сама то није знала.

У једно сам сигуран: Бора и Рамиз, политички и организациони секретар Обласног комитета партије нису страдали случајно. Око њих је паук „русофила“ исплео мрежу из које им изласка није било.

Почињем да анализирам чињенице: Фадиљов отац је отрчао у префектуру да их пријави, а само минут–два пре тога изашли су из куће ујака Имера Пуље, такође једног од Фадиљових „русофила“. Њима је, значи, било стало да Бору и Рамиза ликвидирају, али да испадне како су их они крили и чували, а неко други их је издао фашистичким властима у Ђаковици.

Крупно нешто снује Фадиљ са својим „русофилима“. Не могу само да одгонетнем зашто Миладин нешто не предузме да их спречи.

Данима слушам како се у разговорима помиње некаква конференција у Бујану, но никако да на то обратим пажњу. Знам да је то место у Албанији, близу наше границе, па све мислим да то и нема веза са нама. Не бих можда ко зна до када о тој конференцији ништа ни сазнао, да ме у једној кући изнад Ђаквице не пита једног дана домаћин:

– Што ви, бре, друже Ново, пустисте овима из Албаније Косово и Метохију?

Не разумех га.

– Како то мислиш?

– Што пристадосте да се припоји Албанији?

– Ко је, море, пристао?

– Ви Срби.

– Нити те разумем, нити што о томе знам.

– Какав си ми ти мајор и комесар кад то не знаш? Тамо иза границе, у Бујану, одржана је та конференција где сте ви пристали да се Космет припоји Албанији.

Видим да човек не прича напамет, а криво ми што ништа о томе не знам.

– Ко је био на тој конференцији? – питам.

– Био је Фадиљ и сви они његови из Албаније, а од ваших је био Паљока и још неки.

– Павле Јовићевић?

– Јесте, он. Паљока.

– И он је пристао на то?

– И пристао и потписао. То ти је свршена ствар, чека се само ослобођење.

– Да ли је свршено још ћемо да видимо.

– Ја ти велим што знам, ма ме чуди да ти не знаш.

– Не знам ја, изгледа, још много шта, но има времена, сазнаћу. А кад је одржана та конференција?

– Да те не слажем, прошле зиме.

Опет зло неко слутим.

Ни сам не знајући тачно зашто, питам човека:

– А кад оно погибоше Бора Вукмировић и Рамиз Садику?

– Е, то је било пре тога, негде у пролеће. Сад размисли и о једном и о другом, друже мајоре. Ја ти више и да знам не бих смео рећи.

И заиста, данима размишљам. Час ми је све јасно, а час ништа. Све ми се разбистри кад сазнадох да су Бора и Рамиз били одлучили да седиште Обласног комитета Партије преместе у Јабланицу, јер је у овом крају постало несигурно. Посумњали су, значи, и они у „русофиле". Морали су да умру зато што су хтели Југославију, а не Албанију.

Срећа што Миладин Поповић све наслућује. Надам се да ће их на време зауставити.

4.

Залазим у многе шиптарске куће. Неки ме примају лепо и са поштовањем, а многима, богами, мржњу у очима видим.

У ђаковичком крају, осим повременог ситнијег пушкарања, борби нема. У Дреници, око Вучитрна, Старог Трга и Гњилана и Урошевца – прави рат. Балисти заузимају и вароши. Стиже ми обавештење да их је под оружјем више од двадесет хиљада.

Ово, ипак, постаје озбиљно. Ако се нешто брзо не учини, може бити касно. Балисти се надају Енглезима. Јесу нам они савезници, али се бојим ако уђу пре него ми разбијемо Полужу и његове побуњенике, лако се може догодити да Косово и Метохија више никада не буду наши.

Није ми јасно шта наши чекају. Зар су слепи код очију? Миладин Поповић све зна, зашто не обавести Врховни штаб?

Носим се мишљу да пошаљем тајну поруку Врховном штабу и упозорим да постоји могућност издаје у нашим редовима. Ипак, велим, Миладин је сигурно нешто учинио.

Наредба Врховног штаба о смењивању Фадиља Хоџе и увођењу војне управе стиже 8. фебруара 1945. године и леже ми као мелем на рану. За команданта Оперативног штаба постављен је пуковник Саво Дрљевић, а за политичког комесара Ђура Меденица. Њих двојицу Врховни штаб постави и за команданта и комесара војне управе.

Не заобиђе ме разочарање ни овог пута. Фадиља Хоџу уместо да ухапсе и изведу на суд због тога што је наоружао Шабана Полужу Врховни штаб остави на месту заменика команданта Оперативног штаба. Наводно због тога да његово кажњавање заведене шиптарске масе не схвате као освету.

Нисам ја ни за какве освете према Шиптарима. Знам да ће нам много времена требати да их потпуно придобијемо за себе, но се бојим ако будемо све опраштали и у свему попуштали да ће нам се о главу обити.

Чим Фадиљу одузеше команду, показа се да балисти и нису тако јаки. За неколико дана их наше јединице потпуно разбише, па се остаци повукоше у планину Ћићевицу. И њих наши брзо успеше да похватају или ликвидирају.

Чекам сада хоће ли Миладин учинити оно што је обећао и истерати Фадиља на чистину.

Није имао времена да било шта учини. Убише и њега 12. марта. У Пећи је над његовим одром говорио Фадиљ Хоџа.

Куда то ова наша нова држава иде?

5.

Дође слобода.

Пао је Берлин и Шабан Полужа.

Моја бригада је расформирана. Постављен сам за вршиоца дужности комесара дивизије. Сместисмо се у Урошевцу, потом у Митровици, па се на крају стационирасмо у Приштини.

Почињем да се привикавам на живот без рата. Све нас држи занос због револуције, због извојеване победе.

Осиромашило се. Рат је све опустошио, али нам то не смета. На многим лицима види се срећа, као да се живи у изобиљу. Слобода нам је довољна.

Сада већ имам и мало времена да мислим на своје. Доведох их у Приштину. Биће им лакше са мном него самима у Пећи. Нађох и један стан, мали додуше, али се сви некако сместисмо.

Ране које рат доноси обично су најжешће, али се и најлакше преболе. Мени за четири године поумираше отац, мајка и брат, али нисам имао времена да тугујем. Победнички осећај је у мени потискивао бол.

Са заносом смо обнављали земљу, организовали нову власт и нову државу. Остварио се онај наш сан из младости – да сви буду равноправни, да нема богатих и сиромашних. Вредело је за такву државу издржати све оне затворе и логоре.

Радује ме што се и код Шиптара осећа промена. Чини ми се да и они почињу да воле ову државу. Укључују се у народну власт, прилазе Партији.

Рат је рат. Много се крви пролило, злочинци су нам читава села попалили и иселили. Подићи ћемо нове куће, обновити имања и опет заједно живети. Време ће избрисати ратне ране.

Време их брише, али и обнавља. Нови догађаји повређују старе ране, не дају им да зацеле.

Дан републике чекао се са нестрпљењем и одушевљењем. Скојевци се растрчали на све стране. Хоће што величанственију прославу. Војска је у приправности, плашимо се да нека заостала балистичка банда не направи какво чудо.

Кренуо сам негде био на коњу кроз варош. На улици, у центру вароши, сретох Дикосаву и скојевку Аницу Новаковић.

– Куда вас две?

– Мука Ново.

– Што?

– Одредили нас да китимо бину за прославу, а нико неће да нам да ћилиме.

– Како то?

– Не дају, часна реч. Ево, ишли смо и код Фадиљове жене, па нам ни она не даде.

– Како бре?

– Тако.

– Ајте са мном.

Фадиљова кућа била је близу команде дивизије, па се нас троје запутисмо тамо.

– Добар дан Вахиде, завиках ја са врата. Где си, нигде те нема?

– Ево, вала, ту сам.

– Хоћеш да скуваш кафу гостима?

– Хоћу, како да не.

Скува Вахиде кафу. Кад пописмо, питам:

– А где су ћилими?

– Ево, у оној соби.

Одведе нас у једну велику собу. Од зида до зида огроман плакар пун ћилима. Вахиде отвори сва крила на плакару.

– Бирајте које ћете – велим Дикосави и Аници – али да их чувате као очи у глави и да вратите.

Вахиду сам упознао преко њене сестре која се спријатељила са мојом свастиком, па је готово сваког дана долазила у моју кућу. Њих две су баш биле пријатељице, чак су и хаљине мењале.

После прославе, сретох Фадиља у штабу дивизије. И не поздрави ме, но окрену главу.

Бесан је због ћилима. Нека се љути, велим сам себи, баш ме брига.

Иако је Фадиљ бесан на мене, његова свастика и даље долази у моју кућу. Једне вечери сколише ме она и моја свастика да им причам нешто занимљиво из рата. Ја се сетих једне приредбе у неком селу код Прокупља. Давали смо представу о старој Југославији, а ја сам играо жандара који сељаку одузима краву, јер нема да плати порез. Све сам ја то одиграо како сам умео на позорници, била је и права крава коју ја у жандарској униформи одузех сељаку и проведох је кроз народ. Одједном завришта нека жена:

– А, ево га, мајку му његову!

Истрча жена из масе, па ме ухвати за грло.

– Браћо! Не дајте браћо да побегне! Ево га четник! Познајем га очију ми! Деце ми! Познајем га, одвео ми је једину краву!

– Пусти ме, жено – молим је ја и смијем се, али она не пушта.

Дође комесар батаљона, а она ме још држи.

– Када ти је узео ту краву?

– Очију ми, четрдесет друге године, у јесен.

– А знаш ли ти где је он био тада?

– Како не знам кад ми је краву одвео.

– Е, видиш, он је тада био у Италији у логору. Први пут ти је сада овде дошао.

Жена ме пусти.

– Е, очи би своје дала да је он.

У кући смех, а Фадиљова свастика вели:

– Умало је, богами, и Вахиде тако настрадала.

– Је ли на приредби? – пита моја свастика.

– Не, богами, озбиљно. Кад дође ослобођење позваше Вахиде у Озну. Ми се препадосмо да је не ухапсе, те отрчасмо код Фадиља. Да не би њега, богами је затворише.

– А откад ви знате Фадиља? – велим ја.

– Знамо га одавно. У току рата је често долазио код мога оца Џемаила. Долазили су и Вели Дева, Мехмет Хоџа, Исмет Шаћири, Џевдет Хамза и многи. Ко зна колико их је долазило. Па дође префект из Ђаковице, из Ораховца, па префект из Урошевца. Долазили су и неки министри. Понекад би сви тако заједно остајали по два дана и ноћи, а мој Џемаил само коље овце. Једном их је седамнаест тако коначило код нас.

Слушам ову наивну девојку. Није свесна шта прича.

Слажу се коцкице неког мог мозаика.

Ганибег: „Дошли неки русофили...“

Рецеп Гаши: „Шта ћеш ти овде? Иди док имаш времена...“

Сафета Нимани: „Шта се ово ћути? Шта се не каже ко је издао Бору и Рамиза...“

Шабан Полужа наоружа нашим оружјем читаву дивизију, па удари на нас.

Убише Миладина Поповића.

А сада сазнајем да су се најугледнији комунисти Шиптари у току рада састајали са министрима и префектима Велике Албаније.

Много је све то да би било случајно.

Хтео бих да све ово неком кажем, да са неким поделим тај терет, али не знам са ким бих. Многих мојих другова више нема. Можда да кажем онима из Озне? Бојим се, неће ми веровати, а може ме неко прогласити и за деструктивца.

Покушавам опрезно да се распитам о породици Фадиљове жене и тим министрима који су тамо долазили.

Мало их ко познаје, пошто су из Суве Реке. Они који их знају избегавају да било шта кажу.

Управо ме то мучи. Неким инстинктом осећам да се ту још нешто крије.

Један Призренац ми прича да је то моћна шиптарска породица, али неће више да каже.

Моје трагање за тајном албанских „русофила“ прекиде наредба Врховног штаба. Дивизија доби премештај за Скопље.

6.

Повремено одлазим у Призрен који је проглашен за главни град косовскометохијске области. Секретар Обласног комитета Партије Ђоко Пајковић грди ме кад год ме види.

– Ти, Ново, окрену леђа Косову и Метохији. Као да никада овде ниси живео. Потребнији си овде него тамо.

Мени се не напушта армија. Сродио сам се некако са униформом.

Ђоко потом дође у команду дивизије да ме тражи. Командант му вели да се неће противити ако ја хоћу. Не иде ми се. а Ђоко се мало наљути.

Не прође месец дана, ево њега опет.

– Ново, човече, потребан си нам. Дајем ти реч да нећеш имати мањи положај него што га имаш овде. Ти сам знаш шта се горе код нас догађа и ко се све убацио у власт и у Партију. Требају нам људи као ти, који ће бити бранило онога народа од погани.

Тешко ми да га опет одбијем, а не иде ми се.

– Да размислим до сутра – велим.

– Размишљао – не размишљао, сутра идеш са мном.

Са дилемом – отићи или остати – одох у свој стан у Скопљу. Преврћем се сву ноћ у кревету, сан ми на очи неће. Јављају ми се неке слутње.

Ухвати ме сан пред зору.

Седим на врху камене куле. Чудно рухо на мени, опточено златом. О пасу ми дуги мач. Кула је на некој планини, чини ми се да су Проклетије. Јесте, то су Проклетије. Доле испод мене пукла Метохија, а у даљини назирем Косовску равницу. Војска нека огромна долази Метохијом према Проклетијама. Друга, назирем, иде Косовом.

– Господару!

– Господару!

– Војвода Бранило!

Испред мене крупан човек са калпаком на глави и дугим мачем за пасом.

– Шта је било, синко? – питам га.

– Турски везир ти послао поруку, господару.

– Шта каже?

– Вели ти да се покориш султану и да му предаш мач у знак покорности, па остани и даље господар на својој земљи.

– И још шта?

– Ништа више, господару Бранило.

Доле, испод планине, војска турска земљу притисла. Моји војници стоје испред куле, не би им ручак осолили. Нема више ко да их заустави, а сад хоће и мене да преваре. Да им будем вазал као Вук Бранковић и Стеван Лазаревић, па да ми се семе утре.

– Господару!

Имам ја за вас одговор. Одговорићу вам кроз векове.

– Господару Бранило. Шта да одговоримо турском паши?

– Сад ћу, синко. Ево ме доле код вас.

Спустих се низ кулу. Моји војници, неми, стоје и чекају.

– Браћо – велим им – ко хоће нека иде. Ја ћу остати овде да погинем.

– И ми ћемо с тобом, господару Бранило – завикаше углас.

– Хвала вам браћо. Онда ћемо овако. Зовите ми Комлена.

– Ево ме, оче.

Порастао мој син Комлен. Још годину–две и могао би мач да носи.

– Комлене, сине, ми остајемо овде да погинемо. Ти води жене и децу у оне планине тамо. Видиш ли оне планине у даљини. Тамо одлазе они који Турчину неће да се поклоне. Тамо идите.

– А што не идеш и ти оче? Ајдемо сви, зашто улудо да гинете?

– Није улудо, сине Комлене. Ми ћемо данас победити Турке нашом погибијом. Ви одлазите тамо да преживите, а ми остајемо да погинемо. Ваши потомци, можда после доста векова, знаће да морају овамо да се врате јер су овде наше кости остале. Тако ћемо победити Турке. Поручите турском паши нека дође да сам узме мој мач.

Одоздо се проломи турски урлик.

Скочио сам с кревета.

– Бранило! Бранило! Где си Бранило!

– Ново, синко, ти си данас Бранило.

– Где си?

– Ти ме не чујеш. Ти си Бранило.

7.

Упекло сунце. Игра јара призренским улицама. Чаршија готово празна, само се из дућана чују чекићи кујунџија и обућара.

Ђоко Пајковић ме срдачно дочека. Вели да сам добио место начелника Персоналног одељења унутрашњих послова и Народне милиције.

За ресор унутрашњих послова у Обласном одбору задужен је Џавид Нимани. Председник Обласног одбора је Фадиљ Хоџа.

Посече ме ово сазнање по стомаку.

Да ли је могуће да му је све опроштено? Можда они горе у Београду не знају ништа о свему што се овде догађало.

Мало се покајах што сам скинуо униформу и дошао овамо.

Снужден седим у својој канцеларији и размишљам. Ко зна шта ме све овде очекује.

– Ново, синко, сада си ти Бранило.

– Хоћу ли ја то моћи и умети, мој деда Бранило?

– Хоћеш и мораш.

Бојим се, деда, да је ово теже од рата. Бојим се да ја томе нисам дорастао.

А можда сам ја, ипак, непотребно сумњичав. Можда од свега тога нема ништа.

Ипак, невоље ме сачекаше много брже него што сам очекивао.

Позва ме Џавид Нимани. Вели да напишем сам себи решење за плату, али да оставим празно место за платни разред. Написах решење и дадох му, а он ме поново зва после петнаестак минута.

– Ево ти – вели.

Погледах у решење. Сврстао ме у седми платни разред.

Све ми се смрачи пред очима. Као начелник персоналног одељења имао сам увид у сва документа људи који су радили у милицији и унутрашњим пословима. Видео сам да је Сали Гаши, шеф Одсека унутрашњих послова за Исток, сврстан у шесту групу, а у његовој карактеристици коју је потписала предратни комуниста Ружа Раичевић је писало: „Окупатора је сматрао спасиоцем шиптарског народа на Космету. Био црнокошуљаш. Организовао манифестације и душом био за фашизам. Капитулацијом Италије неутралисао се све до доласка наше војске, а онда се активирао, тако да је и данас активни радник у срезу."

Устрепта све на мени. Шта се ово на Космету догађа? Каква се то зла коб над овим крајем надвила од Лазара па до сада – да се никада одбранити од ње не можемо? Какав је то усуд?

О чему ти то, Ново, ти си комуниста. Ово је револуција. Још она није завршена. Сети се Скендербега и Бранилове поруке.

Не проговорих ни реч. Поцепах решење, бацих парчад на патос и одох у своју канцеларију.

Остадоше отворена врата и код њега и код мене. Чујем, Џавид шаље некога да зове Фадиља, па овај одмах дође.

Џавид му вели:

– Ново се наљутио.

– Доста му је.

– Немој бре, Фадиље, мало је.

– Ајде, добро. Дај му шести.

Нешто касније, Џавид дође код мене и донесе ми ново решење.

– Друг Фадиљ и друг Дуђ су рекли да ти дам шесту групу.

– Ни то ми не иде у главу, али нека буде. Изравнали сте ме са непријатељима.

Џавид ћути. Погну главу и оде.

Не прође ни петнаест минута, позва ме Душан Мугоша Дуђ, организациони секретар Обласног комитета. Знам зашто

ме зове. Знам и шта сам учинио напуштајући армију. Дошао сам опет мечки на рупу.

Улазећи код Дуђа, почех још с врата, не дајући му могућност да први нешто каже:

– Дошао сам да ми даш два хектара земље. Боље је тако, мање ћемо се свађати.

У том тренутку уђе Фадиљ. Стаде поред врата, ћути и гледа у мене.

– Ново, ја сам на тебе љут – вели Дуђ.

– Вала и ја на тебе, ако си ти све ово замесио.

– Знаш ли ти шта значи седма група?

– А шта значи?

– Значи да треба да трљаш клупу шеснаест година.

Гледам га, а не могу да верујем да Дуђ може тако да говори. Ја сам бар завршио пет разреда гимназије, а Сали Гаши не знам да ли је и основну школу. Шта се то са Дуђом догађа? И сам зна да на читавом Космету нема ни тридесет комуниста који имају вишу школску спрему од мене.

– Ти ниси онај Дуђ који си био. У народу си ти легенда, а сада се брукаш. Тако је пре рата говорила буржоазија, а у току рата фашисти. Они су тврдили да радници, чобани и сељаци не могу одржати власт.

Фадиљ ме мрко погледа. Дуђ зграби качкет са стола.

– Идемо, Фадиље – вели – нећемо да се убеђујемо.

8.

Сумње да се на Космету нешто догађа у мени се појачаше. Не могу само да одгонетнем како то нико у Београду не схвата. Министар унутрашњих послова Србије Слободан Пенезић Крцун ми, кад год дођем на консултације, каже да сам ја одговоран за питање кадрова у унутрашњим пословима, а Фадиљ одлучује о свему. Не знам да ли је ко у Београду озбиљније размишљао шта се све пред крај рата овде догађало. Зна се како је наоружана бригада Шабана Полуже и шта се после догодило, па ником ништа. Фадиљ је смењен са места команданта Оперативног штаба, али је постављен за председника Обласног одбора. Добио је још већу власт у руке. Чини ми се да и Ђоко Пајковић нешто сумња. Није он без разлога из армије довео мене, Петра Поповића, Радомира Банашевића и Михаила Станића.

Ова претпоставка ми се брзо потврди. Ђоко ме позва на разговор у четири ока.

– Ти ћеш бити одговоран Обласном комитету за линију Партије у ресору унутрашњих послова. Фадиљ и Џавид су добри другови и комунисти, али они нису људи са Космета. Не познају менталитет овдашњег живља. Ти си пре рата био задужен за рад са шиптарском омладином, познајеш их добро. Тражим да ми од милиције створиш армију, праве војнике. Разуме се, кроз дисциплину и обуку.

Хтедох да му кажем да се бојим да они и још неки који су из Албаније дошли заједно са Енвер Хоџом знају боље овдашњи живаљ него што ми мислимо и чини ми се, на нашу велику жалост, знају и шта хоће. Хтео сам да му испричам и за „русофиле“ и за издају Боре и Рамиза, но се побојах да ми неће поверовати, па ће и он почети од мене да зазире.

Одлазећи од њега, питам се шта би сада урадио мој Бранило.

– Ти си бранило. Зар ниси видео да си ти Бранило. Ако ниси видео, убедићеш се ускоро.

Седим увече код куће и размишљам. Није Сали Гаши једини фашиста који се у власт увукао. Много их је и на руководећим местима, а све их „русофили“ штите.

А за овакве сумње свакодневно сам имао по неки разлог.

После једног састанка шефова одсека и шефова милиције, пођох према Фадиљовој канцеларији да ми потпише неко решење. Испред његових врата застадох да проверим да Абдурахман Жури у куцању није направио неку грешку.

Нисам ни приметио да су врата полуотворена. Чујем изнутра Фадиља и Нијаза Маљоку.

– Грдно је Енвер погрешио што није онда послао своју војску. Не би ми данас муку мучили.

Маљоку осети да је неко пред вратима. Видим да даје знак Фадиљу. Он онда гласно вели на српском, да ја чујем:

– Да, да. Требало је Енвер да пошаље помоћ за уништење оне багре Шабана Полуже.

Дуго сам после размишљао на шта то Фадиљ мисли. Једино ми је логично било да је мислио на време када је одржавана чувена Конференција у Бујану на којој је закључено да Косово треба припојити Албанији. Тада су, значи, Фадиљ и Енвер направили грешку што са војском одмах нису запосели Косово и Метохију.

Пре него што се Обласни одбор преселио из Призрена у Приштину успео сам да нешто више сазнам и о породици Фадиљове жене Вахиде. И Вахиде је дочекала шиптарске фашисте као ослободиоце, а током рата дружила се са министром Велике Албаније Ћазимом Блацом.

Но, не верујем да је то једини разлог што Фадиљ штити бивше фашисте. Не штити их само он, но и остали.

А пало ми је у очи још нешто. Мало је који домаћи Шиптар добио неко кључно место у врховима власти. Готово сва места су између себе поделили „русофили“ из Албаније.

Не верују, значи, много ни Шиптарима.

Са овим мислима сам и код куће и у канцеларији.

Понекад помислим да нисам памећу шенуо, но се догађаји вртоглаво нижу и убеђују ме да је можда горе него што мислим.

Позва ме Џавид и вели да је Ђоко наредио да командира милиције у Гњилану Сутки Хоџу отпустим из службе.

Знам тог момка одавно. Поставио сам га за комесара батерије у 52. дивизији.

– А, шта је учинио?

– Милиција запленила четири товара памука, а он уместо да преда у државни магацин, поделио рођацима.

– Добро – велим – добро.

Жао ми га. Млад је. Одлучих да га не отпустим, но га преместих у Косовску Каменицу за референта.

Не прође много, Џавид упаде код мене.

– Друже Ново! Шта је са Сутки Хоџом?

Ја му испричах шта сам урадио.

– Сада ти одговарај другу Ђоку. Сутки је ушао у једно српско село, извео човека из куће и пребио га до несвести, ено га сада у болници, ко зна хоће ли остати жив.

Написах решење за отпуштање Сутки Хоџе, а ујутру одох за Београд на саветовање код Крцуна. Кад сам се вратио, чујем да га је Фадиљ довео у Приштину и поставио за заменика командира милиције. Добио човек унапређење што је премлатио Србина.

Разумем што ја за Фадиља нисам ни власт ни неки ауторитет, али да Ђокове наредбе крши ипак ме зачудило. Да ли је могуће да је на Космету он сва власт?

Осећам да ће нешто морати да се учини. Мораћу ипак да одем код Ђока и да му све кажем.

Док размишљам шта да чиним, уђоше код мене два човека. Веле да су бивши досељеници из Албаније, Црногорци, па су их у току рата Шиптари протерали из Метохије у Црну Гору.

– Друже мајоре – веле ми – дошли смо код тебе да се жалимо. Рекоше нам људи да нам једино можеш ти помоћи.

– Седите, другови – велим – причајте шта је било.

– Друже мајоре, нас једанаест породица дошло из Црне Горе на своја имања код Ораховца. Нас су једном протерали из Албаније пре рата, па смо овамо дошли. Током рата нас опет протераше одавде. Сада, велимо, наша је држава, па се вратисмо. Сместили смо живаљ код једног католика у сењак, а нас двојица одосмо код председника општинског одбора. Одбор је смештен у некој школи. Ми закуцасмо на врата, нико нам не одговара. Отворисмо и уђосмо. За једним великим асталом седи председник, а још два Шиптара на клупи.

„Добар дан, другови“ – кажемо нас двојица.

Нико ништа не одговара. Нико од њих тројице ни да нас погледа. Стојимо на средини неке велике собе. Нити смо за напред, ни за назад, а они и даље ћуте.

Више од 15 минута стојимо тако. Проклињемо дан када смо се овамо вратили, али сада се нема куд. Крв у нама узаврела, да пукнемо од беса.

После више од 15 минута, дигоше се она тројица као по команди.

„Тунга тјета, кроатар“ – веле.

„Тунга тјета“ – одговори он.

Диже се председник да их испрати, па се поново врати и седе. Гледа испред себе у астал. Ми опет ћутимо и чекамо.

Одједном подиже главу, па вели: „А ви?“

Причамо му све ко смо и зашто смо дошли.

„Аха“ – вели он.

Све док ми причамо, он понавља: „Аха.“

Одједном устаде. Приђе до нас, па нас обојицу загрли: „Ајде да видимо. Ајде,“

Поведе нас према вратима, па напоље.

„Ајте овамо“ – вели.

Води нас према неком гувну, поред једног храста.

„ А је ли видите оне две планине, као да се тичу горе?“

Погледасмо га збуњено, али одговорисмо: „Видимо.“

„Е, добро, добро. Једно је Капраник, а једно Штедим. А доле је између њих Руговска клисура. Е тамо има и Патријаршија и пут поред Патријаршије уз Руговску клисуру. Тамо је Црна Гора. Ово је наше албанско, а вама нека помогне Црна Гора,“

Гледамо га забезекнуто. Он одједном мене ухвати за врат, удари ме ногом у дупе, па после тако и њега.

Ми се окренусмо, потпуно збуњени.

„Шта је? Марш, пичка вам материна! Ћу да ве апсим сад! Ово је албанско.“

Ишли смо код Душана Мугоше. Беше код њега и Фадиљ Хоџа. Дућ се на нас извика и избаци нас из канцеларије.

„Ви сте шовинисти! Разбијате нам братство и јединство. Нисте овамо смели ни да долазите.“

„Али, ми не знамо куда ћемо. Тамо, у Црној Гори немамо ништа. Оно наше што је било у Албанији није нам плаћено. Овде нам сада не дају, остаје нам једино да поубијамо фамилије, па себе.“

Фадиљ нам вели: „Идите ви, идите. Видећемо шта је то.“

„Нема ту шта да се гледа“ – загрме поново Дућ – „нека иду одакле су и дошли!“

У мени узавре крв. Ухвати ме неки страшан бес.

– Седите ви ту!

Као махнит изјурих из канцеларије и отрчах код Џавида. Све на мени трепти.

– Шта је, друже Ново, шта се десило?

– Не ваља ништа, друже Џавиде. Неки људи рђаво чине.

Почех да му причам. Слуша он и ћути. Кад дођох до онога: „има два брда горе што се тичу, тамо је пут за Црну Гору“, Џавид спусти руке на сто, па главу на руке и поче да се тресе. Читаво му тело подрхтава. Мислим да се разљутио. Уплаших се да му не буде лоше, па истрчах напоље да зовем курира Дамјана Николића да донесе мало воде. Нема Дамјана, па се опет вратих у канцеларију да видим како му је. Он се мало умирио, подиже једну руку, а главу не диже, па вели:

– Причај, причај ти.

Причам даље, а све погледујем на њега, ако му се снемогне да притрчим и да га придржим.

Кад изговорих оно – „Марш, пичка вам материна!“, Џавид одједном скочи, окрену се муњевито и наслони на прозор.

Гледа према улици, а опет сав подрхтава. Бојим се срушиће се сваког тренутка, па опет истрчах у ходник и викнем:

– Дамјане! Дамјане!

Нема Дамјана, па се вратих. Да сам идем за воду, бојим се да га оставим.

Ногавице му се тресу колико подрхтава, па кренух према њему са намером да га прихватим. Таман да му кажем: „Седи, друже Џавиде“, кад са стране приметим да се он загушио од смеха.

Он, покушавајући да заустави смех, махну руком.

– Нека иду. Нека иду они, ја ћу да видим.

Дошли неки русофили...

Не предај се Бранило.

Са болом у стомаку вратих се у своју канцеларију. Издиктирах налог шефу Одсека унутрашњих послова у Ораховцу, да приведе тог председника општинског одбора и преда јавном тужиоцу, а ако је члан Партије, да га искључе. Запечатих коверат и дадох оној двојици:

– Носите ово шефу Одсека унутрашњих послова.

После десет дана, зове ме тај шеф одсека, а био је и секретар Среског комитета Партије.

– Друже мајоре, па ми готово да погинемо.

– Што?

– Дошли овде јуче Фадиљ и Џавид. Видели да сам онога ухапсио и да смо га искључили из Партије, па хтеде главе да нам поскида. „Како сте смели његово наређење да слушате!?“ – виче Фадиљ на мене. „Без мога наређења на Космету нико не сме да се хапси и смењује. Кад ја наредим писмено или усмено, онда може. Одмах да га пустиш.“ Те ја шта ћу, пустих га из затвора, а Фадиљ и Џавид га поставише за повереника трговине и индустрије за ораховачки срез.

Е, мој Ново, Бранило, шта си доживео. Србе си у Ђаковици осуђивао на смрт због најситнијих напада на Шиптаре, а сада се Шиптари који пребију човека, или истерују људе из Метохије унапређују за то.

Са осећањем немоћи после овог разговора седим за столом и ћутим. Уђе Митар Радусиновић, командант милиције за Космет.

– Ново, изађи, молим те, да ти нешто речем.

Изађосмо у ходник.

– Слушај. Поручили су ти Фадиљ и Дуђ да се не мешаш у Џавидове послове, но да радиш твоје.

– Како да се не мешам? – запених ја. – Ко може то да ми забрани? Поручи им слободно да сам ја рођен да спашавам људе. Убијао сам Србе због Шиптара, а сада ћу Шиптаре због Срба. Нико их одавде прогонити неће.

Митар се ухвати за главу и оде.

Бес у мени још више нарасте. Не могу другови Фадиљ и Душан да ме позову да поразговоримо, но ми поруке шаљу. Не чудим се Фадиљу но Душану. Е, неће то тако моћи, друже Дуђ! Не дам ја Космет без главе своје или њине.

Право одатле одох у Обласни комитет код Ђока Пајковића. Да му кажем и ово и све остало што знам.

Уђох код Ђока без најаве. Секретарица ме само погледа, види да сам бесан, ништа не смеде да ме пита. Бејаше код њега и Дуђ.

– Шта има ново, друже Ново? – насмеши ми се Ђоко.

– Друже Ђоко, хајка која је 1941. године поведена против Срба и Црногораца наставља се и данас. Ту хајку подржавају и потхрањују најодговорнији шиптарски руководиоци Фадиљ Хоџа и Џавид Нимани.

Обојица ћуте. Ђоко лупка прстом о сто и мршти се. Душан Мугоша се натмурио, гледа ме испод ока.

Одједном Душан проговори:

– Јесмо ли ми, Ново, три пута за тебе долазили у Штаб Пете армије да нас критикујеш, или да нам помогнеш?

– Дошао сам да вам помогнем, друже Дуђ. За паметне људе је ово највећа помоћ.

– Иди ти, Ново, у своју канцеларију – опет ће Дуђ – и ради оно што ти припада, а ово пусти нама.

Ђоко и даље ћути и лупка прстом о сто.

Видим да је боље да нисам ни говорио док је Душан ту, па устадох и кренух напоље.

Затварајући врата, чујем Душана:

– Путуј игумане и не брини за манастир.

У мени нешто пуче, па се вратих:

– Слушај, Душане Мугоша! Космет ти није од баба остао. Није он твој него наш, а оваквим радом ти ћеш заједно са Фадиљом и Џавидом довести у питање све тековине револуције и уништити братство и јединство.

Дуђ ме занемео гледа, а ја се окренух, залупих врата и одох.

9.

Због свега што се око мене дешава, ја, немоћан да нешто озбиљније променим, почињем, чини ми се, да губим разум.

Многи ми саветују да се манем ћорава посла и да чувам главу.

А ја не могу. Нисам је много ни док је рат био чувао, па ми се ни сада некако не да. Није ни моја глава боља од других. Оне несрећне Црногорце ипак истераше из Ораховца, јер су на њихова имања дошли у току рата емигранти из Албаније.

Кад ме начелник Одељења унутрашних послова из Ораховца обавести да су их по наређењу Фадиља вратили у Црну Гору, јер су њихова имања заузели дошљаци из Албаније, смрче ми се пред очима, али ми се и очи отворише.

Током читавог рата Србе и Црногорце су са Космета протеривали, а досељавали Албанце из Албаније. Недавно је завршен и попис становништва, па чујем да Фадиљ хоће по сваку цену да прикрије праве резултате. Како ми је дошло до ушију, за ове четири година рата све се на Космету изменило. Пред рат је овде живело 276 хиљада Срба и 167 хиљада Шиптара. Срба је сада само 127 хиљада. Остало их само половина – остали су или изгинули, или протерани, а Шиптара сада има 287 хиљада.

Нико не сме ни да помисли да затражи да се дошљаци из Албаније врате назад. Не само да их не враћамо, но дана нема да нови не долазе. Ако их не зауставимо, имена нам овде ускоро бити неће.

Крцун покушава да затвори границу према Албанији и спречи даље досељавање. Кад сам задњи пут био код њега, вели да досељавање морамо зауставити по сваку цену. Но изгледа да

ни он није нека власт. Они и даље долазе како хоће. Упадају на напуштена српска имања, подижу високе ограде и граде куће.

Пенезић чини што може, но му је власт кратког домета. Нареди да се они који тих дана пристизаше поведу у логор у Вршцу. Сместише их тамо око хиљаду.

Понадах се да су у Београду почели да схватају шта се овде збива, кад Фадиљ и Џавид одоше у Вршац. Из Вршца одоше у Београд, код оних чија је власт већег домета од Крцунове, па добише дозволу да их све доведу на Космет. И њих населише на напуштена српска имања.

Враћају се и неки од протераних Срба и Црногораца, али немају где. Имања су запоседнута.

Разговарам са пријатељима у које имам поверења. Неке хвата очај, али ништа не могу да учине, као ни ја.

А онда, као гром из ведра неба, стиже одлука Савезне народне скупштине из Београда. Србима и Црногорцима који су се на Косово и Метохију доселили после балканских ратова и између два светска рата забрањује се повратак на косметска имања! Уредбу је лично потписао председник Савезне народне скупштине Моша Пијаде.

Нема више код мене дилеме шта чини и шта хоће Фадиљ Хоџа. Јасно је сада мени да он поново хоће велику Албанију, али ми никако није јасно ко му то дозвољава.

Фадиљ, Џавид и остали „русофили" из Албаније имају власт овде и нико не може да им се супротстави – ма како је могуће да нико не може да им се супротстави у Београду?

Какве су се то страшне силе заверилe против овог несрећног Космета?

Можда је Бог проклео ове несрећне Србе овде, можда су се нешто грдно њему замерили.

Какав Бог, Ново, несрећниче. Па ти у њега не верујеш од малих ногу. У цркву ниси отишао откад знаш за себе.

У Бога не верујем, то је тачно, ама се неко проклетство над Косовом и Метохијом јесте надвило. Има нешто што хоће корене да нам почупа, а корени су нам овде. Ту, у Грачаници, у Призрену Душановом, у Високим Дечанима, у Патријаршији пећкој. Није Фадиљ та сила, има ту нечег другог. Хоће нека сила

да нам корене извади, а после нам је лако траг затрти као да нас никада ни било није.

– Ново! Ново! Ајде да вечераш, јадан – зове ме Дикосава.

– Не могу. Пусти ме.

У себи се цепам. Да ли ја то губим веру у Партију?

Не. У Партију никада не могу изгубити веру. Ово је нека сила која је и Партију ухватила у маказе.

А можда и ја треба од свега да дигнем руке, као и остали Срби овде. Видим да су им положаји и плате важнији од судбине Космета.

Ја Фадиљу, Џавиду и осталим „русофилима" ништа не замерам. Они се боре за свој народ и своју државу. Ово њихова држава није, па што би је чували, кад је ми издајемо. А издајемо је. Како све ово што се збива назвати – но издајом?

– У црне си слутње ударио, Ново, синко.

– То си ти, деда Бранило. Јесу ми слутње црне да црње бити не могу. Но откуда ти?

– Дођох да те питам шта то чините?

– Видиш и сам.

– А што ја оставих кости овде? Нисам ја узалуд остао да погинем, но да се сетите да су ми кости овде, да ову земљу не дате.

– Издаја, деда Бранило.

– Видим и ја да је издаја, но шта то чините погани никакве? Проклеће вас Лазар и Обилић.

Чини ми се и да је ту, и да није. Час га приметим, а онда му само глас чујем. Личи на мене, али је много крупнији, снажнији...

– Зар вам није доста један Бранковић, рђе никакве?

– Не могу ја сам, деда, ништа.

– И Обилић је сам био.

– Није ми тешко да погинем.

– Погини. Погини овде. Много је глава пало за ову земљу. Земља за коју главе не падају не може опстати. Ако бар неко, бар ти, хоће да заложи главу за Косово, има наде за њега.

– Ново! Ново! Ајде легни, ево поноћ прође – уђе Дикосава код мене.

10.

Чујем да Џавид треба да иде у Београд на школовање. Понадах се да ће на његово место доћи неко од наших, неко ко ће моћи да заустави овај прогон Срба.

Показа се, међутим, да се Фадиљу овде нико не може супротставити. Он преузе и Џавидове послове. Сада је под пуном контролом имао и ресор унутрашњих послова. Знао је добро да је изузетно важно не испустити из руку унутрашње послове.

Памет ми се помутила када сам ово сазнао, али сам био немоћан да било шта учиним. Знам једино да ће сада између нас двојице морати да дође до отвореног сукоба.

Одмах је кренуо да „чисти“ Службу унутрашњих послова. Нареди ми да отпустим Јовицу Попадића, бившег команданта бригаде и Павла Павићевића, капетана, предратног комунисту.

– Не одговарају они за нашу службу – вели.

– А зашто?

– Ја знам зашто.

– Ја да их отпустим нећу, јер ништа нису скривили, а ви на комитету разместите кадрове по потреби.

Наљути се Фадиљ, ма љутим се и ја.

Међу Србима се осећа нервоза.

Митар Радусиновић и Глишо Шарановић упадоше бесни код мене у канцеларију. Глишо се хвата за главу, лупа ногама од патос.

– Ново, шта ово Фадиљ ради? Све најбоље другове хоће да нам избаци из службе.

– Знам, људи, овако се не може, но морамо бити стрпљиви и паметни. Неће ни његова до зоре. Ти си, Митре, члан Обласног комитета, па кажи тамо.

Надамо се да ће неко у Обласном комитету или у Београду схватити шта се овде догађа и да ће ову хајку на Србе зауставити.

„Надање је наше закопано, на Косову у једну гробницу.“

Ми се надамо, а Фадиљ тера по своме.

По Космету још има балистичких банди. Највише их је у Ругови – где се најлакше скривају. Из Пећи траже помоћ. Послали смо људе из готово свих места. Оде и Халил Метај, командир милиције у Подујеву.

Испред зграде Милиције на Чокалици код Пећи, стража се држи данонoћно. Стражарио неки Живаљевић, милиционар, кад је наишао Халил Метај. Живаљевић га по пропису поздрави. Халил му приђе.

– Како си друже?

– Добро.

– Како се зовеш?

– Живаљевић.

– Каква ти је пушка?

– Добра је, друже командире.

– Како је одржаваш?

– Трудим се.

– Дај да видим.

Узе Халил пушку, погледа је, па милиционару опали шамар.

– Пичка ти материна српска! Ти си дошао мене да чуваш. Јебем ли ти српску мајку.

Однесе Халил пушку у станицу милиције и пешком командиру Ђорђу Радојичићу каже:

– Онај вам доле заспао. Ево вам ова пушка.

– Како заспао – вели командир – кад сам ја сад дошао и са њим разговарао?

Радојичић сутрадан јави шта се догодило. Написах решење да се Халил казни и однесох Фадиљу да потпише. Пре тога сам ја потписао и ударио печат. Прочита он решење о казни, отвори фиоку и стави.

– Видећу ја ово.

Проблема сваког дана. Стиже ми пријава против командира милиције у Вучитрну. Био је Шиптар. Како је имао незгодан терен, и неке планинске крајеве, дали смо му коње да обилази села. Он коње прода и паре потроши. Позвах га на саслушање и наредих да врати коње. Написах и решење о казни, па Фадиљу на потпис.

– Видећу ја то.

Оде решење у фиоку.

Добих пријаву и против командира милиције у Србици, презива се Чолаку. Одузе једном Црногорцу пиштољ, ратни трофеј. Црногорац у истом селу имао Шиптара побратима, па једног дана сврати код њега кући. Побратим му се похвали како је купио добар пиштољ, а Црногорац позна свој. Позовем командира на саслушање.

Решење о казни остаде у Фадиљовој фиоци.

Мимо мог знања, иако сам задужен за кадрове, Фадиљ бира Шиптаре и шаље на школовање. Посла и Адема Зекаја шефа одсека из Качаника, на школовање у Инђију. Зекај украде из школе фото-апарат, а за њим мени стиже писмо из милицијске школе. Замолим људе из Озне у Урошевцу да се распитају. Они све открију и пронађу апарат.

И ово решење о кажњавању заврши у фиоци.

После саветовања код Крцуна, добих у министарству у Београду камион ћебади за наше станице милиције. Рецепу Ђихи, који је водио интендантску службу, велим да ћебад распореди по станицама. Обрадовао сам се овим ћебадима као да смо не знам шта добили, јер су се људи по станицама смрзавали.

Зове ме командир милиције из Урошевца и вели да више нису у стању да дежурају, јер се посмрзаваше.

– Како море – велим – а где су вам ћебад?

– Каква ћебад? – пита он.

– Зар нисте добили ћебад?

– Не – чуди се човек.

Обиђох неколико станица. Ни једна није добила ни једно ћебе.

Позвах Рецепа.

– Где су, Рецепе, ћебад?

– Вала, шок мајор, има неке сиротиње у моје село, па им ја дао.

– А коме си још дао?

Распитах се и утврдих да је дао и једној својој пријатељици гомилу ћебади.

Написах решење о казни, а знам унапред где ће да заврши. Тако и би.

Почеше да ми стижу жалбе из разних места. Ја помоћи не могу. Могу само и ја да се жалим. Одох да испричам Ђоку. Он само ћути. Причам и Павлу Јовићевићу, а он их брани.

– Полако, друже Ново, то су још сирови људи.

– Све се бојим да смо ми сировији од њих.

– Немој тако, друже Ново.

– Видећеш, друже Павле.

Стиже откуп. Фадиљ сазвао саветовање. Ту сви командири милиције, шефови сектора...

– Другови – вели Фадиљ – данас објављујемо рат сељацима. И последње зрно да се одузме. Нарочито да се одузме Шиптарима. Према њима нема милости. Доста су они током рата пљачкали.

Шта ли је ово? Каква је ово подвала?

Не знам о чему се ради, шта је Фадиљ смислио, али осећам да је нека подвала.

– Слушајте, другови – велим – битку са фашизмом смо добили, али ову битку са сељацима ћемо изгубити!

– Не смемо је изгубити – удари Фадиљ песницом о сто – има да се притисну!

Покушавам да докучим шта је Фадиљ смислио. Не тражи он без разлога да се најстрожије поступа са Шиптарима.

Сетих се одједном неког Селима из Ћаф Диља изнад Суве Реке. Вукао је својим колима грађевински материјал за неке зграде. Добар човек Селим, спријатељисмо се. Причамо о свачему, а ја осећам да он хоће нешто да ме пита.

Једног дана ми вели:

– Вала, господин Ново, да те нешто питам.

– Нисам ја господин, Селиме. Ја сам друг.

– Вала да знаш да јеси. Баш си друг. Но хоћу нешто да те питам. Долазили неки из Озне и Џевдет Хамза код мене, а ја их питам што се овако чини. Они веле: ово ти се Србија свеће. Да знаш, још ће грђе бити. Свећају вам се за оно што сте у рату чинили.

Хоће Фадиљ, значи, да код Шиптара изазове гнев и мржњу према Србији и Србима.

Убрзо се ово обистини. Откупом смо код шиптарског живља створили страшан гнев, а колоне камиона све оно што смо сељацима отели отераше за Албанију.

На следећем састанку шефова одсека и шефова милиције Нијази Маљоку реферише. Иначе је миљеник Фадиљов. Прича како је један командир милиције из Призрена, неки Вучелић, добио извештај да се у кући једног Шиптара крије банда. Са водом милиције је опколио кућу, а газда није хтео да отвори. Командир је присилно отворио врата.

– Зар данас врата присилно да се отварају? – скочи Фадиљ. – И шта је нашао?!

– Муницију и бомбе – одговори Маљоку.

– Друже Ново, пиши решење да се отпусти! Зар због тога да проваљује у кућу!

Сви се згледасмо.

После саветовања, многи дођоше да ме моле да не дозволим да га отпусте. И сам Маљоку ми вели да је тај човек за награду, а не за отпуштање.

– Ја бих га – вели Маљоку – наградио. Пре два месеца нам се исто десило. Командир у једном селу није хтео да провали, а банда се попела на кров, па нам тројицу убише.

– Не бојте се, другови. Нећу дозволити да га отпусте.

Фадиљ ово не заборавља. Дође код мене.

– Напиши оно решење, па донеси да потпишем.

– Добро – велим.

Издиктирах решење дактилографу Абдурахману Жури, не потписах га, него само ударих печат, па однесох Фадиљу.

– Шта је ово? Зашто ниси потписао?!

– Нећу га ни потписати!

– Ето – скочи Фадиљ – рекао сам ја да си ти непријатељ Шиптара! Све би ти њих ставио у топ па у облаке!

– Лажеш, као ништа човек – провали из мене – срам те било, како можеш тако да говориш! Ја се од тридесет треће године борим за права Шиптара, а ти си јуче дошао из Албаније. С којим правом ти то можеш да кажеш? Лупи се у ту тикву, ако главу немаш!

– Рано си ти Ново дошао до чина мајора!

– А ти до чина пуковника! Да ниси Шиптар, могао би у лакат да се пољубиш и за чин мајора! Ти добро знаш зашто смо ти дали чин пуковника. Дали смо ти због овога народа. Ти знаш шта су радили Шиптари четири године по Космету. Знаш да су дигли устанак, а томе си и ти кумовао. Наоружао си Шабана Полужу, па смо ти и то опростили, јер овај народ мислимо да придобијемо са наш покрет, а ево шта ти чиниш!

– Не знаш ти што су муке. Ниси ти био у Шар-планини.

– Пи, срам те било! Дошло време по оној народној: од чега се паметан стиди, луд се поноси. Поносиш се Шар-планином. А одред којим си ти командовао чета Бугара растури. Пола су вас похватали, а метка нисте опалили. А ја не причам, не фалим се оним што сам прошао. Немам ја са ким да разговарам!

Кренух напоље. Нисам ни приметио да се канцеларија напунила. Дошли Митар Радусиновић, Глишо Шарановић и још неки.

Баш сам ухватио за кваку, кад Фадиљ повика:

– Е, слушај Ново! Вала, док сам ја жив, споменицу нећеш добити!

Залупих врата и вратих се. Глишо и Митар стадоше испред мене бојећи се да не нападнем на Фадиља.

– Понови шта си рекао! – велим.

– Док сам ја жив, споменицу нећеш добит!

– Ево ти га од шаке до лакта! И теби и сваком ако појединац треба да ми даје споменицу. Милост ја ни од кога не тражим. Ја сам чедо Партије. Мени ће Партија дати споменицу!

– Е, видећеш!

– Е, видећеш и ти!

Залупих врата за собом.

ВУКОСЛАВ СТАРИ

1.

Седим поред фуруне и ћарам ватру, иако ми није хладно. Волим да ложим ватру. Даје ми снагу.

Дикосава оде да легне. Забринула се.

– Ти најбоље знаш шта ти је чинити – вели кад јој испричах шта се догодило са Фадиљом.

Севају варнице, а ја размишљам шта ли ме тек очекује наредних дана. Ово ми Фадиљ неће лако опростити. Одавно ионако чека да ми сломи врат.

Силина је Фадиљ, но има силе и над њим. Доста ми је његовог и Ћавидовог зулума, а мука ми је од ових српских подрепаша који ништа не смеју да им кажу.

Ја му, вала, рекох, а рећи ћу му опет, па шта буде. Неће ни његови довек – храбрим сам себе, а мало ме подилазе жмарци, као варнице из ватре коју све време ћарам.

– Шта то чиниш, јадан? – чујем одједном глас иза леђа.

Тргох се. На једној столици у ћошку седи човек. Сав је крвав. Посекотина му једна на образу. Из мишице липти крв. Ране му и по грудима.

Нисам се изненадио. Некако ми природно што је дошао. Знам да је неки од мојих, али не знам ко.

– Тебе до сада нисам виђао.

– За мене ти и не знаш. Ја сам Вукослав.

– Знам, како не знам. По теби сам добио презиме. Прошли пут си другачије изгледао.

– Нисам ја тај Вукослав. Ја сам Бранилов деда.

– Ја не знам даље порекло од Бранила.

– Верујем ти, синко, да не знаш. На мене сте сви заборавили. Ви комунисти не смете више ни да нас помињете.

– А ко сте то ви?

– Ми смо они које ви хоћете да заборавите, као да нас се стидите, не дај Боже. Као да је историја од вас почела.

– Ми смо комунисти. Боримо се за једнакост свих људи. Нама више ни Турци нису непријатељи. И они су наша браћа.

– Шта велиш, јадан? Турци вам браћа?

– Ово је двадесети век.

– Не знам који ти је век, ма ти се нешто бојим Ново, синко. Но да не чамам ја овде код тебе, имам још доста да идем.

– А где си то пошао Вукославе?

– У Самодрежу, код Лазара. Сва нам је властела тамо на вечери.

– А откуда идеш? Је л' те то Турци тако исекоше?

– А ко би други? Видим ја јутрос један Вуков војвода кренуо некуда, па обрну пут Голеша. Зачудо ми куда ће тамо, кад су тамо Турци, те ја за њим, кад он право међу Турке. Ја мислим сад ће га посећ, кад га они фино дочекаше и одведоше некуда. Не би га до подне. Око подне, ево ти њега, опет га Турци испратише. Видим ја, нису ту чиста посла, па кад мало одмаче обалих га с коња, па сабљу под грло.

– Говори, пасји сине – велим – где си био и шта си чинио, или оде глава.

– Послао ме – вели – господар Вук да се са Муратом договорим да издамо Лазара, а да Мурат њему и његовима остави да буду господари читаве Србије.

– Е сад ћеш са мном да то Лазару кажеш, пашче никако – велим ја.

Таман га пустих да устане, кад ме Турци нападоше. Он ми утече. Секох се ја са њима, умало ми главу не скидоше, но, ево им умакох. Наиђох овуда, видим да си се усамио, па рекох да свратим. Ајд', остај ми збогом. Одох ја у Самодрежу да речем Лазару да ће сутра овде погинути.

Оде мој деда Вукослав. Заклео бих се да чујем топот његовог коња кроз Приштину. Рже коњ негде, па устадох да погледам кроз прозор.

Спава чаршија. Нигде осветљеног прозора. Спава Косово дубоким сном, а ја велико зло слутим. Чујем, чини ми се, топот Вукославовог коња, а онда ми се чини да је то неки далеки јецај. Долази негде испод земље, дубоко из утробе Косова. Можда је из крви косовских јунака, као они божури на Газиместану. Можда је и крв Вукослава старог ту просута, па су из ње божури израсли, да ме опомену. То је Милошева и Лазарева порука. Узалуд је оставише, Косово спава мртвим сном. Само се топот коња у даљини чује.

Малопре је Вукославу цурела крв. Погледах у онај ћошак. Нема ништа. Нема трагова крви. Како би могло и да је буде кад је на Газиместану.

Изгинуше ли они узалуд? Што гинуше због Косова, кад га Вукови потомци поново изгубише? Клањају се Фадиљу као да је сам господ бог. И рођену мајку би продали само да му се умиле.

Свиће. Петлови парају тишину чаршије.

Дикосава ћутећи донесе кафу. Ни она ми не прија.

Нисам се ни свлачио ни легао, па само обух ципеле и изађох. Идем обилазно да ми прође време, па ипак рано стигох у канцеларију.

Седох за сто. Хтео бих нешто да радим, али ми не иде од руке. Курир донесе кафу, а да му нисам ни тражио. Гледа ме сажаљиво, или се мени само тако чини.

Само што сркнух два гутљаја, зазвони телефон. Неки глас, познат ми је, вели да дођем у Комитет код Душана Мугоше.

Отераћу и њега у вражју матер, као и Фадиља, ако почне да виче. Рећи ћу и њему све што му мислим, па бар да имају разлога да ме кажњавају. Рећи ћу му да ће и он и остали Срби подрепаши бити криви што ће нам једног дана албански „русофили" узети Косово и Метохију.

Док идем према Обласном комитету, у мени бес нараста. Чини ми се да ћу експлодирати.

Упадох као суманут у Дуњову канцеларију. Нема га. За оним ниским столом седи Танкосава Симић.

– Где је? – питам.

– Ко?

– Дуњ.

– Оде негде.

– Па што ме онда звао?

– Ја ћу ти рећи. Друже Ново, искључен си из Партије.

Ошамути ме. Стојим на средини канцеларије, а она се окреће око мене. Много шта сам предвиђао да ће се догодити, али да ће ме искључити из Партије није ми ни падало на памет. Кад су пре успели да одрже састанак?

– Ко ме је искључио? – промуцах.

– Другови Фадиљ Хоџа, Џавид Нимани и Душан Мугоша – излете њој.

– Како то може – велим – нису они Комитет?

Танкосава се спетља.

– Не знам – каже – ја сам дужна да ти то саопштим.

Нисам више ту имао шта да тражим, па изађох на улицу.

Приштина ми некако другачија. Туђа. Као да ме страх од те чаршије.

Помућена мозга, вратих се у своју канцеларију и седох.

Бубња ми у ушима. Личи на топот оног Вукославовог коња.

Стиже ли он до Лазара? Хоћу ли ја стићи до Лазара?

Уђе курир. Сагнуо главу, ћути. Стави ми неки папир на сто, па изађе.

Смењен сам са места начелника Персоналног одељења унутрашњих послова и милиције и распоређен у грађевинско предузеће „Рамиз Садику“ у Призрену да водим материјалну службу.

2.

Стиже ме освета „русофила“. Показали су ми своју моћ, али им се пустити нећу.

Покупих приватне ствари из канцеларије, оставих кључеве на сто, па изађох.

Пођох кући. Знам да је Дикосава отишла на посао. Драго ми је што је нећу одмах видети. Да се мало приберем.

До куће сакупих снагу, поврати ми се самопоуздање.

Можда је и добро што се ово десило. Сада ће бар другови у Београду сазнати шта се овде догађа.

Написах три жалбе. Једну упутих Централном комитету Југославије, другу Централном комитету Србије, а трећу Министарству унутрашњих послова Србије.

Дође Дикосава. Кажем јој шта се догодило.

– Не дај да те сломе – вели.

Много ми је ово значило. Требала ми је њена подршка више него било чија.

Идућег дана се спаковасмо па одосмо у Призрен.

Сила бога не моли.

Радим и чекам одговор Партије. Чекам шта ће рећи моја Партија, хоће ли Фадиљу одсећи рогове.

После петнаестак дана, одох послом у Приштину. У главној улици се готово сударих са Фадиљом.

Сретоше нам се погледи – непријатељски.

– Чујем да се жалиш. Не можеш ти више бити у народној власти. Такви нам не требају.

– То ти кажеш – велим ја – да видимо шта ће рећи Београд.

– Нема Београд с тобом ништа. Оно што је Тито у Београду ја сам у Приштини.

– Ха, ха, ха – насмејах се ја – благо овој шиптарској националној мањини каквог представника има.

– Нисмо ми национална мањина него народ са свим националним обележјима.

– Ако си хтео да будете народ зашто си у Обласној скупштини гласао за присаједињење Србији? Што ниси тражио да се прикључите Албанији?

Натмури се Фадиљ од беса.

– Још за то није прошло време!

Сад и у мени нешто пуче.

– Ево га и теби и Енверу! – ударих се руком по лакту.

Крвнички нам се још једном погледи сретоше, па он оде.

Предузеће се убрзо пресели у Урошевац.

Пролазе дани, а ја чекам. Чекам и надам се. Верујем.

После нешто више од месец дана, стиже одлука Централног комитета. Враћен сам у Партију без прекида стажа и постављен за помоћника директора грађевинског предузећа и секретара Комитета грађевинских радника Косова и Метохије.

Истовремено сам и срећан и разочаран. Срећан сам што сам поново члан Партије, а разочаран што нисам враћен на старо радно место.

Бојим се да је то уступак Фадиљу и осталим „русофилима“.

Не ваља вам то, другови из Београда. Партија не чини такве усупке. Партија мора да буде принципијелна до краја. Ако им се пружи мали прст, узеће читаву шаку.

Узеће нам Космет, другови из Београда, ако им будете чинили уступке.

Е, неће тако моћи, другови. Ако вас је Фадиљ излагао, ја ћу вам рећи шта се овде догађа.

3.

Упутих у оба централна комитета нова писма. Написао сам им све шта сам видео да се на Космету збива и упозорио да ће, уколико се Фадиљ и остали „русофили“ не зауставе, бити све горе. Без двоумљења сам написао да је њима циљ да са Космета отерају што више Срба, а доселе што више Шиптара из Албаније и да ће таква политика за Југославију на зло изаћи.

Био је мај 1947. године кад упутих ова писма, а одговора нема читавог лета, па ја седох поново да пишем и централним комитетима и влади. Једнако ме држи нада да ћу правду истерати и „русофилима“ доакати. Подјесен ми дође глас да су моја писма враћена у Приштину, па би било добро да се причувам и да се манем ћорава посла.

Обласни комитет моја писма упућена у Београд посла Окружном комитету у Урошевац да се упозна са мојом подривачком делатношћу. Осећам да се мрежа око мене плете.

Бес ме хвата. Ја се жалим мом Централном комитету, а другови отуда жалбе прослеђују онима на које се жалим. Од муке и беса где год стигнем причам шта се на Космету чини. Знам ја да ће то доћи до Фадиљових ушију. Баш то и хоћу. Хоћу да зна да га се нисам уплашио.

Једног дана дође код мене у предузеће неки Крцић, службеник из Окружног одбора. Послао га, вели, Хајредин Хоџа, секретар Окружног комитета.

– Друже Ново, имаш поздрав од Фадиља и Дуђа. Престани да причаш по чаршији и извини им се, па ће све бити у реду.

– Коме, бре, да се извиним!? Њима!? Па они отворено раде за Албанију!

– Ја сам дужан да ти ово кажем. Немој на мене да се љутиш.

– Кажи ти онима који су те послали да пренесу онима који су њих послали да Ново Вукославовић не пљује па лиже.

Човек оде погнуте главе.

Пролазе дани, недеље, месеци. Нико из Београда да ме позове, да нешто пита. Пишем им поново, да објасним, да им кажем да је незадовољство српског становништва све веће. Писао сам им и то да из Албаније кобајаги долазе емигранти, који се наводно не слажу са режимом Енвера Хоџе, после резолуције Информбироа, а ја мислим да они долазе да би заузимали нашу територију.

Опет моје писање остаје без одјека, осим што ми стижу претње да ћу главу изгубити.

Па шта и ако изгубим главу? Изгубили су је многи и бољи од мене.

Реших да идем у Београд и покушам да тражим правду. Одлазио сам раније често у Министарство унутрашњих послова Србије, познајем много људи тамо, ваљда ће ме неко примити да све испричам.

Стигох у Београд са зебњом, али и надом да ћу разоткрити подвалу на Космету.

На самом улазу у министарство сретох Брану Јевремовића, помоћника министра.

– Која невоља друже Ново? – вели Брана. – Дуго те нема.

Испричах му све. Он заврте главом, па позва неког телефоном. Исприча укратко цео мој случај.

Кад спусти слушалицу вели:

– Каже да идемо код Крцуна.

Пенезић нас одмах прими.

– Шта има ново доле? – пита Крцун.

– Има, богами, свашта – вели Брана – ево, причаће ти Ново.

Брана оде, а ја остадох са Крцуном. Испричах му све, почев од Ганибега и „русофила“, па до мог искључења из Партије.

– Друже Крцуне – велим – сва кључна места доле заузели су дошљаци из Албаније, емигранти. Они ни Шиптарима не верују. Тек ако некога обраде и приволе га да ради за њих може да добије неко значајније место. Они отворено раде за Албанију. Зар је могуће да то нико не види? Ако се нешто не учини, све ће нас одоздо протерати, а мало нас је после овога рата и остало.

Крцун се мршти. Врти главом.

– Слушај, друже Ново. Знам све то, као да сам био тамо. Но да знаш, ја ти помоћи не могу ништа. Фадиљ је добио неограничена овлашћења са највишег места. Ја ту утицаја немам.

Мени се следише ноге. Чини ми се – крв престаде да тече венама. До сада сам био охол, самоуверен, јер сам открио непријатеља, па сам веровао да ће ме Крцун одликовати.

Сада схватих – готово је.

4.

Осећам се изгубљено и беспомоћно. Нигде излаза не видим.

Каква то сила стоји иза Фадиља да му ничим наудити не могу?

– Свака сила за времена, а невоља редом иде, мој синко.

Чији је то глас? Неки од мојих предака јесте. Вукослав. Вукослав стари. Већ сам га и заборавио.

Има ли силе јаче од оне која штити Фадиља? Мора да постоји. То су народ и Партија. Јача је њихова сила од свачије. У њих верујем.

Не шаљем више писма, али причам. Причам где год стигнем да косметско руководство ради за Албанију и да је издало земљу.

Људи ме слушају, али ћуте. Неки се плаше и да слушају.

– Немој, Ново, то преда мном, молим те.

Има и оних који све потврђују, али само кад нико не чује и не види. А многи ме одвраћају од зла пута. Долазе ми делегати из Удбе да ме упозоре.

– Ново, човече, мани се ћорава посла. Заглавићеш у затвор. Извини се Фадиљу и Дуђу, па живи као човек.

– Смири се, Ново, однесе те ђаво.

– Ватром се играш, главо луда.

А мени се не да другачије. Не могу.

Видим ја да је неке страх и да ме слушају. Многи беже кад ме виде, да ме не сретну. Није добро да их виде са мном. А ја и у њих верујем. У те заплашене људе верујем. Они су народ. Они су та сила која може да сруши Фадиља. Морам да их пробудим, освестим, ослободим страха. Најважније је да што више људи

сазна шта се овде чини, да сазна за „русофиле“. Једног дана ће нестати страха. Кренуће лавина која ће потопити „русофиле“.

Дикосава ми роди сина.

Прва моја радост после дуга времена.

Људи почеше да ме саветују.

– Ново, главо луда, бар сад се смири. Имаш породицу. Немој да сироче кући остављаш.

А Дикосава ми ништа не каже. Она не тражи да престанем. Она зна да ја тако морам.

Са састанка резервних војних старешина позваше ме у Окружни комитет 22. јула 1950. године. Опет, ваљда, хоће да ме убеђују да не оговарам руководство.

Дођох код секретара Хајредина Хоце.

– Седи, друже Ново – вели Хајредин. – Слушај, ми знамо твој случај. Знамо за твој сукоб са Фадиљом, Џавидом и Дуђом. Хоћу нешто да ти кажем. Послушај ме, човече. Извини се.

– Никада – велим.

– Слушај, главо луда. Имамо наређење да те хапсимо. Ево, ја ћу да напишем неколико реди, а ти само потпиши, па да све престане. Дајем ти часну реч, ако се извиниш, ја ћу уместо тебе ићи у затвор.

– Никада! Зар да издам револуцију? Ако треба да погинем за Партију хоћу, али да је издам, не могу.

– Немој, Ново, молим те као друга. Оде на мермер – вели Хајредин.

Шта ли му је тај мермер? Не знам, а и нећу да знам.

– Хајде, молим те још једном. Потпиши ово, па да сви будемо задовољни, да радимо заједно.

– Никада! Не могу ја да радим са њима кад они против моје земље раде!

– Ново, још једном те молим.

– Никада! Никада!

– Ајде, Ново, слободан си. Иди.

У ходнику ме сачекаше двојица и уперише пиштоље.

– Не мрдај! Пружи руке!

Шкљоцнуше лисице.

Одведоше ме у затвор. Убацише ме у неку ћелију, онако са лисицама. Мрак унутра. Како су ме гурнули, пао сам на под и ту остах да седим.

Полако ми се очи привикавају на мрачну ћелију. Почињем да разазнајем зидове. Чини ми се да у другом ћошку има још неко.

– Стиже и ти – чујем глас из тог ћошка.

Познат ми тај глас, али не могу да видим човека.

– Који си? – велим.

– Заборавио си ме. Ја сам Вукослав стари.

– Откуд ти овде?

– Од оног дана сам овде.

Назирем га кроз сумрак. Зачупавио, обрадатио. На рукама и ногама му тешки ланци.

– Шта би с тобом, мој деда Вукославе?

– Што и с тобом.

– Стиже ли до Лазара?

– Не. Сачекаше ме Вукови људи и ухватише. Оковаше и бацише овде. А и тебе, видим, сачекаше. Проклет смо ми народ. Све једни другима јаму копамо. Ајд', остај ми збогом. Чекао сам да видим хоћеш ли и ти доћи.

– Чекај, Вукославе. Остани још мало.

Нема га више. Празна је ћелија.

Некако ми и није необично што сам у затвору. Навикао сам оно пре рата и у току рата.

Идућег дана ме поведоше на саслушање.

– Јеси ли ти за Стаљина и Информбиро?

– Да сам био за Стаљина имао сам се кад изјаснит, још 48, а не сада. Нисам чак ни резолуцију Информбироа читао.

Иследник се мршти, гледа ме испод ока.

– Ти си непријатељ ове земље. Јавно причаш да ће ова држава пропасти.

– Ја непријатељ земље и државе нисам, али сам непријатељ неких људи који је у пропаст воде.

– Формирао си информбировску ћелију. Знамо ми све. Има вас око петнаест.

– Није то никаква ћелија. То су само моји пријатељи са којима седим и разговарам, а то забрањено није.

– Признајеш, значи, да јавно говориш против руководства.

– Признајем. Говорим и говорићу док могу против овакквог руководства.

Вратише ме поново у ћелију. После неколико дана пребацише ме у затвор у Приштини.

5.

Дикосава није знала шта се догодило. Пошто увече нисам дошао кући, помислила је да сам негде хитно отпутовао, па нисам имао времена да се јавим.

Ујутру је све разумела. Курир јој је зором донео решење да је добила отказ, иако је прошло само 20 дана откад се породила.

Нешто касније, позваше је да дође на састанак Окружног комитета Партије.

– Другарице Дикосава – први је рекао Хајредин Хоџа – твој муж је ухапшен. Он је издајник земље, информбировац. Треба јавно да га се одрекнеш, па ћемо те вратити на посао.

– Ново никада не може бити издајник –одговори она.

– Дикосава, пази шта говориш. Данас већих издајника од информбироваца нема. Но одрекни се мужа, па ово да довршимо.

– Нећу. Како могу да се одрекнем мужа?!

– Ти си говно као и он! – скочи Хајредин. – Он је непријатељ, и ти то знаш.

– Не знам ја ништа. Ја не знам шта је он радио.

– Лажеш! – викну Хајредин.

– А говориш ли ти твојој жени шта радиш?

– Напоље! Излази напоље!

Дикосава је изишла, а комитет је истог тренутка одлучио да је искључи из Партије.

Скрхана болом вратила се кући.

Баш је дојила дете кад упаде милиција.

– Излази напоље!

Дикосава умота дете у ћебенце па изађе. Стоји испред врата. Не зна шта би, ни куда би.

Милиција износи ствари из куће и баца их на улицу. Она само ћути и гледа. Избацише све, па стан запечатише.

Дикосава села на један кревет испред куће. Пролазници је обилазе. Нико не сме да приђе, нити нешто да помогне. Познаници се склањају да их не препозна.

Затече је ноћ. Она седи, не помери се. Нико ни чашу воде да јој дода. Сви знају, за то се иде у затвор. Таква су времена.

Сву ноћ је држала дете на грудима, али није заплакала. Пресахле сузе у њој од бола.

Дете ујутру поче да плаче. Гладно је, али воде нема. Нема воде за моје дете, бебу од двадесет дана, у Урошевцу.

Нађе се нека добра душа па јави њеном оцу у Подујево. Дође брат да је одведе.

ДРЕКАЛЕ

1.

– Дижи се, мајку ти српску! Идеш на мермер! Проклећеш дан кад си мајку за сису ујео.

Осетих жесток ударац ногом у ребра. Изнад себе видим искежено лице стражара. Сија од задовољства што може да ме удари ногом, а ја не смем ни да се браним.

И он говори о неком мермеру. Видећу какво је и то чудо.

Мислим да ме води на неко ислеђење. Откад су ме стрпали у ову ћелију прошло је више од месец дана, а нико ме ништа није питао. А ја сам једва чекао да ме изведу на суд, па да кажем све што имам.

Нема ни суђења ни ислеђења. Убацише ме у камион. Још неколико њих унутра. Стражари са нама. У Косову Пољу нас потрпаше у теретни вагон. Унутра имаше још затвореника.

Стражари не дају да се прича. Попадали смо по прљавом патосу као стока и ћутимо.

Дуго чекамо на станици. Тек ноћу воз крену.

Можда нас воде у нишки затвор?

Воз иде читаве ноћи. Није, значи, Ниш, давно би стигли. Ово је негде даље.

Одавно је свануло. Воз стаде. Неко споља отвори врата.

– Излази, бандо!

Избацише нас.

Београд.

Потераше нас преко колосека и утераше у други вагон. Читав воз теретних вагона на једном споредном колосеку.

Вагон брзо напунише затвореницима, па затворише врата. Ускоро опет кренусмо.

Чујем, прича се да нас воде на неко острво, зове се Голи оток. Тамо је логор за Стаљинове присталице, информбировце.

Значи, то су ми напаковали. Досетио се Фадиљ како да ми доскочи.

Дуго већ не радим у унутрашњим пословима и не бавим се политиком. Радим са грађевинским радницима, па и не знам шта се догађа. Ипак, нисам веровао да ће комунисти, без обзира на разлике у мишљењима, једни за друге још и логор правити.

У луци Плоче нас потрпаше у неки брод, па кренусмо морем. Као онда кад су ме Италијани водили. Суђено ми, да живот проведем по логорима и затворима.

Из луке нас потераше пешице.

– Брже, бандо, брже!

Сјурише нас у бараке као стоку, па наредише да се свучемо голи. Неки човек, стајаше поред мене, удари ме ногом.

– Не скидај ципеле – прошапута.

Оно прња што поскидасмо смоташе, па повезаше у завежљаје. Сваки завежљај обесише о по једну летву и на њој уписаше број. Ја добих број 78.

Истераше нас напоље, па наредише да станемо у колону по један.

– Руке на леђа, бандо!

Стависмо руке на леђа и чекамо даља наређења.

– Сагни се, бандо!

Сагнусмо се. Гледамо један другом у дупе.

– Нос! Стави нос у дупе, бандо!

Ставих нос у дупе оном испред себе, а онај позади осећам, стави нос у моје дупе.

Стојимо на сунцу. Ужегло. Доле шодер. На срећу, осташе ми ципеле. Остали већином боси. Нико не сме да се помери.

Стигоше џелати. Још их не видим, али чујем да на почетку реда псују и бију. Тупи ударци по људским телима.

Онај испред мене кад се свлачио имао је официрску доламу. Вели да се зове Жарко Огњановић, негде је из Војводине. Бос је. Из стопала му већ цури крв. Сече шодер.

Џелати су све ближи. Прво питају шта је ко радио, па онда бију. По двојица. Један са једне, други са друге стране. Један удара, а онај други замахује, па на смену.

– Шта си ти био, бандо? – питају Жарка.

Он се исправи, а летва га ошину по леђима.

– Сагни се!

Жарко спусти главу.

– Ја сам био потпоручник.

Она двојица летвама по њему. Ударају колико снаге имају. Жарку поче да цури крв из уста и носа. Онако сагнут са носом у његовом дупету видим да на шодер цуре три млаза крви.

– Аој! Аој! Аој!

Јечи несрећник, а летве и даље ударају по леђима.

Кукала ти мајка, Ново, кад овако убише овога што је био потпоручник, како ће тебе кад си мајор. Од тебе ни парче остати неће.

Дође ред и на мене.

– А ти? – виче џелат. Дигни главу!

Подигох главу.

– Шта си ти био?

– Службеник у једној сељачкој задрузи.

– Пичка ли ти материна, лоше ти је било!

Не бише ме летвама, но шамарима. Пљаште шамари по мени. Бију џелати, час један, час други. Дуго то траје. Не знам колико. Не осећам више образе. На крају пуче летва по леђима, па њих двојица одоше даље.

Трећи иза мене је Драгутин Стојковић. Био је шеф Одсека унутрашњих послова у Призрену.

– Шта си био ти? – пита га џелат.

– Шеф Одсека унутрашњих послова.

Чујем како ударају летве. Дуго. Драгутин стење, јечи, а летве ударају. Паде. Однесоше га.

Цури и мени крв из носа и уста. Капље на шодер, али се не померам.

Кад дођоше до краја реда и на свима испробаше летве, наредише да се исправимо. Тамо, испред нас, постројене две колоне људи са летвама. Дуг шпалир око петсто метара. Пуштају

нас једног по једног да трчимо између та два реда. Они са обе стране ударају летвама. По леђима, по глави, где стигну. Несрећници падају. Подижу се, па опет крвави падају. Неки не претрче десет–двадесет метара, па падну и остану да леже. Њих одвлаче, па трчи следећи. Ретки, брзи и физички снажнији, успевају да протрче до краја, горе према превоју са чије стране је обала.

Уздам се у своје ноге и кондицију. У ћелији сам од дуга времена по цео дан радио гимнастику, скакао, превртао се. Проћи ћу. Морам проћи.

Сву сам пажњу сконцентрисао на та два реда људи. И последњи делић снаге сам употребио да појурим када је на мене дошао ред.

Појурио сам муњевито. У питању је био живот. Само са много воље и снаге могу да ово преживим.

Уђох у шпалир. Прва летва пуче по леђима. Не обраћам пажњу на то. Не осећам бол. Крећем још брже, још више снаге налазим. Сагињем се да избегнем летву коју сам у магновењу видео. Дочекује ме нека песница. Од ње нисам успео да побегнем, али видим следећу, пових се и избегох је, али ме следећа летва сачека. Не мислим ни на њу. Хватам лет оне следеће, бежим јој...

– Удрите банду! Удрите банду, проћи ће!

Морам проћи. Знам да морам проћи. Због Вукослава, Скендербега, Бранила, због Дрекала...

Зашто Дрекала?

Иде летва. Пових се. Прођох.

Дочека ме са леве стране. Чело ми расечено. Крв цури и из носа. Жив сам. Трчим.

– Удрите овога! Удрите овога, мајку му његову. То је комесар бригаде!

Познао ме неко. Неко од мојих ратних другова је у шпалиру. Жедан је крви.

Који си, друже мој ратни, комунисто? Зар ти је мало људске крви било, но сада хоћеш и моју?

– Издржи, Ново сине. Издржи, ни мени лако није било.

Који је то мој предак сада? Не знам му глас, до сада није долазио.

Пуче летва по темену. Поклекнух, али се одржах.

– Издржи, сине Ново...

Дође ми снага. Видим горе крај шпалира.

– Још мало, сине Ново...

Још метар–два.

Још једна летва по слепоочници. Крв, али и живот. Изашао сам из круга смрти.

– Ово је једанаести маратонац – узвикује неко из шпалира.

Био сам 78. по реду. Од нас 78, значи, само је 11 успело да прође кроз страшни шпалир смрти.

Цури крв из носа, из уста. Натекли образи од удараца, једно ми се око скоро затворило.

Жив сам.

2.

Сунце замиче иза гребена Голог отока. Дуну однекуд ветрић и донесе мирис мора. Тај ветрић поче да ме враћа у живот.

Пошто преживех шпалир смрти, седим на прагу бараке.

Крв ми и даље цури из уста и носа. Лице ми натечено од батина, оток ми затвара очи. Боли ме сваки део тела. Готово нема места где нисам добио неки ударац.

Бришем рукама крв, размазујем је по лицу.

Шпалир смрти и даље ради. Не могу то да гледам, али морам да чујем. Чујем урлике, псовке, јауке. Неки се несрећници четвороношке довлаче до барака. Друге довлаче као стрвине и ту бацају.

Шта се ово збива?

Прошао сам логоре албанске, италијанске, гестаповске, али нигде видео нисам да логораши једни друге муче. Који ли је ово паклени ум смислио и зашто?

Зашто логораши једни друге овако крвнички уништавају?

Зашто уопште овај логор?

Ово мора да је нека грешка. Комунисти ово не могу да раде.

Из бараке се чују јауци, стењање пребијених људи.

Драгутин Стојковић јауче из свег гласа:

– Ој! Ој! Ново! Друже, Ново! Мало воде! Воде!

Осећам страшне болове, али некако устадох да Драгутину додам мало воде. Нема воде. Не знам одакле да је донесем. Спазих поред зида једно корито и неку конзервицу. Сигурно се одатле пије вода.

Пођох да му дам воде, кад неко завика:

– Седи тамо! Убиће га ако му даш воде!

Зашто да га убију ако му дам воде? Одговора немам, али седох на патос.

– Овде се вода пије два пута дневно, чујем тих глас иза мене. Два пута дневно по једна конзерва. Ако неко прекрши правило може и глава да оде.

– Ој! Ој! Воде! Мало воде! Воде, кумим вас Богом и светим Јованом!

Јауче Драгутин. Стежу ме болови, што од батина, што од неког унутрашњег беса и туге.

Између кревета неко се прикрада оном кориту. Омањи човек, прилепио се за патос, па пузи. Познат ми однекуда тај човек. Знам га. Јесте, он је. Љубисав Шашкић, учитељ из Приштине.

Довуче се Љубисав до корита, захвати у конзерву воде, па се опет пузећи врати. Напоји Драгутина.

Врати ми наду у људе и у живот овај Шашкић. Не могу нас потпуно сломити.

Драгутин се све слабије чује. Ускоро потпуно умуче.

– Овај је умро – вели неко.

3.

Спушта се мрак на острво.

Лежим на даскама, а сваки део тела ме боли. Нема ваљда на мени делића тела на који није пао неки ударац летве, песнице или шаке.

Све боли, али ћутим.

Напољу тишина, а у бараци се чује пригушено јечање и стењање. Многи би јаукали од болова, али не смију. Ако се чују јауци, чекају их нове батине.

Пошто мрак потпуно ухвати, у мене се увуче осећај да сам у гробници. Сви смо ми овде у једној великој гробници. Прави свет, живот – све је то далеко од нас, негде тамо преко мора. А можда све то више и не постоји. Можда сам одиста у гробници.

Како ли је сада у Витомирици?

Метохија је у цвету. Миришу липе, шарене се поља. У Пећи је сада корзо. Људи шетају, а ја сам дубоко закопан у гробници, коју зову Голи оток.

Покушавам да заспим.

Верујем да ме сутра очекују још веће муке, па да се бар мало одморим.

Понекад и успем да заспим, али то и није прави сан. Чини ми се да је Фадиљ ту поред мене, да ми се кези од задовољства што сам у гробници. Само нисам сигуран који је од њих двојице – онај са Косова или онај из Босне.

У полусну осетих да свиће.

Истераше нас из барака. Измаглица напољу, сипи нека ситна киша. Увлачи се у кожу.

Поведоше нас на рад. У каменолом.

Мене оставише да радим поред саме капије. Само што сам почео да марам камен, из жице изнесоше носила, па потом друга за њима. Они које носе покривени су ћебадима. Мртви су, јасно ми је. Изнесоше носила и из подрума управне зграде.

Однесоше их горе до болнице удаљене стотинак метара, па се вратише по нове лешеве.

Почели су да носе лешеве ујутру, нешто после пет. Они који су носили лешеве из подрума управне зграде завршише негде око подне, а оно двоје носила наставише све негде до близу два сата после подне.

Једно време сам покушавао да пребројим мртве, па сам касније одустао. Велим, чему да их бројим кад ће једног дана и мене тако да изнесу.

Нешто пре 14 часова од управне зграде долази иследник за логораше из Босне и Херцеговине. Киша и даље сипи. Пре но што ће ући у управну зграду, иследник раскопча панталоне и крену да пиша у грмен који је био мени иза леђа. Пиша право по мени, а ја окренух леђа као да ништа не примећујем, но клешем камен. Бијем по оном камену као луд, јер ако буде приметио да сам га видео како пиша оде ми кожа на добош, а још ако схвати да сам целог дана гледао како износе лешеве – ујутру ће изнети и мене.

Кад ме примети повика:

– Шта радиш ти ту?

– Друже иследниче, клешем камен.

– Има ли још ко с тобом?

– Ево још један овде.

– А кад сте ту дошли?

– Ево сад смо почели – слагах ја.

Иследник оде. Спасих главу.

Чуо сам да су неки ипак успели да све ово преживе и да оду кући. Не знам да ли ћу ја бити један од њих или ће ме изнети овако на носилима са ћебетом преко главе.

Измучене и гладне враћају нас у бараке. Испред улаза, гомила логораша наоружана моткама и летвама. Осећам да ће опет бити батина.

Нико им није наредио, а они почеше да нас туку. Ударају немилице, по глави, по леђима, по стомаку...

Стари логораши бију нас нове. Хоће ваљда да добро утувимо где смо дошли.

Покушавам да разумем да морају да нас бију, јер је тако наређено. Можда ћу већ идућег дана и ја тако туђи неке нове логораше. Не разумем само откуда им онолика мржња у очима. Они не туку зато што морају, туку са мржњом.

Искрвављени, изубијани, полумртви утрчавамо у бараку.

Падох на дашчани кревет. Не осећам да је тврд, не осећам више ни да ме нешто боли. Ипак, глава је остала на раменима.

Готово нико не јауче. Ваљда смо се свикли на болове. Отупео организам, па више и не боли.

Опет присиљавам себе да заспим. Требаће ми снага, морам је сакупити ако хоћу да изађем из ове гробнице.

Баш поче да ме хвата сан, кад се испред барака неко продра из свег гласа:

– Комисија. Јесмо ли сви на броју?

– Сви смо! – повика собни старешина.

– Нека изађе Марковић!

Човек одлази. Мало касније до нас допреше јауци.

Више се ником не спава. Ни мени неће сан на очи, иако се трудим да заспим. Језиви јауци парају мрак голооточке гробнице.

Јауци престадоше. Отворише се врата. Онога убацише унутра. Остаде да лежи на патосу.

– Нека изађе Михаиловић!

Почиње да ме хвата језа. Све ће нас значи овако, једног по једног изводити.

Опет јауци.

Као да долазе испод земље, из њене утробе. Можда то земља и јауче за нама.

– Нека изађе Вукослановић!

Придигох се са дасака, а некако се надам да не зову мене. Мало ишчекујем хоће ли неко други кренути напоље, но нико се не помера.

– Вукослановић! – продра се онај поново.

Како прекорачих праг, шчепаше ме неке руке а страшан ударац по глави ме ошамути.

Одвукоше ме у бараку до наше.

– Свлачи се, бандо!

Свлачим се.

– Све! Све! И гаће!

Скинух и гаће, а они ме бацише потрбушке на даске. Почеше по мени да фијучу каишеви од аутомобилских гума. Бију, а ништа не питају.

Ударце више и не осећам, јер ме све боли.

– Говори, бандо! – повика један пошто се ваљда уморише ударајући ме.

– Шта? – простењах.

– Све! Све говори, мајку ти твоју!

Опет зафијукаше гумени каишеви.

– Говори!

– Шта да говорим, другови?

– Говори, које издајнике познајеш!

– Фадиља Хоџу, Џавида Ниманија, Имера Пуљу, Џевдета Хамзу...

– Мајку ти курву, ти ћеш нас да зајебаваш!

Насрнуше на мене као вуци. Осећам да губим свест од болова.

Кад сам се освестио, био сам мокар. Посули ме водом да ме освесте.

– Хоћеш сад да говориш?

– Ја сам невин другови. Овде сам на правди бога. За Стаљина никада нисам био.

– Не лажи, бандо!

Зафијука каиш, пресече ме бол.

– Они су издајници, а не ја. Хоће да нам узму Косово и Метохију.

Фијук гуменог каиша, па бол. Опет фијук, па онда њих много, стапају се у хук. Нестајем.

Опет ме освести кофа воде.

– Говори с ким си се виђао!

– Са многим људима.

Већ су ми испричали да је сваки логораш на Голом отоку дужан да каже имена стотину непријатеља. Многи су измишљали, јер нису имали кога да пријаве, само да своју кожу сачувају. Због тога су неки заглављивали овде на правди бога, а да можда нису ни знали шта је Информбиро.

– Имена! Имена, бандо!

– Они нису непријатељи. Ја сам рекао ко су непријатељи.

Не чујем више звук каиша који пара ваздух. Не осећам ни бол. Само делићем свести схватам да се све губи.

– Са ким си разговарао? Са ким си се виђао?

Говорим имена. Набрајам људе које познајем. Морам. Морам ако хоћу да преживим.

– Шта су урадили? Говори, бандо, шта су урадили.

– Ново, синко, шта то чиниш? Не греши душу.

То је Дрекале. Мој предак Дрекале.

– Не могу више, деда, убиће ме.

– Нека убију, Ново синко. Боље је да те убију они но да те твоја реч убије. Умри Ново, синко, но не оптужуј невине људе.

– Шта су урадили? Говори мајку ти твоју, шта је ко од ових чинио?!

– Ништа. Они су поштени људи, спремни да дају живот за своју земљу. А непријатељи су Фадиљ Хоџа, Џавид Нимани...

Освестио сам се у зору, на поду моје бараке.

4.

Не знам шта је сан, а шта јава. Тешко се то раздваја. И ноћ и дан, и стварност и снови слили су се у једну сулуду нестварну стварност.

Опет нас постројавају.

Активисти доведоше неког несрећника. Нисам га до сада виђао.

Почеше да га туку. Бију активисти, душе немају. Ко каишом, ко песницом, ко ногама. Он се сручи на земљу. Двојица га придигоше. Држе га између себе, а остали и даље бију.

Нико из строја ни да се помери. Сви знамо да помоћи не можемо. Ко покуша да помогне проћи ће као и онај несрећник, а њему лакше бити неће.

Јадник у потпуној несвести испада из руку двојици активиста и сручи се на земљу. Они почеше да скачу око њега и да га ударају ногама.

– Онесвестио се, банда! – виче један.

– Сад ћу ја да га освестим, мајку му његову – скичи други.

Извади нож, сагну се, па несрећнику одсече уво. Лину крв, али се он и не помери. Можда више није ни био жив.

– Неће банда да се освести!

– Погледај, мајку му његову јебем, колико му је уво. Ко у крмка.

– Ни ја у животу веће видео нисам.

– Шта ћу са њим?

– Баци говна тамо.

Џелат смијући се зафрљачи уво.

Одвлаче га. За њим остаје крвав траг. Не даје знаке живота, мртав је сигурно.

Активиста Фадиљ тукући доведе испред нас неког Боричића из Иванграда. Држи га за косу и бије шакама по глави. Притрчаше остали активисти да помогну.

Бију како стигну и чиме стигну.

Боричић се стењући сручи на земљу.

– Пао си, бандо, а! Пао си! – виче Фадиљ. Сад ћу ја теби да покажем Стаљина!

Рашчеврљи му уста.

– Аааа, ах...

Дубоко из плућа потегну Фадиљ пљувачку, па је сручи Боричићу у уста.

– Једи бандо! Једи, мајку ти јебем! – скачу остали око њега.

Фадиљ му и даље држи рашчеврљена уста.

– Ајте сад ви! – вели.

Активисти се један за другим накашљавају и пљују Боричићу у уста. Усна дупља му се напунила, па прелива низ образе. Гуши се, заковрнуо очи.

– Једи бандо! Једи, мајку ти Стаљин јебо!

Боричић се трза. Не може да ухвати ваздух, а бори се да не гута пљувачку.

Пустише га. Он се преметну на стомак и поче да повраћа. Забио главу у прашину и пљувачку.

Довукоше још једнога. Не познајем ни њега. Још сам овде нов, многа лица су ми непозната.

Туку и овога. Бију га све док се не сруши.

Пошто паде, један активиста извади из џепа неку направу сличну пинцети, или машицама за жар.

– Дрште га!

Фадиљ и остали га притиснуше, а „мајстор“ са направом се сагну и поче да му чупа длаке из бркова. Једну по једну.

– Личи на Стаљина! Види, мајку му његову, личи на Стаљина!

– Не, не! Још не личи! – виче онај са направом.

Човек јауче, копрца се, али га руке активиста држе прикована за земљу.

– Држи му главу, да не мрда. Покварићу Стаљина.

– Јао!... Јао!

– Види како вришти Стаљин, мајку му његову.

– Ево Стаљин! Ево Стаљин! Сад је прави Стаљин!

– Чупај Стаљину бркове, мајку му његову!

– Све му почупај! Све!

– Јао! Јао!

Цури му крв.

„Мајстор“ се на то не обазире. Чупа са уживањем длаку по длаку.

Највише се церека Фадиљ. Он је увек жедан крви. И ја сам већ осетио његове песнице.

Каква ме то судбина потерала да се од неког Фадиља одбранити не могу. Фадиљ на Косову, Фадиљ на Голом отоку. Онај тамо хоће да ми узме Косово и Метохију, па ме посла овоме овде, да ме причува док он заврши посао.

Зашто ли су овај Фадиљ и остали активисти толико жедни крви? Какве су се то звери у њима криле па пробудиле? Зар су то комунисти?

То не могу да буду комунисти. Комунисти су нешто друго.

Признајем да су ови људи у једном тренутку погрешили, али нису они сами криви. Од пре рата их је Партија васпитавала да гледају у Стаљина као у икону. Стаљин им је заменио Бога, јер су се Бога одрекли, а Русија им је заменила цркву, јер у цркву нису одлазили. Није им лако било да се у току једног дана одрекну цркве Русије и бога Стаљина. Вероватно су у једном тренутку осетили безнађе и повикали: не дамо нашег Бога! Тако су отишли у издају. Заслужили су да буду кажњени, не спорим то. Ако им је била дража туђа земља од своје, па ма каква та своја била, морају да буду кажњени.

Ипак, све ово не могу да разумем. Исти ти људи који су имали храбрости да се својој земљи и Партији супротставе због бога Стаљина, сада су постали звери жедне људске крви, и то крви својих истомишљеника.

Каква их је то сила надљудска натерала да једни друге туку и муче мукама за које мој ум до сада није чуо?

Био сам у логорима Албаније, Италије, у гестаповском логору на Сајмишту, али нешто овако нисам ни чуо, а не видео. Тамо су нас тукли стражари, а овде ми сами тучемо и мучимо једни друге. Мучимо без милости, као да ничег људског у нама нема, друга и пријатеља из собе.

Каква је то сила завладала нашим разумима?

Моје размишљање прекиде вика активиста који оном несрећнику чупају бркове.

– Ено банде на крову!

Сви погледасмо у правцу куда су показали.

– Силази, бандо, мајку ти јебем!

Горе на крову бараке стоје четворица логораша. Неми као мумије.

– Силази!

– Силази доле!

Као по команди, њих четворица скочише. Сишли су заувек. Нису издржали.

5.

Нема ни муке ни зла на које се човек не може привићи. У зверињаку и он постане звер.

И ми смо, чини ми се, више звери него људи. Нико ни за кога самилости нема. Постали смо тупи и безосећајни. Мирно посматрамо како смрт односи људе, па јој свесрдно и помажемо да нас што више прими у свој загрљај.

На Голи оток стално доводе нове. Свакодневно гомиле умиру од батина, неки који су одслужили своје и „преваспитали се“, одлазе и кућама, а острво је стално пуно.

Пошто стално доводе нове, ја сам већ стари логораш. Сада осећам да имам шансу да преживим.

Најтеже је преживети почетак, после се човек некако свикне.

Још нисам подивљао, још нисам звер. Нисам жедан крви. Још ме боли туђа патња и несрећа.

Не знам докле ће бити тако. Ваљда док још у мени буде имало нешто снаге, а видим да је на измаку.

Срећан сам што још могу да жалим људе. Сам себи говорим да треба да скочим са крова када више тога у мени не буде. Када више сажаљење не будем могао да осетим, значи да су ме сломили, да више нисам човек него звер, а после ћу почети да мрзим све око себе и да из мржње са уживањем тучем двомоторце и бојкотоване.

Гледам како бију несрећне двомоторце. То су они који су једном издржали казну на Голом отоку, па су их поново вратили. Они по логорским правилима и нису људска бића. Немају баш никаква права, а сви имају права да од њих чине шта хоће. Ко год пожели може двомоторца да туче, гази, пљује, да пиша

на њега и било шта друго ако му падне на памет. Двомоторац све то мора да трпи и да се не буни, јер ако се буни биће још горе.

А многи одиста бију. Бију их немилице. Више би сажаљења имали према било којој животињи него према њима.

Двомоторце је препоручљиво туђи, пљувати, запишавати, гурати у блато или прашину. Тако се добијају поени код управе. Ко више насрће на двомоторце и бојкотоване, више поена има код иследника. Све му се то урачунава у позитивне поене. Сам ће мање батина добијати, а има шансу да брже оде из ове гробнице. Насрћући на двомоторце и бојкотоване, показује управи да се преваспитао.

Хоће ли неко туђи и малтретирати двомоторце и бојкотоване и није баш било ствар добре воље и неких унутрашњих нагона у човеку. Проћи мирно поред двомоторца, а да га бар човек не пљуне, било је врло опасно. Иследник је то тумачио као показивање отпора према методама преваспитања, па је свако ризиковао да себи зло на главу навуче.

Ко није био у стању да их бије морао је добро да пази да се са њима не срета.

Бежао сам од њих. Бежао да своју душу не доводим у искушење. Да не дођем у ситуацију да је изгубим.

Методе мучења сваког дана постају све савршеније. Тако су их усавршили да многи новајлије, ненавикли на све то, немају никаквих шанси да преживе.

Видим то по једном председнику општине са Мљета. Крупан, отмен човек, угојен, види се да је лепо живео. Чим су га довели, свукоше га потпуно голог. Читавог дана стоји на сунцу, а предвече га пустише кроз шпалир са летвама. Пао је после десетак метара.

Оставише га тако да лежи. Нико се не усуђује да му приђе, да га придигне. Устаде некако сам и крену према бараци. Сретох га. Гледам му у очи, а у души ми чемер. Гледа и он мене. Чудно му нешто ухватих у очима. Чини ми се да није жалио себе него мене.

Одједном застаде. Не миче поглед са мене. Врат поче да му плави, да добија модру боју, а очи му се подврнуше, одоше навише. Следећег тренутка се сруши. Био је мртав.

Душа се лако губи, али има и оних који радије губе главу. Однекуда из Србије дођоше два брата. „Добродошлица“ им је била да обојица, голи, узму летве и туку један другога.

Ми стали около и гледамо. У мени грч, мука. Бојим се да ће људско биће овог тренутка постати жовотиња, да ће се вратити у праисторију.

– Удри, бандо, мајку вам јебем!

– Удри!

– Удри!

Секунду–две обојица занемело стоје. Гледају се. Онда старији замахну. Бије. Бије по брату као да му је крвни непријатељ. А млађи стоји, не мрда. Бацио летву, ћути погнуте главе.

– Удри банду! – деру се активисти.

Старији бије, а млађи и даље ћути. Не покушава ни рукама да заштити лице. После неколико минута се сруши.

Сада активисти скочише на старијег, па га испребијаше летвама. Тукли су га све док није пао поред брата.

Млађег потом одвукоше у ћелију.

Отуда га изнесоше мртвог.

Сетих се нешто шаха. Ово је био реми. Човек је сам са собом ремизирао. Са историјом је играо реми.

Човек, онај млађи, није постао животиња.

Преживећеш Ново. Има наде за људе.

6.

Дани мучни, тешки, али пролазе. Много их је прошло откад сам дошао на Голи оток, али их је доста и остало до истека казне.

Понекад и не знам због чега сам овде. Као да пре живота на острву мој живот и није постојао. Све је пре свега постало неко нејасно и несигурно сећање.

Ко зна да ли Косово и Метохија уопште и постоје? Можда је све оно чега се од раније сећам само плод моје маште, а само је ово острво моја стварност изван које нити је чега било, нити ће бити. Ово острво и Фадиљ Дураковић полако бришу сећања на све остало.

А Фадиљ је најсуровија стварност. Господар живота и смрти. У његовим дивљим очима може се видети само мржња, зло и пропаст људска.

Веровао сам да смо ми комунисти заувек са историјске сцене скинули људско зло и мржњу и да смо на прагу благостања и хуманог друштва у којем неће бити злотвора. Веровао сам да су људи као Фадиљ прошлост, а он је моја садашњост и моја будућност. Само од његове воље зависи колико ћу још живети. Ако се она звер у њему разјари у тренутку кад сам му на оку, кости ће ми изглодати рибе у Велебитском каналу.

Ако хоћу да преживим, морам да омекшам Фадиља. Морам некако да му се приближим. Поред оне звери, у њему мора негде да постоји и нешто притајено племенито, само ако успем да то пробудим.

Не знам зашто је киван на мене и зашто ме је узео на зуб, али знам сигурно да ово острво преживети нећу ако га не омекшам. Узеће ми душу полагано. Кад бих бар умро одједном, кад

би хтео да ме убије. Неће он то. Фадиљ хоће да му пред очима умирем лагано и дуго. Не знам да ли је комуниста, ни шта је радио пре острва. Знам једино да је Информбировац, логораш, а сада велика власт – активиста.

Увек ми је негде иза леђа. Са још једним логорашем носим велико текне пуно креча, а Фадиљ иде иза мене.

– Брже, бандо! Брже!

Опучи ме шаком иза врата, а онда ногом у дупе.

Ишао бих ја брже, трчао бих, али не могу да носим ни себе, а не текне са кречом.

Кад нешто носим сам, бије ме још жешће. У земљу ће ме утерати.

– Немој, друже Фадиље, молим те.

– Брже, бандо!

Опет ударац песницом, ногом, летвом.

– Што ме, бре, друже тако бијеш? И ти си овде као и ја. Данас су наговорили тебе да бијеш мене, а сутра ће да натерају мене да бијем тебе.

– Ћути, бандо, мајку ти твоју!

– Немој, бре, друже.

– Брже! Брже!

– Немој, молим те, друже Фадиље. Видиш шта се чини, које је време дошло. Може и тебе неко овако да бије.

– Марш! Марш бандо!

– Чекај друже Фадиље, молим те. Немој тако. Немој да нас завађају. И ти и ја смо жртве.

– Какве жртве? Какве жртве, бандо?!

– Жртве смо, мој друже Фадиље. Видиш да су измислили систем да једни друге бијемо и убијамо. Видиш да ни један претећи нећемо.

Гледа ме Фадиљ. Видим му по очима да се оно нешто прикривено људско у њему буди.

Идућег јутра – Фадиљ мекши. Виче на мене, али ме не бије онако крвнички.

– Слушај – вели ми кад остасмо сами – жао ми те нешто. Добар си човек.

– Сви су људи добри, друже Фадиље. Само их околности чине злим.

– Ја ћу опет кад неко гледа да вичем: „Брже бандо!“ и да те помало ударим, а кад не види нико помагаћу ти.

Поче Фадиљ кад не види нико и да ми придржава тезгере.

– Брже бандо! Брже! – виче из гласа, а руком придржава тезгере да ми олакша.

Понешто од њега и сазнах. Каже ми да су овде већином Срби и Црногорци.

– Има ваљда и осталих.

– Има, но богме мало. То ти се мој Ново најбоље види по иследницима. Црна Гора овде има три иследника, Космет два, Војводина два, само Београд два и још три из Србије. А видиш, мој Ново, из Хрватске има један, ма и он ти је за Србе, а из Словеније ниједан. Ви сте неки много манит народ. Као да вам је Стаљин Алах, па без њега не можете.

– Па и ти си био са Стаљина.

– Зар ја, тако ти Бога?! Ја сам био за Павелића.

– Ког Павелића?

– За Анту Павелића.

Гледам у Фадиља, а нешто ми никако није јасно. Мора да ме нешто провоцира.

– Немој да се шалиш – велим му.

– Не шалим се, Алаха ми. Ја сам био усташа. Независна Држава Хрватска.

Шта ли то Фадиљ смера? Шта ли то хоће да ме искуша?

– Велики си ти ђаво Фадиље. Мене си нашао да провоцираш, свог пријатеља.

– Не провоцирам те, Алаха ми.

Вели Фадиљ да су га крајем рата заробили партизани. Добио је тринаест година затвора. Лежао је у тамници, док га једног дана не позваше да питају пристаје ли да га пошаљу на неко острво да се тамо са још неким усташама обрачуна са неком бандом, па ће их после три године пустити кућама. Скупили су око 600 усташа, сви осуђени од 10 до 15 година, обучили их па дове-

ли на Голи оток. Они су тобоже као информбировци дочекали прву групу логораша. Тукли су и мучили информбировце и полако их приморавали да једни друге туку.

Систем сада функционише бреспрекорно.

7.

Одлази Фадиљ. Поштено је, вели,своје одрадио, по погодби, сад иде у Босну. Хоће да буде миран човек и да се ни у шта не меша.

Жао ми што одлази. Навикао сам на њега, постао ми је драг.

Фадиљов одлазак промени у мени нешто. Читаво ово зло острво постаде некако другачије. Истовремено постадох свестан да се и мој одлазак одавде приближио. Веровао сам да одавде никада нећу отићи, па сам и престао да бројим дане,

Почех опет да размишљам о Метохији и Косову. Можда би најбоље било да се више тамо и не враћам.

Иследник Љуш ме зове у канцеларију. Зао човек, пореклом из Крагујевца. Без ђавола се проћи не може кад он зове у канцеларију. Но, свеједно. На батине сам толико навикао да ми много више и не сметају.

Стојим мирно, а он обилази око мене. Гледа ме као кобац пиле.

– Да се извиниш Обласном комитету! – вели.

Очекивао сам све друго, само не ово.

– Никад – кажем ја.

Пуче шамар. Ја стојим и даље мирно.

– Да се извиниш Обласном комитету!

– Никада – велим опет – ја сам невин. Они мени треба да се извину. Невин сам као и ови остали овде. А ово што чините неће вам на добро изаћи. Партија је увек чувала људе, а сада их уништава.

Иследник побесне.

– Бандо! Бандо, сунце ти јебем крваво!

Туче ме песницама, шакама, ногама.

Тече ми крв из носа и уста.

– На бојкот ћеш ти, сунце ти крваво бандитско!

Знам шта ме чека. Видео сам шта је бојкот, али ми се никако не да да му попустим. Чему све ово сада ако напишем извињење Фадиљу Хоџи?

Љуш ме скопа за косу једном руком, а другом ме ударајући по лицу извуче напоље.

Чекао ме је шпалир. Опет морам го кроз шпалир људи наоружаних моткама, као онда кад сам дошао. Знам да и задњи делић снаге из себе морам да извучем да бих стигао до краја. Верујем да ћу имати снаге. Сигуран сам да ме неће сломити.

Пљуште по мени летве, мотке, песнице... Ударају са свих страна. У магновењу их видим уздигнуте, видим их како се одозго спуштају, чујем њихов фијук кроз ваздух, а осећам њихов пад по мом телу.

Крај је све ближи. Морам стићи до њега.

Крв цури из носа, са образа.

Нека цури.

Све слабије видим, јер ми очи затвара крв.

Још неколико корака. Само још неколико корака...

Посрћем. Не могу више. Пашћу...

Још корак. Готово је. Не чујем фијук летви.

Снага ме издаје. Падох.

Свест нисам изгубио, али не могу да се придигнем. Ноге ме не слушају.

Не знам колико је прошло времена док сам се придигао. Нико се, наравно, није усудио да ми приђе.

Смркавало се кад сам се довукао до бараке. Само што сам се спустио на даске повика собни старешина:

– На киблу, бандо!

Немам снаге да се подигнем, а знам да морам. Морам на киблу, ако хоћу да преживим. Ако не одем на киблу одвући ће ме у ону другу бараку, а ујутру изнети са ћебетом преко главе.

Сваки павиљон има по четири кибле, поређане напољу. На четири кибле по четворица бојкотованих. Прва смена до поноћи, друга од поноћи до зоре.

Ставих руке на леђа, па се сагнух изнад кибле. Још три главе су поред моје.

Кибла већ готово пуна гована и мокраће.

Смрад ми се увлачи у очи, у кости, у душу. Чини ми се да ми душа смрди на људска говна.

– Помакни се, бандо, да пишам – чујем неки глас.

Једна глава се склони. На њено место дође нека рука која држи ону мушку ствар из које се у киблу сручи мокраћа. Из кибле нас прска по лицу, али нико и не помишља да се помери.

– Мирише, а бандо?

Не смрди ово само на људски измет. Смрди и на нешто друго, нешто о чему ће можда нека будућа генерација проговорити.

Ноге више не осећам. Укочене су. Руке се свезале саме на леђима да се не раздвоје и падну.

– Бежи! – опет неки глас.

Опет једна глава нестаде. Једно мршаво дупе седе на киблу и истовари гомилу измета. Она се глава потом поново врати на своје место.

Ноћ одмиче. Спустила се тишина над гробницом Голог отока. Само из даљине понекад допре јека морских таласа. Чујем своје дисање и дисање оне тројице.

Не знам колико је времена прошло. Знам само да једном мора доћи поноћ, па ћу ја у павиљон, а неко други на моје место...

Дошла је и поноћ. Заспао сам са осећањем да сам умазан људским изметом.

Ујутру добих нову униформу. Бојкотовани носе посебне униформе, направљене од гардијских, само превернуте. По униформи се добро распознају.

Добих и свој камен. Тежак је 32 килограма, увезан жицом од које су направљени упртачи. На њему пише Н. В.

Да се зна да је мој. Можда се боје да ми га ко не украде.

Обукох нову униформу, упртих камен на леђа, па у каменолом на посао. Не могу да носим ни себе, а не још онај камен. У земљу, чини ми се, хоће да ме набије колико је тежак.

Само што смо кренули, неко ме удари ногом у дупе.

– Види како банда носи камен.

После неколико корака добих ударац по глави.

Сада свако може да ме бије.

Ко зна, можда ће ме неко и убити. Неко може пожелети да код управе добије поене и што пре оде кући.

Одредише ме у каменолому на тарге. Нису то обичне тарге. Са предње стране су ручке краће, а позади дуже. Позади носе двојица, а напред ја сам. Пуне тарге камења, па још морам да трчим.

Она двојица позади стално вичу:

– Брже, бандо, брже!

– Брже бандо, мајку ти јебем!

Гурају тарге на мене. Трчим колико могу, јер ако не будем трчао, убиће ме.

Издржах све то некако.

Кад кренусмо назад, у павиљоне, упртих свој камен на леђа. Једва сам га подигао.

– Је ли тешко, бандо?! А!

Пуче ми мотка по леђима. И не окрећем се да видим ко ме бије. Свеједно је. А и боље је да не знам. Можда бих сутра пожелео да ја бијем њега кад он буде под бојкотом. Боље је да сам себе не доводим у искушење.

Идемо. Неко ми подметну ногу. Саплетох се, али дочеках на руке. Мој камен само што ми не поломи кичму. Једва се подижем, али знам да морам. Ако се не подигнем сада, нећу више никада.

Док прилазимо павиљонима, сетих се да ме сада чека изношење става. Размишљам шта да кажем. Шта год кажем, батине ми не гину.

Собни старешина ме изведе пред строј.

– Ајде бандо, изнеси став!

– Ја сам овде доведен невин. Уместо мене овде треба да буду Фадиљ Хоџа, Џавид Нимани...

– Бојкот! Бојкот! – завикаше активисти.

Почеше да пљуште ударци са свих страна. Бију активисти својски, не жале. Неко време се одржах на ногама, па падох.

– Доста! Доста! – виче собни старешина.

Одвукао сам се некако до павиљона, па после на киблу.

Ујутру, опет камен на леђа, па у каменолом да трчим са пуним таргама.

Пљују. Бију.

Све ми се више чини да нисам људско биће. Нико овде није људско биће.

Поподне ме испред павиљона спопадоше активисти. Бију ме летвама, песницама, ногама...

Крв тече из носа и посекотина на глави и образима. Навикао сам већ да ми тече крв, па и не обраћам пажњу. Као да је туђа.

Пошто се уморише, активисти ме убацише у шпалир за пљување. Свако мора да ме пљуне. Ко не пљуне, пљуваће њега.

Пљувачка ми се лепи по лицу. Меша се са крвљу. Крв и пљувачка ми затварају очи. Готово ништа више не видим.

По повицима око себе одређујем правац и знам да сам при крају.

– У море! У море с њим!

Неке руке ме дохватише. Подигоше ме за ноге.

– У море! У море!

Знам шта је море. Чека ме оно буре са морском водом.

Главом окренутом на доле гурнуће ме у буре. У њему је више крви и пљувачке но воде.

Жмурим и заустављам дах. Не знам колико ћу издржати. Секунде пролазе. Плућа почињу да ме боле. Бојим се да не изгубим свест, и не отворим уста.

Свест поче да ми нестаје кад ме подигоше. Само једном ухватих ваздух, а оне руке ме поново гурнуше у буре.

Изгледа да ћу се угушити у људској пљувачки и крви.

Опет ме подигоше, па вратише у буре.

Прође неколико дана када ме позва иследник. Ваљда је веровао да ми је доста и да ме је тврдоглавост прошла.

– Да се извиниш Обласном комитету!

– Никада.

Пљусну шамар.

– Да се извиниш Обласном комитету, па иди кући. Казна ти истиче.

– Никада.

Оборио ме на земљу, па поче да скаче по мени од беса.

– Кости ћеш овде оставити! – кипти иследник од беса.

– Нека оставим – стењем ја под батинама.

Ујутру, све из почетка.

Снага ме све више издаје, али инат у мени не попушта. Већ готово не знам ни куда идем, ни шта радим. Отупео сам на батине, не осећам смрад кибле, не смета ми што ме пљује ко хоће.

Опет сам код иследника.

– Да се извиниш Обласном комитету!

Ћутим. Нећу више да говорим. Рекао сам све што имам, нема више смисла.

– Да се извиниш Обласном комитету! – бесни иследник.

И даље ћутим и стојим мирно.

Нашао сам се опет под ногама иследника.

Продужи ми казну за још две година и опет посла на бојкот.

Полако ми се мешају дан и ноћ. Не осећам да ли време протиче или стоји. Ноге и руке се покрећу саме од себе.

Кожа ми се лепи за кости од гладовања, батина, ношења камена...

Био је 138. дан бојкота. Камен на мојим леђима има 32, а ја 45 кила. Још који дан, он ће бити тежи од мене. Како ћу га онда носити?

Са овим питањем пао сам испред павиљона. Све око мене поче да се љуља. Земља поче да ми бежи испод ногу. Потом сам утонуо у мрак и негде дубоко пропадао.

8.

Пропадање је трајало дуго. Падао сам кроз ништа. Био је мрак.

Потом је мрак почео да се разбија. Појављивала се светлост однекуда, али још ништа не разазнајем.

Лебдим.

Тама нестаје. Летим изнад неке широке равнице. Све је у цвету и зеленилу. Нема лепше земље на свету. Однекуд ми позната та равница, но не могу да се присетим. Позната ми варош, села, куће...

То је Метохија. То је моја Метохија. Само Метохија може да буде овако лепа.

Летим према Проклетијама. Пропињем се између планинских врхова. Тражим нешто, неко место на Проклетијама. Знам да је ту негде, но никако да га потрефим. Виђао сам то место које тражим, а сада као да је у земљу пропало. Можда и јесте, можда је одиста у земљу пропало. А ту је негде било, на некој заравни, са које се види читава Метохија.

– Тражиш Бранилов гроб, синко?

– И тај ми је глас познат.

– Јеси ли то ти Дрекале?

– Ја сам, синко.

– Где је нестао Бранилов гроб?

– Није нестао. Ту је. На Проклетијама, у Метохији. Читава ова земља је његов гроб.

– А где ће мене да сахране, деда Дрекале?

– Ту, поред Бранила. Ту ће те сахранити, да међаш остане. Да ти унуци знају да је Метохија њихова.

Одједном се све зањиха. Као да се срушише Проклетије. Више то и нису Проклетије. Нема Метохије. Доле, испод мене је море. Непрегледно море и једно острво у њему. И оно ми је познато. Пуно је неких људи доле. Једни ваде неко камење, а други их ударају по леђима.

Ено и мене доле. Носим неки камен на леђима. Смањио сам се, готово се не видим, а једва идем.

Нестаде те слике. Сада негде летим.

Час ми се чини да видим доктора Николића изнад себе, час разбеснело лице иследника.

– Да се извиниш Обласном комитету! Да се извиниш Обласном комитету! Да се извиниш Обласном комитету!

– Не! Не! Не! Не!

– Никада! Никада! Никада!

– Ново, синко, ти си Дрекаловић.

Опет онај глас.

– Који ти беше?

– Ја сам ти. Ја сам Дрекале.

– Не могу више.

– Мораш! Мораш, Ново сине. Мораш! Сети се Скендербега, Бранила, Вукослава старог.

– Да се извиниш Обласном комитету! – бесни иследник.

– Немој Ново, синко. Боље је умри. Сети се шта је Бранило рекао: он мора да умре да би други живели.

– Да се извиниш Обласном комитету!

– Ја сам невин! Ја ништа нисам учинио! Ја нисам за Стаљина! Нисам ни читао резолуцију!

– Да се извиниш Обласном комитету!

– Не! Не!

– Не дај се Ново, сине – опет Дрекалов глас.

– Тамо су издајници. Они су издајници, а не ја. Похапсите „русофиле“ из Албаније. Отеће ми моју Метохију. И Косово ће ми узети. Зауставите „русофиле“ из Албаније...

– Нису они криви, Ново, синко. Они се боре за своју земљу. Криви су они који их пуштају да то чине.

Изнад мене је доктор Николић. Брише ми зној са чела. И он је осуђеник. И њега су невиног довели овамо.

Ставља ми нешто кашичицом у уста. Не знам да ли гутам.

Не знам колико сам дана ту. Свеједно ми је. Смењују се дан и ноћ, али ја не могу да устанем са оних дасака.

Једног јутра се придигох. Врти ми се у глави, али могу да седим. Покушах да устанем. Успео сам. Стојим. Снага ми се вратила.

– Лези, несрећниче! Лези! – зачух глас доктора Николића.

– Што докторе? – успех да изговорим.

– Ако те виде да си устао, чека те бојкот.

Зар опет. Опет кроз шпалир, кибла, камен, пљување. Опет ће да ме бије ко хоће.

То више не могу издржати.

Не могу, Дрекале, опрости. Нисам ја ни Вукослав, ни Бранило, ни Ђуро...

Кренух код иследника. Да напишем писмо Фадиљу Хоци и Душану Мугоши. Да им се извиним за све, да их замолим да ми опросте. Идем да издам моју Метохију. Издадоше је други због фотеља и пуних гузица, па да је издам и ја на мукама. Нека је спасавају бољи и јачи од мене.

Довукох се некако до управне зграде. Покуцах на врата мог иследника, па уђох.

Нема га. На његовом месту седи неки други човек.

– Ја сам Ново Вукославовић – велим.– Молим код друга иследника.

– Седи Ново – каже човек и показа на једну столицу.

Седох. Ћутим и чекам.

– Шта ти треба, Ново?

Дошао сам да напишем писмо Обласном комитету. Да им се извиним.

Човек ме дуго гледа. Ћути.

– Не можеш више да издржиш?

– Не могу, друже...

– Иследниче. Реци, друже иследниче. Ја сам твој нови иследник Ђурић.

– Пристајем да напишем писмо.

– Стани мало, човече. Прочитао сам твој предмет. Видим ко си и шта си. Немаш ти због чега да се извињаваш. Немој да се понижаваш и сам себе лажеш.

– Ново, синко, издржи. Не обрукај ме.

– Зар има већег понижења од овог овде? – велим.

– Има, друже Ново – вели иследник – највеће је понижење пред самим собом. Највеће је понижење ако се извиниш, а знаш да си у праву.

Магли ми се пред очима. Хвата ме малаксалост, не видим га добро.

– Сети се Вукослава старог.

Ко је тај човек тамо? То није иследник.

– Који си ти?

– Ја сам ти, Ново. Зар ме не познајеш? Ја сам Дрекале.

– Је ли ти лоше? Хоћеш мало воде?

Опет је тамо иследник.

– Хвала друже иследниче, добро ми је.

Хоћу да ми буде добро, а ноге ме издају. Осећам да ми се земља измиче испод ногу. Бежи земља испод мене, а ја опет тонем у мрак.

– Издржи, Ново, синко. Издржи.

– Обруках те, деда. Све вас осрамотих. Кости ће вам се у гробовима превртати од срамоте.

– Не било веће срамоте, Ново, синко.

– Умало да издам Метохију.

– Ти је издати не можеш. То је јаче од тебе.

Изнад мене је доктор Николић.

– Луда главо, јесам ли ти рекао да не устајеш.

9.

Опоравих се. Враћа ми се нада у живот. Доктор Николић се брине о мени као о најрођенијем.

Нови иследник ме још не шаље на рад.

Покушавам да потиснем из сећања онај тренутак малодушности. Проналазим оправдање, но ми ни једно није ваљано. Пред другима бих се лако оправдао, но не могу пред собом. Када бих бар са неким могао о томе да разговарам, било би ми лакше.

Доктор Николић као да осећа шта ме мучи.

– Главу горе. Немаш чега да се стидиш.

Иследник Ђурић ме зва опет. Више да види како ми је него што га је нешто интересовало.

После само неколико дана он оде, а дође капетан Миладин Вилотић.

Побојах се да сам се рано понадао да долазе бољи дани. Са зебњом одох у његову канцеларију кад ме позва. Очекивао сам да ће опет да пљуште батине и да ће ме терати да потпишем извињење.

Пита ме о свему. Када сам примљен у Партију, шта сам био у току рата, где сам после радио...

Причам му све. Не кријем ништа. Не кријем ништа ни о „русофилима“, ни о Шабану Полужи, убиству Миладина Поповића, издаји Боре и Рамиза...

Човек ме слуша и углавном ћути. Једино му на лицу повремено приметим грч и знаке нервозе на рукама.

– Сад иди – вели ми на крају – и још петнаест дана да се одмараш. Ништа немој да радиш, ни ћебад да тресеш. После дођи код мене.

Након више од две године, први пут осетих да сам људско биће. Одмарам се, добих и нешто појачану исхрану, па ми се снага врати.

После петнаест дана јавих се иследнику.

– Шта ћеш да радиш?

– Ја бих у клесаре.

Нисам, додуше, много знао о том послу. Док сам био у логору у Италији мало сам радио. Ипак ми се тај посао допадао.

Иследник ме посла у клесаре, а нешто касније ме одреди за бригадира. Добих потом положај водника клесара, па онда место водника минера и клесара, па положај руководиоца радова.

Именова ме Вилотић и за помоћника собног старешине.

Не прође дуго, он ми вели да ме именује за собног старешину.

Огромна је то власт. Ни један министар нема власт какву има собни старешина на Голом отоку. Могао је да туче, мучи, убија...

– Друже иследниче – велим –ја то не могу. Овде влада батина, а ја знам ове људе. Знам како сам ја и зашто овамо дошао. Ја нисам у стању да мучим људе. Ако људе треба преваспитавати, онда се то мора речима, а не батином. Ја то, друже иследниче, не смем да прихватим. Ако примим дужност собног старешине, после неколико да ви ћете ме сами бојковати.

– Слушај, Ново. Док сам ја овде иследник нико ти ништа не може и не сме. Ти ради онако како сматраш да је најбоље.

Са зебњом прихватих овај високи положај у логору.

У мом павиљону од тога дана није било кибле, батине, бојкота, кажњавања. Пожарчило се по редној листи.

– Немој Ново, понесе те ђаво. Готов си – говоре ми пријатељи. – Казни понеког. Ево нас, ако треба, јер ти глава оде.

Ја терам по своме.

Почеше против мене да стижу тужбе из осталих павиљона. Управа сазва збор собних старешина. Неки су поднели оставке, јер, веле, они спроводе сва наређења управе логора, а у мом павиљону се живи „готово као у хотелу“.

– Чекајте, другови, велим ја. Ови људи овде нису ни лопови ни криминалци. Неки су погрешили, а многима је, као и мени, подваљено. Ово су људи, а не стока и са њима треба радити људски.

Мој иследник нареди да се прекине препирка. Он ће цео случај изнети пред управу логора, па ће се тамо одлучити како даље да се ради.

У управи се сложише са новим методама преваспитања.

Од тада дођоше бољи дани на Голом отоку.

ЗУКО

1.

– Спремај се кући, Ново. Време ти је.

Још не верујем ушима. Можда не чујем добро. Можда сањам.

– Пустио бих те ја још кад сам дошао, но не могу ни ја све. Казна ти је већ била продужена.

Остало ми је да одробијам више од пола године, а, ево, идем кући.

Хтео бих нешто да кажем, да се бар захвалим иследнику, али као да ми је речи понестало.

Не. Ипак ја ово сањам. Не верујем да ћу икада отићи са овог острва.

Иследник види моју збуњеност. Потапша ме по рамену смешећи се.

– Није теби овде ни било место. Други су овде требали да буду, а не ти. Прексутра путујеш.

Од иследника изађох ошамућен.

Ујутру ме зову у управу. Код управника логора Веселина Булатовића седи још један човек. Не познајем га.

– Како се зовеш? – пита непознати.

– Ново Вукославовић.

– Седи.

– Попричајте ви, одох ја – вели Булатовић па изађе.

– Слушај Вукославовићу – поче непознати – да се нас двојица нешто договоримо.

Ћутим. Ћутим и чекам, мада претпостављам и ко је и шта хоће. Понекад је најбоље ћутати и чекати.

– Овде шта си видео, ниси видео. Шта си чуо, ниси чуо.

– Разумем друже...

– Ни жени. Ни било коме, ни једну реч. Док си жив ни једну реч да не проговориш, ако нећеш опет да се вратиш. А ти знаш како је двомоторцима.

– Знам.

– То је једно. Друго: на Космету да сарађујеш са Удбом. Ти си од данас наш човек.

– Ја сам човек Партије још од 33. године.

– Не мислим ја на то. Има да радиш за Удбу. Потпиши овде и овде.

Показује ми на два папира на столу. На једном папиру пише да ћу за сва времена ћутати о овом шта се догађало на Голом отоку, а на другом да се обавезујем да ћу сарађивати са Удбом.

Пробуди се у мени неки пркос. Од мене траже да им будем сарадник, а ја сам водио Персонално одељење унутрашњих послова за Космет. Хоће да будем шпијун. Не постоји ништа што за ову земљу нећу урадити, али да будем ситан показивач не могу.

– Ја то не могу – велим.

– Шта не можеш?

– Не могу да потпишем. Ни да ћу ћутати, ни да ћу сарађивати.

Човек устаде. Дуго ме гледа смркнуто.

– Пази што чиниш Вукославовићу. Могао би и да останеш овде. Могао би овде и кости да оставиш.

– Ако ми је тако суђено, нека оставим.

– Потпиши ово и не мудрујмного.

– Нећу.

– Покајаћеш се. Потписуј, још једном ти кажем!

– Нећу.

– Напоље! Марш напоље!

Изађох из управе смушене главе. Знао сам да ће се нешто догодити и да одавде нећу отићи, а слобода ми је била ту, надомак руке. Можда тако мора.

Нешто касније, опет ме зва мој иследник. Вели ми да ћу ипак кући. Пушта ме, иако је захтевано да ме још задржи.

Враћа ми се вера у човека. Није сваки човек звер.

Дан и ноћ проведох са зебњом у души да се не предомисле. Ока читаве ноћи не могу да склопим. Бојим се, како сам зле среће, да ће убедити иследника да ми продужи казну.

Ујутру ипак кренусмо према пристаништу.

Они који остају чежњиво ме гледају, али ми желе срећу.

Коначно сам на броду. Тај брод смо сви ми сањали. Још не верујем да је то стварност, да сам одиста слободан. Брод се одваја од обале и креће, а ја подрхтавам. Да се неко не предомисли и опет ме не врате. Овде може и то. Овде не постоје никаква правила, осим воље иследника.

Ипак брод крену.

Кад се одвојисмо од острва, приметих на броду и управника Булатовића. Приметио је и он мене па приђе.

– Чини ми се, Ново, да се ти овде ниси довољно поправио – вели ми.

– Немам се ја шта поправљати. Срећа је што се овде нисам искварио.

– Је л' тако, Ново?

– Тако је, друже управниче.

– Богами ти се нешто бојим да ћеш брзо назад.

– Нећу се чудити ни томе.

– Тај ће те твој језик кад–тад главе коштати.

– Једном се умире, друже управниче.

Булатовић се окрену и негде оде.

Брод се одмиче од острва. Зебња у мени сплашњава. Иза мене остаје острво јада и чемера. Острво људске злобе. Место на коме је човек изгубио име.

2.

Док воз завија и клопоће ибарским долинама приближавајући се Космету, чини ми се да долазим са оног света. Ови људи у купеу су обични, нормални, причају о неким обичним стварима. Не помињу иследнике, бојкот, киблу...

Можда то одакле долазим одиста и не постоји. Зашто су ме терали да потпишем изјаву да ни о чему нећу причати кад за то и немам снаге.

Са железничке станице у Косову Пољу одох у Приштину. Чудан ми овај град. Некако стран, а толико сам га волео. Чини ми се да сви гледају у мене, да ме сви препознају. Нелагодно се осећам, па пожурих на аутобуску станицу.

Боље је да ме људи не сретају и не запиткују.

Узалуд сам се тога плашио. Нико ни да ме поздрави, а не да нешто пита. Видим у сусрет ми иде познат човек. Како ме угледа, као да је видео авет, бежи на другу страну улице, окреће главу.

Можда сам заиста дошао са оног света. Можда ја више и не постојим.

Тек кад дођох у Подујево схватих да је то последњи дан 1953. године. За мене је време било стало.

Кад се појавих на вратима, Дикосава се укочи од изненађења. Гледа ме дуго, искре јој очи, али сузе суздржава. Син већ велики, трчи по кући.

Не пита ме ништа. Зна да ћу јој сам причати кад будем имао снаге. Она прича. О себи, сину, својима. Запослена је, вели. Има плату 5.000 динара.

На Космету, каже, ништа ново, али она много и не зна, јер се у политику не меша.

Једва се на слободу привикавам. Дани пролазе, а неке нелагодности никако да се ослободим.

Срамота ме да живим код жениних родитеља и да ме жена издржава, па одох код секретара комитета Рака Радуловића да видим има ли каквог посла за мене.

– Ти си, Ново, погрешио – вели он – ово је комитет Партије, а не биро за запошљавање. Ако тражиш да те поново примимо у Партију, то тражи овде, а посао се тражи преко пута.

Узавре крв у мени од беса.

Одлучих да идем у Пећ. То је мој град, тамо сам одрастао, познајем много људи, ваљда ћу наћи неки посао.

Изађох из воза и свратих у прву кафану у Пећи. Да видим има ли ко познат. Како ће се овде понашати према повратнику са Голог отока?

Поручих ракију. Видим, у једном ћошку седи Радомир Бурић. Виде и он мене, па устаде. Сретосмо се на средини кафане и изљубисмо. Причам му да тражим посао. Вели да неће бити никаквих проблема.

Чујем да је Илија Ђукић секретар Среског комитета, па пођох до њега. Заједно са њим одох до Васа Богдановића секретара Општинског комитета.

– Бога ти, Ново, шта би теби да одеш у информбировце? – питају ме њих двојица.

– Ја сам, изгледа, информбировац још од 47. године – велим заједљиво.

Разумели су шта сам хтео да кажем, па више не питаше за Голи оток.

Обећаше да ће ми наћи неки посао. Зваше и Суља, управника Бироа за запошљавање, па ја одох код њега. Причам му да ми је Радомир Бурић обећао посао у свом предузећу. Суљо врти главом.

– Не верујем, бога ми – вели.

Данима чекам, а од посла ништа.

Тумарам узалуд од немила до недрага.

Стиже за мном карактеристика са Голог отока. Управник Веселин Булатовић написао да се ја нисам довољно поправио. Чу се то у Пећи брзо, па и они који обећаваше посао почеше да

затежу. Траже цедуљицу од комитета или Удбе, а ни једни ни други цедуљицу не дају.

Из дуга времена, изађох једног дана на градилиште пута од Пећи према Ђаковици. Нађох тамо Николу Тошковића и Данила Крстића. Беше још један човек са њима.

– Шта би, Ново, са запослењем? – пита Данило.

– Ништа. Нико неће да ме прими без одобрења комитета или Удбе, а они веле да више таква одобрења не дају, јер су предузећа самостална.

– О чему се ради? – пита онај човек. – Ја сам Јауковић – додаде – генерални директор за путеве из Београда. А треба ли овај човек вама? – обрати се Николи и Данилу.

– Треба као хлеб – одговори Никола.

– Иди горе у канцеларију и направи решење. Ја ћу га касније кад дођем потписати.

Имам сада своју канцеларију. Радим све послове које треба, не питам јесу ли моји или туђи.

Једног јутра отворим канцеларију, седнем за сто, па отворим фиоку и извадим печате. Спремам се да почнем да листам неке папире, кад приметих на столу подебљи коверат. Запечаћен, али на њему нема никакве адресе. Опипам коверат. Унутра нешто тврдо и тешко.

Одлучих да га отворим. Пошто је на мом столу, мора да је мени намењен, мада ми зачудо како је доспео у закључану канцеларију.

Отворих га оловком. Унутра гомила пара. Све нове, неупотребљаване хиљадарке.

Зној ме проби.

Нађох у коверти и цедуљицу.

На њој пише: „Друже Ново, чувај ову цедуљицу. Ако те буде ко саслушавао одакле ти паре, ти је покажи, па нека траже. За ове паре купи мало кућице.“

Нема потписа. Рукопис ми непознат.

Дуго седим и размишљам. Нисам у стању да радим.

Шта се ово догађа?

Мора да је нека провокација. Можда из Удбе хоће да ме искушају хоћу ли пријавити.

Ставих онај коверат у фиоку, бојећи да неко не уђе и не види. Фиоку закључах.

После подне се вратих у канцеларију. Знам да у то време нико неће наићи. Пребројах паре. Једва се једна од друге одвајају. Потпуно су нове. Округло 500 хиљада.

Огроман новац.

Поново коверат са парама вратих у фиоку.

Читаве ноћи размишљам шта да радим. Да одем у Удбу и пријавим? Шта ако то искористе па ме ухапсе?

Размишљам и идућих дана и очекујем да ће се неко јавити или ће из Удбе доћи за мене. Нити се ко јави, нити они долазише.

На крају, после месец дана, закључих: овде и пише „ако те буде ко саслушавао, покажи цедуљицу".

Купих кућу за 400 хиљада. Преосталих сто хиљада потроших за пренос у општини, адаптацију и доградњу.

Доведох и породицу у Пећ. Сада сам опет човек као и остали.

3.

Средих се и окућих. Голи оток полако заборављам. И много шта друго бих радо заборавио, но ми се не да. Нешто изнутра ми не дозвољава да будем миран, а ни оно што око себе видим не оставља ме равнодушним.

Реших се да поново пишем Централном комитету Партије. Испричах читав мој случај. Тражих да ми се додели споменица, јер сам је заслужио. Не заборавих да напишем и то како је Космет доспео у руке непријатеља.

Чекам одговор, а одговора нема. Људи ми дојавише да је моје писмо враћено у Обласни комитет на мишљење.

До сада, чини ми се, нисам ни успевао да сагледам шта се све на Космету збива. Док си на неком положају и одвојен од народа, не можеш све ни да видиш ни да чујеш. А сада видим. Видим да је некако Шиптара много више него што је било, а Срба много мање. А осећам још нешто: људи са чежњом говоре о Србији. Радо би отишли тамо. Овде их нешто притиска, гуши. Богами и одлазе. Ко нађе посао иде. А неки и имања продају.

Не може то на добро изаћи.

Упутих и једно писмо југословенској влади. Ускоро чујем, и оно враћено у Приштину.

Поче у народу да се прича како ја опањкавам обласно руководство. А ја га не опањкавам. Ја отворено, где год стигнем, причам да су власт преузели шпијуни Енвера Хоџе и албанске владе и да нам то на добро изаћи не може.

– Мани се, Ново, ћорава посла. Настрадаћеш човече – саветују ме пријатељи. – Зар ти није мало било Голог отока?

– Нека настрадам – велим. – Страдао сам читавог живота, па могу још. Истина ће избити на видело.

Ставих онај коверат у фиоку, бојећи да неко не уђе и не види. Фиоку закључах.

После подне се вратих у канцеларију. Знам да у то време нико неће наићи. Пребројах паре. Једва се једна од друге одвајају. Потпуно су нове. Округло 500 хиљада.

Огроман новац.

Поново коверат са парама вратих у фиоку.

Читаве ноћи размишљам шта да радим. Да одем у Удбу и пријавим? Шта ако то искористе па ме ухапсе?

Размишљам и идућих дана и очекујем да ће се неко јавити или ће из Удбе доћи за мене. Нити се ко јави, нити они долазише.

На крају, после месец дана, закључих: овде и пише „ако те буде ко саслушавао, покажи цедуљицу".

Купих кућу за 400 хиљада. Преосталих сто хиљада потрошиих за пренос у општини, адаптацију и доградњу.

Доведох и породицу у Пећ. Сада сам опет човек као и остали.

3.

Средих се и окућих. Голи оток полако заборављам. И много шта друго бих радо заборавио, но ми се не да. Нешто изнутра ми не дозвољава да будем миран, а ни оно што око себе видим не оставља ме равнодушним.

Реших се да поново пишем Централном комитету Партије. Испричах читав мој случај. Тражих да ми се додели споменица, јер сам је заслужио. Не заборавих да напишем и то како је Космет доспео у руке непријатеља.

Чекам одговор, а одговора нема. Људи ми дојавише да је моје писмо враћено у Обласни комитет на мишљење.

До сада, чини ми се, нисам ни успевао да сагледам шта се све на Космету збива. Док си на неком положају и одвојен од народа, не можеш све ни да видиш ни да чујеш. А сада видим. Видим да је некако Шиптара много више него што је било, а Срба много мање. А осећам још нешто: људи са чежњом говоре о Србији. Радо би отишли тамо. Овде их нешто притиска, гуши. Богами и одлазе. Ко нађе посао иде. А неки и имања продају.

Не може то на добро изаћи.

Упутих и једно писмо југословенској влади. Ускоро чујем, и оно враћено у Приштину.

Поче у народу да се прича како ја опањкавам обласно руководство. А ја га не опањкавам. Ја отворено, где год стигнем, причам да су власт преузели шпијуни Енвера Хоџе и албанске владе и да нам то на добро изаћи не може.

– Мани се, Ново, ћорава посла. Настрадаћеш човече – саветују ме пријатељи. – Зар ти није мало било Голог отока?

– Нека настрадам – велим. – Страдао сам читавог живота, па могу још. Истина ће избити на видело.

Понекад ми тајно наврате неки моји бивши службеници из Удбе.

– Твоје ће се, изгледа, Ново, обистинити.

Испричаше ми за Сутки Хоџу, оног младића који ми је био симпатичан, а Фадиљ није хтео да потпише решење о отказу. Веле да је вођа групе албанских илегалаца и диверзаната и да је још 50. године побегао у Албанију, а да је ухваћен његов сарадник Најази Маљаку. Сећам се добро и њега. У шпијунској организацији су и Фадиљ Хоџа, Мехмет Хоџа, Џевдет Хамза, Имер Пуља и још неки – све највиши руководиоци. Биће им суђено у Призрену.

Има правде, велим сам себи. Наће се неко да доскочи и „русофилима“.

Са великом надом у боље дане на Космету чекам суђење у Призрену. Чекам да Фадиља и остале видим на оптуженичкој клупи за издају земље, па да онда и они мало омиришу Голи оток.

Опет ми се наде изјаловише. На суд изведоше само девет шпијуна који су у читавој организацији били само курири. Правих вођа нема.

Неко их је, чујем, „одозго“ заштитио. Њихова имена нису смела ни да се помињу, а сва прикупљена документација је уништена.

Опет сам збуњен. Ајде што нам горе у Београду не верују, но како не верују Удби? Како не верују ни после акције за прикупљање оружја? Нису ли по шиптарским кућама пронађене десетине хиљада пушака, стотине митраљеза, гомила минобацача и топова. Није ли овде свима познато да су спремали оружану побуну?

Реших да сада пишем председнику државе Јосипу Брозу Титу.

Ускоро ми дојави човек из Приштине да је Тито вратио писмо Фадиљу Хоџи и на њему написао: „Фадиље, види шта хоће овај твој Црногорац, па поступи.“

Дојављују ми, такође, да је Фадиљ због мојих писама ван себе, па би било добро да се причувам, а најбоље би било да престанем са глупостима, или да се склоним негде у Србију.

А ја се све надам да постоји нека сила и изнад Фадиља и његових „русофила“. Живим са том надом, а живот ми испунише још двоје деце.

Пуна ми кућа – но празна душа. Све ове године, од када се сукобих са „русофилима“, размишљам чиме то они држе у страху људе да не смију главу да подигну.

Зар је толико плашљиваца и кукавица у мом народу? Зар смо се толико изродили да на своје претке нимало не личимо?

– Одувек смо ти ми, мој Ново, такви били. Откад постојимо без кукавица и издајника могли нисмо.

Опет ме посећује неко од мојих предака. Да ми они снагу не дају можда бих и ја од свега овога дигао руке.

– Јеси ли ти неки од Косова или после њега?

– Ја сам Зуко, ма свеједно је. И у доба Косова и после њега нама је исто било.

Зуко. У којем он пасу беше?

– Ја сам из оног времена кад су Турци најжешће на Куче надирали. И тада смо једни другима гроб копали. Кучи су на Куче Турке водили да их похарају.

Нисам сигуран да ли га видим, или само чујем. На делић секунде ми се учини да седи преко пута мене. За појасом му кратка пушка и ханџар, а преко крила џефердар. Кад се боље загледам, а њега нема.

– Причали су ми стари да си ти био велики јунак. Ти се никог ниси плашио.

– Плашио сам се, синко. Плашио сам се и Турака, но више себе.

– Како то?

– Највише сам се плашио да ме срце негде не изда па да се не обрукам, да ми љага на роду остане.

– Е, данас није тако, мој деда Зуко. Данас се ови наши више боје Фадиља и његових „русофила“ но себе. Чини ми се да о образу не воде више рачуна но о лањском снегу. Ево ови из Удбе ухватише Фадиља. Знају оно што ја одавно знам, да је Енверов шпијун, па сад сви кажу да о томе ништа не знају.

– Ти би, Ново, морао да будеш мудрији од мене. Старији си. Ја сам био млађи кад сам погинуо. Убише ме Турци, а дове-

доше их наши. Можда нам је тако суђено да од својих страдамо.

– Је ли ти то, Ново, причаш сам са собом? – прену ме Дикосава?

– Нешто сам се замислио.

4.

Расте у мени чемер и безнађе. Кад са неким седим у кафани, насамо, све се са мном слаже, све ми даје за право. Понеко, чак, каже и више од мене. Знају они да је на Космету све по ђаволу обрнуло. Знају за Фадиља и његове „русофиле“, али ће то признати само у четири ока. Ако је још неко ту, или су на састанку, „русофили“ су другови.

Има и таквих који и не воле да се са мном виде насамо. Може неко негде нешто да каже. Може то да дође до ушију „русофилима“, а ко се њима замери ништа добро не може да очекује. Догађа ми се понекад да сам седим у кафани, мада ми је и драже тако но са подрепашима.

Бијаше средина јула 1958. кад лутајући сам кроз Пећ навратих у кафану хотела „Београд“.

Изненадих се када у кафани видех Влада Дапчевића, Милету Перовића, Мома Ђурића и још њих седам–осам које нисам познавао. Ову тројицу знам са Голог отока.

– Откуда ви другови? – питам.

– Идемо са одмора – каже Владо.

– Па где ћете вечерас?

– Спаваћемо у хотелу.

– Нећете, богами, него код мене. Има места за све.

Све их одведох кући. Дикосава спреми вечеру. Питају ме шта се овде чини, а ја причам. Причам им о свему. Не кријем шта мислим ни пред другима, па зашто бих пред њима?

Ујутру одоше.

Прође једно месец дана, већ сам на ненадне госте и заборавио, кад дође милиционар у канцеларију.

– Зове те начелник – вели.

У ходнику сретох човека везаних руку. Сав крвав од батина. Пођох за њим да видим ко је. Спроводи га Илија Јовановић, управник затвора.

– Познајеш ли га? – пита ме.

– Познат ми је, али не могу да се сетим ко је.

– Познаћеш га, познат – вели ми.

Илија ме уведе у једну собу, па закључа. Унутра столица, сто и бокал на столу.

Оставише ме самог. Нико не долази да ме било шта пита.

Око поноћи, чујем јауке неке жене у некој другој соби. Бију је, а она из гласа јауче и запомаже. Тукли су је до пред зору.

У саму зору чујем буку по ходницима. По бату корака разазнајем да је упала гомила људи.

– Погибоше! Погибоше! – виче неко.

Нешто касније, поведоше ме у једну канцеларију. Пуна непознатих људи. Има их 12–13. Сви седе осим Рајка Видачића.

– Како се ти зовеш? – пита ме један црни, главати.

– Ново Вукославовић.

– Познајеш ли Влада Дапчевића?

– Познајем.

– Познајеш ли Милету Перовића?

– Познајем добро.

– Познајеш ли генерала Ђурића?

– Познајем и њега добро.

– Па ти познајеш све оне који су непријатељи.

– И за мене су рекли да сам непријатељ. И ја сам био на Голом отоку као и они. А ја никада нисам био непријатељ овога друштва, но сам увек био спреман да за њега дам живот. И сутра ћу дати живот ако буде требало.

– Када си се задњи пут видео са њима?

– Пре десетак дана. Био сам службено у Београду, па сам навратио код Милутина Дапчевића. Био ми је командант дивизије. Били смо једно време заједно и на Голом отоку. Тамо је био и Владо.

– Шта сте разговарали?

– Ништа посебно. Владо беше болестан. Пијаше чај и лимунаду. Била је ту и једна девојчица која му доносаше. Причали смо како је ко.

– Ништа друго?

– Ништа друго.

– Како то код тебе све долазе непријатељи?

– Рекао сам вам. Ја непријатељ нисам, па ми се чини да ни они који код мене долазе нису непријатељи. А ја вас питам: ево моја кућа тридесет метара одавде, ево и Рајка Видачића овде, када је неко код мене дошао да као људи попричамо? Ви ме, значи, нећете. Ово ме је друштво ни кривог ни дужног одбацило и назвало непријатељем, зато што се борим против најцрњих непријатеља ове земље. А ја не могу да живим као пустињак. Дружим се са оним људима који ме не презиру. Партија ме тако учила, да будем дружељубив и да у колективу живим. Да вам речем још нешто: код мене је долазио и Саво Митровић. Он је био начелник код Ранковића. Долазио је и Радивоје Голубовић. То су моји другови од пре рата, они ме не презиру, зашто се не бих виђао са њима? А то што сам се ја сукобио са оном групом која је дошла из Албаније, то је нешто друго.

– Ти, изгледа, хоћеш свима нама да кажеш да смо непријатељи земље, а ти пријатељ. Хоћеш да нам кажеш да смо издајници?

– Ја то нисам рекао.

– Овај нека иде за оним – каже онај црни главати.

Схватио сам да мисли да идем за оним кога сам јуче срео изубијаног у ходнику. Касније сам сазнао да је то таст Милете Перовића.

Црни погледа у Рајка Видачића. Кришом сам и ја бацио поглед на њега и видим – Рајко угнуо главу у рамена. Ухватих му поглед упућен црном из кога разумех да се не слаже да ме хапсе и туку.

Црни се предомисли.

– Добро. Нека иде.

Рајко ме изведе напоље. У ходнику ми пребаци руку преко рамена.

– Друже Ново, они су побегли.

– Ко?

– Владо Дапчевић, Момо Ђурић, Милета Перовић и још неки. Била је група од десет–дванаест. Побегли су за Албанију. Јеси ли ти знао шта о томе?

– Ништа, дајем ти часну реч.

– Верујем ти. Не причај никоме ништа о овоме, а сад иди кући.

Почетком децембра, моја супруга и снаја приметише да се неки људи увече врзмају око куће. Нисам о томе посебно размишљао. Велим, своје сам одслужио, иако крив нисам био, па ме ваљда више неће.

Једног јутра, бијаше 6. децембар 1958. године, на путу према канцеларији зауставише ме Илија Јовановић и Блажо Бобичић. Беше доста хладно, али суво време, па сам кренуо без мантила.

– Зове те начелник – вели ми Блажо.

Не би ми право, ма се нема куда.

Не одведоше ме код Рајка, но у једну собу.

– Лишен си слободе – вели Бобичић.

Претресоше ме. Узеше ми ствари, па закључаше.

Док смо долазили овамо, срели смо мог комшију Животу Вукелића. Погледом сам му дао знак да јави кући да сам ухапшен. Ускоро Дикосава донесе топлију одећу и ћебад. Оставили су све то испред врата, а мене пустили да два дана и две ноћи скачем у оној соби не бих ли се како загрејао.

Трећег дана ме изведоше на саслушање.

– Признај. Признај, боље за тебе.

– Шта да признам, људи?

– Добро, добро, казаћеш на Голом отоку.

– Питајте, људи – велим – шта год знам рећи ћу вам одмах.

– Не, не. Рећи ћеш ти на Голом отоку.

– Не бежим ја ни од Голог отока, једном сам био, ма ћу вам рећи све што знам и овде.

– Ухватили смо Драга Губеринића.

Нисам разумео зашто ми то кажу, па ћутим.

– Ништа не кажеш?

– Не знам шта би требало да кажем.

– По твом задатку је кренуо да пребегне у Албанију.

– По мом није, а нисам га ни видео не знам од када.

– Драго вели да су Владо Дапчевић и оно друштво кад су били у Пећи у твојој кући одржали конгрес.

– Може Драго причат шта хоће, а и ви. Они код мене јесу преспавали и ништа више. Слободни су људи били, зашто их не бих примио на конак.

Спроведоше ме у затвор, али ме не тукоше.

После неколико дана, добих решење окружног јавног тужиоца да је против мене покренут кривични поступак и да ће истражни судија отворити истрагу.

Порадовах се овом решењу. Ипак ме неће, као пре осам година, само одвести на Голи оток. Ако постоји кривични поступак, мора постојати и суђење, а ја суђење једва чекам. Имаћу шта да кажем судијама.

Док чекам да ме позове истражни судија, смишљам како ћу најбоље све рећи. Колико год размишљао, долазим само до једног закључка: најбоље је да и у истрази и касније на суђењу кажем праву истину, јер ћу само тако разоткрити „русофиле“.

Дани пролазе, а истражни судија никако да ме позове. Сигурно прикупља податке и саслушава сведоке.

Само нека он прикупља податке. Нека саслушава кога хоће, ја ћу му рећи што сам наумио.

Чамим у затвору, а радујем се као дете саслушању.

Прерано се, изгледа, порадовах.

Као да ме живот није научио да је туга увек бржа.

Пред Нову годину ме изведоше из ћелије и одведоше код судије за прекршаје Јанка Радуловића. Били смо добри пријатељи још из детињства.

Пита ме мало о Владу Дапчевићу и Губеринићу. Кажем му шта сам знао, а он ми пружи написано решење.

Потпиши ово решење, па можеш да се жалиш.

Видим, неугодно му је, слеже раменима.

– Кажњен си са две године Голог отока.

– Цабе ми се жалит, бога ми – велим ја. – Да има закона и правде, мој Јанко, ја не бих ни био овде, као што не бих био ни

прошли пут на Голом отоку. А пошто закона и правде нема, коме да се жалим, кад ћу на Голи оток и тако и тако?

– Мораш да ме разумеш – опет ће он, а мука му.

– Ја тебе Јанко и разумем и не разумем. Разумео бих те потпуно када би ти био уверен да је ово што чиниш у интересу земље, а пошто у то, чини ми се, ниси уверен, тешко те могу разумети.

– Немој тако, Ново.

– Тако вала. Но дај да видим шта си ми то накитио, па да ти потпишем да не мучим ни тебе ни себе.

„Уп. Бр. 2299/58

Судија за прекршаје Н О среза Пећ, у административно-казненом поступку против Вукославовић Станише Нова службеника из Пећи, због прекршаја из чл. 2 тач–6 Закона о прекршају противу јавног реда и мира, на основу чл. 51 ст–2 и 124 ОЗП-а.

Р Е Ш А В А

Окривљени Вукославовић Станише Ново по занимању службеник, рођен 22–X–1912 године у Косору–Титоградски, а стално настањен и живи у Пећи у Ул. Бранка Радичевића бр. 11.

ОДГОВОРАН ЈЕ

Што је неутврђеног дана тј. у току 1958 године под утицајем и на линији кампање која се води противу наше земље међу разним лицима говорио: Да данашњи систем власти у ФНРЈ не може да опстане, да ће доћи до преокрета у земљи и да се само чека дан за то, а Губеринић Драгољубу из Пећи говорија је да треба да бежи у Албанију ради непријатељског деловања противу ФНРЈ, а да ће он да остане у земљи и да илегално ради на истој линији при свему томе бијо је повезан са непријатељском групом Влада Дапчевића Момчила Ђурића, Љуба Милатовића

и др. који су непријатељски деловали по линији ИБ-а чиме је износијо лажне вести којима се ремети мир и спокојство грађана и учинијо прекршај из чл. 2 тач–6 Закона о прекршајима противу јавног реда и мира.

Оваквом радњом окривљени је учинијо тежи прекршај и показао безобзирност према интересима друштвене заједнице и склоности ка вршењу прекршаја, па се на основу чл. 3 ст–1 закона о прекршајима противу јавног реда и мира и чл. 158а Основног закона о прекршајима.

КАЖЊАВА

1. Казном затвора у трајању од 30 /тридесет/ дана.

Време проведено у истражном затвору од 6–XII–58 год. као и време задржавање окривљеног у трајању од 24 часа дана 26–XII–58 год. урачунава се у изречену казну затвора.

2. Према окривљеном изриче се заштитна мера упућивања на боравак у одређено место у трајању од 2 /две/ године.

Изречена казна и заштитна мера извршиће се одмах независно од правоснажности овога решења.

Решење доставити заинтересованим, па даље по закону поступити.

О б р а з л о ж е њ е

Окружно јавно тужиоштво у Пећи својим актом КТИ бр. 297/58 од 26–XII–58 год. поднело је захтев да се против Вукославовић Станише Нова покрене поступак за прекршај из чл. 2 тач. 6 Закона о прекршају противу јавног реда и мира и у захтеву предложило да се поред казне против истог изрекне и заштитна мера упућивање у одређеном месту.

Ценећи поднети захтев судија је нашао да постоје услови за покретање поступка, па је на основу чл. 94 ОЗП-а покренуо поступак противу Вукославовића Нова.

Чињенично стање за учињени прекршај утврђено је како на основу поднете пријаве Секретаријата за Ун. послове НОС-а

Пећ тако и у извиђеном поступку изјавама сведока, а нарочито сведока Губеринића Драгољуба службеника из Пећи који потврђује чињеницу на датој изјави код Секретаријата Ун. послова која се налази у списима овог предмета као и изјавама других сведока које се такође налазе, у списима овог предмета.

Окривљени у своме саслушању како код истражних органа СУП-а у Пећи тако и код овог судије, не признаје своју кривицу наводећи да је напротив исти радијо за данашње друштвено уређење да је то спроводијо и код радника залажући се за садашњи друштвени поредак и да се ни најмање не осећа кривим.

Одбрана се не може узети у обзир као оправдање јер је иста доказана напред наведеним чињеницама које су и на лицу места од надлежних органа провераване па је због тога и утврђено да је окривљени заиста учинијо прекршај из чл. 2 тач–6 Закона о прекршају противу јавног реда и мира.

У диспозитиву овог решења назначено је да се како казна затвора тако и заштитна мера изврше одмах независно од правоснажности овога решења из разлога тога што су испуњени услови из чл. 143 ст. 4 ОЗП-а а заштитна мера изречена је због тога што је окривљени оваквом својом радњом учинијо тежи прекршај и показао безобзирност према интересима друштвене заједнице и склоности ка вршењу прекршаја.

Окривљени је у истражном затвору био од 6–XII–58 год. до 26–XII–58 год. којег је дана донета забелешка о задржавању за време од 24 часа док се донесе ово решење па је време проведено у истражном затвору као и задржавање урачунато у време изречене казне затвора.

Против овог решења има места жалбе Већу за прекршај при Државном Секретаријату за Ун. послове НРС одељењу за АКМО у Приштини. Жалба се може поднети у року од 8 дана од дана пријема овога решења писмено или усмено на записник, иста се предаје судији за прекршај НО среза Пећ без наплате таксе.

Решено код судије за прекршај Н О Среза Пећ, дана 27–XII–58 год.

Уп. бр. 2299/58 С. Ф. _____ С. Н. Судија за прекршај
Јанко Радуловић с.р.“

– Добро си ово срочио, нема шта – велим му и потписах.

Некако ми је и свеједно шта је написао. Знам шта ме чека, узалуд ми је да било шта кажем.

– Ето тако. А сад ме враћај у затвор.

5.

Држе ме у ћелији. Ваљда се боје да не заразим остале затворенике.

Осим стражара који ми дотурају храну никога не виђам. Бринем за Дикосаву и децу. Она не ради. Како ће се прехранити? Мало ме гризе савест што о њима не водим рачуна.

Познајем сваки педаљ ћелије. Знам сваку флеку на зидовима. Читав свет је на тим флекама, линијама, огреботинама...

Чекам да ме воде на Голи оток, а више нисам много сигуран да то има икаквог смисла. Идем поново у ону гробницу, у пакао, а не знам због чега то чиним. Све више имам осећај да сам битку са „русофилима“ изгубио. Узеће ми моју Метохију.

Има ли уопште смисла да уништим породицу, а све је узалуд?

Из размишљања ме понекад тргне Зуко.

– Немој тако да мислиш – вели ми. – Метохију не могу узети све док неко за њу хоће да погине. Ако ни једна жртва не падне за Метохију, узеће је сигурно. Зато буди спреман да умреш.

Умрећу ја, мој добри Зуко за Метохију, као што си ти за Куче умро, но ми се све чини да ће узалуд бити. Неке су се силе против мене заверилe, па их ни открити не могу а камоли им доакати.

– Ниси досад био малодушан – чује ми он мисли.

– Не бих ни сада да икаквог смисла има. Кад бих бар знао ко је овој мојој јадној Метохији пријатељ, а ко непријатељ. Знам само за „русофиле“. Ма лако бих ја са њима да није силе која их штити. Свако неку заштиту има, а ми никакву.

– Од Косова ти је тако, па ево преживесмо. Нико кроз све ове векове да нам помогне, кад нас Турци прегазише. Ми призивасмо браћу хришћанску у помоћ, а кад они дођу грђе нам беше но са Турцима. Дођу да нас од Турака бране, па нас грђе попале и опљачкају но Турци. Зато ти је паметније да заштиту никакву не тражиш.

– А како ћу доакати „русофилима“?

– Како Турчину доакасмо?

Не знам. Нисам више ни у шта сигуран. Са Голог отока се не води борба против „русофила“.

Изведоше ме из затвора 5. јануара 1959. године. Убацише ме у камион. Унутра још четворица, међу њима и онај Губеринић. Хтедох да га питам зашто ме је без разлога оптужио, но велим – сада је свеједно. Можда уопште ништа није ни рекао, а ако је и рекао вероватно је морао.

Поведоше нас у Приштину, ту нам припојише још тројицу Шиптара, па возом за Београд.

Из Београда крену специјални воз кажњеника за Бакар. Било нас је у возу 370 из читаве Југославије.

Што се воз више приближава јадранској обали све ми је теже.

Ко ће још једном преживети пакао Голог отока? Прошли пут сам остао жив, овог пута не верујем да ћу имати снаге да све оно издржим. Суђено ми је, ваљда, да оставим кости на том острву.

Доведоше нас у луку. Са брода спуштене даске на обалу. Пењемо се преко њих. Гледам, а готово не верујем својим очима. Иследници који нас сачекују пружају руке да помогну да се робијаши попну на брод.

Ипак се, изгледа, нешто променило.

Не одведоше нас на Голи оток него на Гргур, суседно острво, на којем су раније робијали виши руководиоци.

Поступају са нама као са људима. По списку нас распоредише у павиљоне. Било је шест павиљона, сви пуни.

6.

На Гргуру је све другачије него на Голом отоку. Нема батина, бојкота, кибле...

Имамо чак и кревете, не спавамо на даскама.

Преживећу, велим сам себи. Још ће „русофили“ на Космету чути за мене. Неће ме се тек тако ослободити.

Има још бивших логораша са Голог отока. Ово нам сада у односу на онај пакао личи на хотел.

Прерано смо се били порадовали. Како који дан, иследници постају све осорнији.

Једног дана доведоше групу нових. Поставише их одмах за собне старешине. Не знамо ко су ови људи, али нам је јасно да је нека подвала у питању и да нам се добро не пише.

Неколико дана после собних старешина, у логор доведоше 22 осуђеника из Босне. Сви су робијали за злочине. Наговорили су их да нас туку и малтретирају. У нама проради инат. Не дамо се, па дође до туче. Једва нас иследници раздвојише. После ове туче разбојници постадоше мало питомији, али су и даље користили прилике да направе чарке.

Ускоро нам стиже нова група осуђеника, око 60 чланова Хрватског ослободилачког покрета. Распоредише их по нашим павиљонима. Многима то није право. Неће да живе заједно са непријатељима земље, па се побунише.

Собне старешине почеше увече да позивају на рапорт и да нас пријављују управи, па од иследника осетисмо и прве батине.

Видимо, чека нас опет Голи оток.

Ми, стари логораши са Голог отока договорисмо се да то више не дозволимо. Сви се слажу да је боље да умремо него да још једном проживимо онај пакао.

Управа логора беше донела пропис да предвече кад се улази у павиљоне сви логораши стоје мирно док један по један не уђу. Побунили смо се. Захтевали смо од собних старешина да на спавање одлази један по један павиљон, а да логораши не стоје мирно. Они нам то не дозволише, па дође до свађе.

Дођоше иследници и људи из управе логора. Саслушаше нас па наредише да идемо на спавање.

У току ноћи спустише на Гргур хеликоптером милицију. Блокираше све павиљоне. Под стражом се ишло и на ручак и у клозет.

Идућег дана, стиже и једна делегација из Београда. Гомила њих на челу са Филипом Бојковићем и замеником министра унутрашњих послова Светиславом Стефановићем Ћећом.

Увече обиђоше павиљоне. Дођоше и код нас.

– Зашто се буните? – пита Ћећо.

– Како зашто – вели Радивоје Вукићевић – почели сте да примењујете методе са Голог отока. Пре ћемо изгинути но то да подносимо.

Ћећо обећа да ће се са нама боље поступати. Ујутру одведоше разбојнике из Босне и чланове Хрватског ослободилачког покрета.

У логор се врати нормалан живот.

После неког времена, дозволише чак и да нам родбина дође у посету. Ја писах Дикосави, па она једног дана бану на Гргур.

Грли ме. Гледам хоће ли да заплаче. Држи се. Тврда је моја Дикосава. Таква је увек била, никада нису успели да је сломе.

Поздрављају ме много сви, веле ми. Пола Пећи пита за мене и чекају ме да се вратим.

Мило ми да чујем да ме људи воле.

Донесе ми Дикосава и једно невероватно изненађење.

– Ово нисам успела да ти дотурим док си био у затвору у Пећи. Нису ми дозволили из Удбе да дођем до тебе.

Даде ми један папир. Читам, а не могу да верујем својим очима.

„КИО. Бр. 76/58

Истражни судија Окружног суда у Пећи у кривичном предмету противу окр. Вукославовић Нова, службеника из Пећи због кривичног дела из чл. 110 св. 1 КЗ донео је дана 26–XII–1958 године следеће

Р Е Ш Е Њ Е

ОБУСТАВЉА СЕ ИСТРАГА противу окривљеног ВУКОСЛАВОВИЋ НОВА, службеника из Пећи, отворена решењем КИО бр. 76/58 од 6 децембра 1958 године, због кривичног дела из чл. 110 ст. 1 КЗ

УКИДА СЕ ИСТРАЖНИ ЗАТВОР противу горе окривљеног те се исти има одмах пустити на слободу.

О б р а з л о ж е њ е

Након довршене истраге Окружни јавни тужилац у Пећи својим актом под КТИ бр. 297/58 од 26–XII–1958 године известио је овај суд да не налази основа за даље гоњење окривљеног због кривичног дела из чл. 110 ст. 1 КЗ.

С обзиром на горњи извештај а сходно чл. 167 ст. 1 и чл. 192 ЗКП одлучено је као у изреци решења.

Решено у Окружном суду у Пећи дана 26–XII–1958 године.

Истражни Судија
Радисав Вукашиновић, с.р.“

Значи тако. Пошто „русофилима“ и њиховим подрепашима није успело да намонтирају истрагу и кривични поступак, дан после доношења овог решења казнио ме је судија за прекршаје.

– Страшно бих волео да видим Јанка Радуловића, да му ово покажем.

– Пусти њега. Добар је он човек – вели Дикосава. – Ево ти је и писмо послао.

– Какво писмо?

– Сретох га пре неки дан. Чуло се у Пећи да идем код тебе, па ми вели да ти донесем ово писмо.

– Дај да видим шта ми то мој пријатељ пише.

„ДРАГИ НОВО,

Много је времена прошло од кад сам те безразложно, силом прилика послао на „Летовање“, које тако провели они који су то захтевали да се уради.

Жао ми је што се са тобом нисам могао ни видети оне фамозне вечери, али што могу да радим када и сам знаш како је све било.

Хтео сам и раније да ти се јавим, али ти нисам знао адресу, па сада случајно дођох да уплатим осветлење, па се у шапутању мало поразговарасмо, и рече ми да ће да дође код тебе, па због тога узех да ти се јавим. Право да ти кажем, а немој мислити да се нешто правдам, али ми је заиста било непријатно, и много жао твој случај, али је тако морало бити, када те онај идиот Губеринић преко мере теретио, и окарактерисао као организатора свега тога. Ја незнам можда јеси и ниси, али мени ми је било доста жао што си морао доживети и ову непријатност. Ја све то нисам веровао а и сада не верујем и ако су онакви докази постојали, јер сматрам да ниси био такав, а поготово када си већ једном искусио и оставио дјецу да се премучају.

Но сада је већ било и прошло само „Дај Боже здравља“, што каже наш народ, па ће све проћи и звати се „лани“.

Драги Ново, како си са здрављем, и како ти се живи. За твоје ти нећу ништа писати јер ће ти госпођа све детаљно испричати.

Ја се ево још налазим у Пећи и животарим помало, али са доста муке и гњаваже. Фамилија ми није добро, а нарочито једна дјевојчица, коју ми је још у Априлу мјесецу прегазио трактор и десну руку уништио, па се са њоме премучам на сваки начин.

Ново, како ти је тамо? Да ли што радиш и јели ти много тешко? знам да се мораш мучити и патити, а највише брига за фамилијом.

Код мене нема ништа новога, живи се све по староме. Пиши ми и пошаљи писмо по твојој госпођи, у коме ћеш ми јавити твоју адресу.

Молим те пошто примиш и прочиташ ово писмо, одмах га уништи и немој о овоме говорити никоме од твојих другова а нарочито оном гаду Губеринићу. Ово из разлога јер би могао и ја настрадати као и ти на правди Бога.

За сада доста, много те воли и поздравља

28–VII–1959 године
П Е Ћ

Јанко Радуловић, Судија за прекршаје НОС-а Пећ.“

Устрепта на мени нешто пошто прочитах Јанково писмо.

Има наде за моју Метохију. Буди се нешто у тим људима тамо.

– Лепше ми ништа ниси могла донети – велим Дикосави.

Истече јој време за посету, па она крену. Ни тада не пусти сузу.

Живот на Гргуру се настави уобичајено. Јанково писмо држим у џепу. Греје ме некако.

Уочи нове 1961. године, пустише ме кући.

Одробијах и ово.

7.

Две године робије нису неки предуг период, али ипак је довољан да човек по повратку свет око себе другачије види. И мени сада у Метохији све другачије.

И раније су Срби одлазили према Нишу и Београду, али ту чежњу да са Космета оду нисам толико примећивао. Сада многи са носталгијом причају о сеоби.

А нешто захладнело између нас и Шиптара. Дружимо се, али неискрено. Видим да једни другима више не верујемо као некада.

Проклијало зло семе „русофила". Ако је сада овако, како ће тек бити кад зло жито прокласа?

Када сам пре две године ухапшен, другови из мог предузећа су одмах пожурили да ми дају отказ. Ваљда су хтели да покажу своју лојалност оним вишим друговима, „русофилима". Са Гргура сам упутио Окружном суду у Пећи тужбу против мог предузећа и наравно спор изгубио. Нисам, додуше, друго ни очекивао. Упутио сам жалбу Врховном суду Србије. Суд у Београду донесе решење да ме врате на посао и да ми се исплати плата за све време које сам провео у логору.

Са решењем Врховног суда запутих се у моје предузеће. Директора Јанка Лакићевића као да уједе змија кад ме виде.

– Иди ти кући – вели – видећу ја шта је то.

Одмах је телефоном звао Душана Мугошу. Дућ нареди Јанку да упути жалбу Врховном суду, иако је прошло годину дана од доношења решења.

Не може шут са рогатијем. На нечију интервенцију Врховни суд Србије после годину дана измени своје решење. Тако ја изгубих још једну битку са „русофилима" и њиховим подрепашима Србима.

Утучен због сазнања да им ничим не могу наудити, луњам кроз Пећ као глува кучка. Моји другови, бивши борци радо ме примају у друштво, али није мало ни оних који се склањају од мене као да сам губав.

Седим у једној кафани. Чашица љуте испред мене. Не пије ми се, но нека стоји. Буљим у празно, а све ми празно.

Неко седе за сто. Подигох главу, Рајко Видачић.

– Како си? – вели.

– Како хоћеш ти и они које служиш.

– Мани то, но хоћеш ли да радиш?

– Хоћу, шта бих друго?

Упути ме да се јавим у борачку задругу. Добих посао шефа рачуноводства. Задруга је градила станове за борце и инвалиде.

Својски радим, али својски и причам о „русофилима". Користим сваки скуп у предузећу и у граду да понеку о њима кажем.

Поново почех и писма да пишем. Не надам се ја много да ће то нешто помоћи, али ми је лакше када напишем шта се на Космету чини.

Прво упутих пусмо Централном комитету Србије. Пошто никаквог одговора не би, послах друго Централном комитету Југославије. Писао сам нешто касније и влади. Не знам коме све нисам.

Опет се све понавља као и раније. Моја писма се из Београда враћају у Приштину да другови из обласног врха дају своје мишљење, а ја због њиховог мишљења и шаљем писма.

Дође ми једног дана један пријатељ да ме саветује.

– Ново, приговара ти се у Удби да много причаш, па чак и говоре држиш. Кажу да си једног дана негде рекао да се људи не мере по положају и функцији но по људској ширини и карактеру и да на великом положају не мора бити велики човек, да на великом положају може бити мали човек, ситна душица која жели да разбије сву средину којом управља, а на малом положају може бити велики човек, а да је највише великих људи без икаквог положаја. Замера ти се да приговараш руководству.

– Живот ме томе научио. Да видим може ли неко то да оспори.

– Идеш много на банкете и држиш говоре.

– Жив сам човек. Хоћу да будем или у затвору или на слободи. Нећу да живим у полуслободи.

Кад се отварао споменик у Витомирици притворише ме и држаше целог дана да се не бих појавио на свечаности. Уплашили се другови да им што не покварим, јер сам ја пре рата ту био прочелник ћелије и организатор прве партизанске чете. Рекоше ми и тог дана да много причам и да ћу поново да омиришем Голи оток.

Дође идућег дана човек да ми каже како у Удби прете поновним хапшењем.

– Шта ја ту могу! – велим. – Људи раде свој посао, а ја свој. Моје је да причам и пишем писма, а њихово да ме хапсе.

– Хоћеш ли се ти икада опаметити?

– Хоћу. Оног дана кад „русофилима" видим леђа.

– Немој да буде да ти нисам рекао.

– Хвала ти и на томе.

Не прође неколико дана, уђе у моју канцеларију милиционар.

– Је ли овде Вукославовић?

– Ја сам.

– Зове те начелник.

– Нека је срећно! – одговорих.

У Удби ме уместо начелника дочека управник затвора и одведе у ћелију.

Бијаше јесен 1963. године.

8.

Какве сам ја ово зле судбине те више времена проведох по затворима и логорима но код куће? А толико сам на затворе већ и свикао па ми се чини да сам на своме.

Имам колико хоћу времена да размишљам шта се ово око мене чини. Што више размишљам, све ми црње и грђе мисли долазе.

Срби и Црногорци одлазе са Косова и Метохије. Сваког дана по неки мање, а по неки из Албаније више. Граница затворена још 48. године, а они и даље улазе. Беже од режима Енвера Хоџе, не слажу се, кажу, са његовим стаљинизмом. Омилила им Југославија, као и онима који су у току рата дошли на наша имања, па их никада нисмо отерали.

Сме ми се чини да је само питање времена када ће покушати да цео Космет отму, а ми сагињемо главе и ћутимо. Ко више не може да издржи одлази према Београду, Нишу или Краљеву, али ћути. Многи слуте шта се збива, али нико ништа да каже. Само луди Ново тера по своме, док му кости по тамницама не иструну.

Пролазе дани у тамници. Нити ме ко шта пита, нити ми за шта суде. За мене, ваљда, закон не важи. Јача је од закона воља „русофила“.

Прође месец дана како сам у ћелији у Пећи. Позваше ме 37. дана у канцеларију начелника.

Уђох унутра, видим Љуба Шотру, мог друга из Дивизије. Био је комесар једне бригаде. Дуго се видели нисмо, а знам да ради у Удби у Београду.

– Шта је Ново, што си ти опет у затвору? – пита Љубо.

– Не знам.

– А да, оно први пут могу да схватим. Многи људи нису знали, нису се снашли, но што ти оде други пут на Голи оток?

– Љубо! Ти мене питаш, а ја тражим човека у Југославији који ће ми казат зашто сам био на Голом отоку две и још две и још две године и зашто сам сада у ћелији. Ево, Љубо Шотра, овог тренутка ћу да потпишем да идем на робију још десет година ако ми неко објасни зашто сам до сада био.

Поцрвене Љубо. Ватра му севну у очима.

– Како не знаш? Зашто си био други пут? Зашто си сада?

– Не знам.

Љубо погледа шефа Удбе. Он отвори фиоку, као да је нешто хтео да извади, па је опет затвори. Љубо гледа у њега, но он ћути.

– Љубо Шотра, ништа га не гледај. Нема човека који то може да каже, јер најбоље ја знам. А ја да знам казао бих ти. Да сам починио било какву грешку рекао бих ти.

Гледа ме Љубо, бес у њему кипти.

– Слушај, друже Ново. Ја знам Нова Вукославовића као човека и као комунисту. Знам га и као руководиоца и револуционара. Знам шта твоја реч значи за овај народ у Пећи. Тебе би требало рехабилитовати.

– Е, мој стари друже Љубо. Чудо је да сам уопште још жив.

– Слушај, Ново. Није теби место ни у тој ћелији, ни овде. Шта тебе веже за Пећ?

– Имам неку кућу овде.

– Каква кућа! – вели бесно. – Продај то и бежи ти негде у Ниш, или Београд. Друге би ти птице певале да си тамо. А сад узми своје прње и иди кући.

Одједном се присети да ипак толика овлашћења нема да ме пусти из затвора, па се окрену шефу Удбе.

– А друговима ја одговарам за све што уради Ново Вукославовић. Ајде, здраво Ново.

Поздрависмо се, па се ја вратих у ћелију. Мислим, треба и неко писмено решење да ме пусте из затвора.

Седох, а стражар повика:

– Ајде, друже Ново, дижи се! Дижи се!

Почех да сакупљам ствари.

– Нека тога. Нека тога – вели – пошаљи носача, ја ћу ти то сакупити.

9.

Ново Станишин, Станиша Милетин, Милета Савов, Саво Зуков, Зуко Дмитров...

Баш хтедох да питам оца јесам ли све добро погодио, кад видех да то и није он но Зуко. Дошао Зуко да ми помогне да извадим онај велики пањ из наше њиве код Витомирице.

– Потегни, синко, потегни. Јаче мало. Ајде, ајде, запни...

Не иде никако. Запињемо колико можемо обојица, али пањина не попушта. Ни мрднути га не можемо. Шта је ово сада, а чини ми се да сам га са оцем онда извадио.

– Не може синко. Дубоко му корење.

– Кад пусти толико корење? – питам ја.

– А колико си ти оно година био у затвору?

– Много. Не сећам се тачно.

– Е, видиш, док си ти тамо чамио он је пустио корење. Ојачао је. Тешко да му можеш наудити. Погледај колико су му младице изњикале.

Нисам ни приметио да су из старог пања израсле огромне младице. Сву су Метохију наткрилиле. Младице пустиле огромне гране, сунце заклониле, па се нека тама спустила на Метохију.

– Шта ће ово бити, деда Зуко?

– Зло. Зло синко... Ово на велико зло слути. Зови људе да ти помогну да овај пањ ишчупаш, или Метохију више видети нећеш.

– Џабе ћу их звати, кад ми помоћи неће.

– Како то?

– Они што би хтели да помогну нејаки су, па ћу их џаба звати. Они јачи, који могу, неће, па ћу и њих џаба звати. Боје се да их ко не види са мном и не дојави тамо.

Дан је, а сумрак над Метохијом све више пада. Није то обична тама, но нека ледена од које ми страх у кости улази.

– Не знам, Ново, шта да чиниш, ама нешто мораш. Иди негде. Тражи људе да ти помогну да ово грдило ишчупаш.

А где да их нађем, кукала ми мајка, кад ми нико помоћи не сме? Није ово чудо овако само од себе нарасло и толико корење пустило, но га је неко ђубрио годинама. И ђубрио и чувао да га ко не ишчупа, па ко ће ми сад помоћи кад се не зна ко се о њему брине.

– Иди синко. Иди, тражи помоћ, не размишљај толико.

– А да покушам ја још једном да га ишчупам?

– Покушај, но ти је залуд.

Запех ја опет за ону ђускију. Цимам, вучем, а пањина ни да задрхти.

– Остави тај пањ – чујем неки строги глас из таме.

– Који си ти?

– Остави, кад велим!

– Тајо. Тајо, где си?

Сетих се да оно и није био мој отац, но Зуко. Нема га. Остадох сам у оном леденом мраку.

– Иди, Ново, одатле, да те овај мрак не прогута – чујем Зуков глас однекуд. – Иди, нађи људе да помогну.

Хладно ми је. Пробија ме језа од страха.

– Не! Не! Не! Не дам Метохију! Не дам Метохију!

– Ново! Ново! Шта ти је. Шта то сањаш?

Пробуди ме Дикосава.

– Грдно нешто сањаш?

– Грдно. Грдно да грђе бити не може.

– Страшно си викао.

– Страшно је и било. Слажеш ли се ти Дикосава, да продамо кућу и идемо за Београд.

– Слажем ја, шта год ти речеш.

НОВО

1.

У канцеларију Живојина Влаховића, директора „Стручне књиге“, моје издавачке куће, уђе сувоњав старији човек и прекиде нас у разговору. Носаше у рукама десетак примерака моје књиге „Ој Косово“.

– Друже директоре, хвала вам. Добио сам књиге.

– Уђите. Уђите – каже му директор. – Да вас упознам са аутором.

Човек ми срдачно стеже руку. Дуго ме гледа, као да нешто проверава.

– Честитам – вели. – Но, да ли сте ви довољно храбар човек?

Слегох раменима. Мучно питање, тешко је одговорити.

– Ако имате храбрости, даћу вам једно име и телефон.

Избегох одговор на питање, али рекох.

– Дајте.

Човек на парчету папира написа неко име и телефон, поздрави нас срдачно и оде. Ставих цедуљицу у џеп.

У току дана, случајно је напипах руком.

Ново Вукославовић. Чудно неко презиме, никада такво нисам чуо. Вероватно је онај човек погрешно уписао, сигурно је то Вукосављевић.

Окренух онај број.

– Ало – јави се неки глас.

– Опростите, је ли то стан Нова Вукосављевића.

– Вукославовића – исправи ме глас. – Ја сам Ново Вукославовић.

Кажем му ко сам и како сам добио његов телефон.

– Дођите. Дођите кад хоћете.

Одмах је пристао да ме прими. Знатижеља ме заголица, па увече одох код њега у Раковицу.

Врата отвори омањи човек у годинама, али држећ. Одмах се ватра у њему види.

– Ја сам Ново. Ово је Дикосава, моја супруга.

На Нову игра сваки дамар. Дикосава је смирена, тиха.

Не знам одакле да почнем разговор. Онај ми човек ништа не рече.

– Онај друг ме је звао – вели. – Рекао ми је да ћеш доћи и да ти ништа не кријем.

Пређе на „ти". Драго ми је што је простосрдачан, па то одмах прихватих.

– Али ја о теби не знам ништа.

– Причаћу ти, ако имаш времена да слушаш. Дуга је то прича, не може за једну ноћ.

– Све су ноћи пред нама, па колико треба.

– Да би одмах схватио о чему се ради, ја сам прва жртва Фадиља Хоџе и његових сепаратиста...

И тако почеше наши ноћни разговори. Из ноћи у ноћ. Сатима.

Док прича, узбуђује се. Понекад подигне тон, бес из њега проваљује. Сева му из очију. Одавно је зашао у године, а има у њему снаге као да му је тридесета.

2.

Месецима нисам могао да се ослободим гадног осећања да сам издао своју Метохију. Нешто ми је тамо остало, нешто што у Београду никако не успевам да пронађем. Фали ми она косметска блискост и топлина обичних људи.

Нико ме више не прогања и не прати. Звали су ме, додуше, у Удбу на разговор. Рекао сам им све. Немам шта да кријем. Рекао сам им и да сам дошао у Београд јер се надам да ћу из њега лакше обелоданити истину о Космету.

А Београд и није баш био земља обећана. Пензија мала, деца порасла, не могу да их ишколујем. Прихватам сваки посао који нађем, да бар неки динар зарадим. Када се одржавају сајмови, ноћу обилазим хале као пас чувар, да неко у њих не провали и што не украде.

Доста је Косметлија у Београду. Мило ми је кад их видим, а они ме радо примају.

Упркос осећању да сам нешто најдраже изневерио, оставио, издао – она мора која ме је у Пећи притискала нестаде. И ваздух се у Београду другачије удише.

Спремам се да поново пошаљем опширно писмо републичким и савезним руководствима. Стално имам осећај да оно што сам одоздо писао и није стизало до правих људи. Ко зна ко је моја писма отварао и враћао назад у Приштину. Покушаћу сада да их и лично уручујем.

Једне ноћи, беше средина 1966. године, врати ми се онај сан о великом пању у Метохији. Још је већи и грђи но што је био, а младице још више ижђикале.

Покушавам да га поткопам будаком. Поткопам га са једне стране, па пређем на другу. Кад се вратим, све што сам отко-

пао затрпано. Дуго то траје. Ја му откопам једну жилу, па пређем на другу, а неко невидљив ону поново затрпа.

Опет је био мрак над Метохијом. Не види се сунце, заклонила га младице нарасле из пања. Хладно је, а знам да је лето.

Не могу му ништа будаком, па узех секиру. Да му пресечем жиле. Дако га некако после обалим.

Нема никог да ми помогне. Нема мог оца Станише. Прво се чудим што ме је оставио самога, па се онда сетих да је несрећник умро оне зиме кад дође окупација. Чувао је стражу од Шиптара, па доби упалу плућа од мраза.

Мало ме страх што сам потпуно сам, али ударам секиром. Тврде жиле, ни парче не могу да обијем, а не да их пресечем. Замахујем секиром и даље. Велим, кад–тад ће попустити.

Начех му прву жилу. Нека чудна течност из ње потече, смрдљива.

Охрабрих се, па навалих још жешће. Ударам секиром по жилама, а све имам осећај да ме неко из оног мрака вреба.

– Не дирај га! – опет чух онај глас.

– Остави! Остави пањ! – заграјаше неки други гласови.

Окрећем се, али у мраку никог не видим. Само их чујем и осећам да су ту, у близини.

– Није га требало ни пуштат са Голог отока.

– Тамо га је требало дотућ.

– Иди одатле! Губи се!

– Нећу! Нећу! – велим. – Ово је моја Метохија!

– Иди! Иди! Иди! – чујем грају са сваке стране.

– Убијте ту поган! – надјача грају неки глас.

Е нећу вам се лако дати, велим сам себи, па подигох секиру чекајући који ће од тих невидљивих први да удари.

Пробуди ме Дикосава.

– Опет грдно сањаш?

– Грдније бити не може.

Не шће ми више сан на очи, па устадох. Дикосава види да ме нешто мучи, па устаде и скува кафу.

Туга се у мене увукла. Ни са ким у кући не проговарам. Изађох напоље да прошетам. Луњам онако по вароши, не знам шта ћу са собом.

Вратих се испред ручка.

Баш смо почели да ручамо, кад на радију почеше вести.

Седница Централног комитета партије на Брионима. Потпредседник Републике Александар Ранковић поднео оставку. Спикер даље прича о деформацијама у Служби државне безбедности, а посебно на Космету.

Чита спикер дугачко саопштење, а ја га више не чујем. Узбучала ми глава.

– Једи, Ново, јадан – вели Дикосава.

– Нека.

Значи, државна безбедност деформисана. И јесте, божја вера, кад је трпела да јој Фадиљови „русофили“ по Космету вршљају. Ма се нешто прибојавам да још грђе не буде. Слутим да ће сада Фадиљ и они његови окрилатит.

3.

Јављају ми са Космета да су сви који су у Удби заузимали нека важнија места посмењивани. Многе сада и из Партије искључују. Посмењиваше и оне који су мене хапсили и слали на Голи оток.

Много пута сам пожелео да се нађу у мојој ситуацији, али се сада не порадовах. Нема више у мени жеље за осветом.

Слутим да се одиста црни облак над Косметом надвио. Још жешће ће онај пањ младице да пусти, ко зна да ли ће више икада Метохија сунце угледати.

По Космету се одржавају састанци. Кренуо погром удбаша. Опет су Срби најгрлатији против Срба. Утркују се који ће више несрећним удбашима на леђа нешто да натовари, да би се додворио Фадиљу, Џавиду, Вели Деви... и за себе неко боље место уграбио.

Узалуд су удбашима сва правдања и доказивања да су по закону радили и наредбе виших органа спроводили и да се ни о једног невиног човека нису огрешили. Свуда их проглашавају за непријатеље земље. Приписаше им да су из зле намере измислили шпијуне и извели их на призренски суд. Призренски процес је, веле, измишљен да би се окаљало косметско руководство, а шпијуна и непријатеља на Космету никада није ни било. Једини су непријатељи, изгледа, бивши удбаши, а они које нам је Енвер убацивао а они их хватали су највећи пријатељи ове наше земље.

Чујем да је и у Пећи кренула хајка на службенике Државне безбедности. Написах једно писмо Општинском комитету. Покушах да их заштитим, но узалуд. Као да ни писао нисам, све их поискључиваше из Партије.

Многи се разбежаше по Србији, а највише их дође у Београд.

Слушам шта се на Космету збива и видим да су окрилатили „русофили". Нико не сме ни да помисли да им се супротстави. Постали су господари од Космета, као паше у турско доба.

Осветише се и за призренски процес и за акцију скупљања оружја. Чуди ме како не рекоше да је Удба измислила и Шабана Полужу.

Неке удбаше похапсише и изведоше на суд. Вељу Милошевића из Урошевца оптужише да је тукао човека у акцији скупљања оружја, па је овај од батина умро. Узалуд је било адвокатима што су на суду доказали да је тај човек умро пола године касније, и то од туберкулозе. Господари од Космета су наредили да он и још неки морају у затвор, а суд њихову вољу мора да спроведе како зна. Осудише Милошевића на четири године затвора.

Ја доле не одлазим, али код мене долазе они који беже. Страх је, веле ми. Страх је, као оно у доба окупације. Људи беже. Остављају све и беже. Боје се да поново не почну да их убијају и пале.

Није им страх безразложан, јер им комшије Шиптари прете.

Туга ми се у душу увлачи, а још веће зло слутим.

Она писма и не послах.

Не знам коме и чему.

4.

Човек је понекад принуђен да сам пред собом своди рачуне. Почех и ја.

Ближим се шездесетој. Кад саберем оно пре рата и ово после, сваку трећу сам провео у затвору или логору.

А кад би некако батине које сам добио могле да се мере на кило, сигуран сам да би испале теже него хлеб који сам за цео живот појео.

Мршав ми резултат животног рачуна. Све што сам имао заложих за Космет, па га опет не могах сачувати.

Хватају ме малаксалост, умор и апатија. Изгубио сам циљ који ме је све ове године држао. Нема више никакве наде да „русофиле" могу победити.

Све се више повлачим у себе, све више ћутим, одсутан сам.

У таквом расположењу затече ме вест о оним првим демонстрацијама 28. новембра 1968. године. Увече зва телефоном један Дикосавин рођак. Демонстранти у Приштини, вели, поломише све пред собом. Траже републику и кличу Енверу Хоџи.

Уздрхта нешто у мени. Пробуди се стари пламен.

Ваљда ће сада свима све бити јасно.

– Дикосава, дај ми чашу ракије. Сада ће цео свет знати ко су господари Косова. Изађоше на видело Енверове слуге.

– Не радуј се превише – вели она.

Већ идућег дана, ватра у мени поче да сплашњава. Штампа објави саопштење у неколико редова. Група хулигана, саопштавају господари Космета, правила неред.

Ново заћута. Ћутим и ја.

Више не знам шта да ти причам. Остало знаш боље од мене. Био си тамо доле дописник. Причај сад ти старом Нову како је било тих година.

Његова туга и горчина прешла на мене. Причам му, а грч ми у грлу.

Причам му како је било тог 28. новембра, како су наредних дана све то прогласили за социјалне немире, како је Фадиљов син водио демонстранте у Урошевцу, како су наредних месеци и година многа кључна места заузели људи који су ове демонстрације и организовали.

Ново слуша. Понекад уздахне, повремено му блесне она ватра у очима.

Причам му и како је тих година са Косова и Метохије кренула велика река исељеника. Говорим му о селима у којима ни једне куће српске није остало, а нико није смео ни да помене реч исељавање. Највећа табу–тема у земљи у то време било је исељавање са Космета.

– И највећа трагедија овог века – вели Ново.

5.

Не знам која је ово ноћ коју проводим у разговору са Новом. Не бројим их.

Опет се откравио. Прича.

Дуго сам размишљао зашто су им требале оне демонстрације 68. године. Схватио сам кад почеше да мењају Устав. Демонстрацијама су припретили српском руководству, па су после чинили шта су хтели. Све што су желели прогураше кроз онај несрећни устав 74. године. И име променише. Назваше себе Албанцима, а сами себе и код нас и у Албанији зову Шиптарима, а Албанију Шипнија. Разумеш ли ти зашто им је то требало? Разумеш, наравно. А знаш ли зашто избацише из назива Покрајине оно Метохија? Зашто одбацише моју Метохију? У Албанији тај појам не постоји. Реч Метохија значи манастриски посед, а они хоће да свему што је спрско полако избришу траг. Хоће, бојим се, да нас са Балкана отерају, као да никада ни долазили овамо нисмо.

А ови овде као да су слепи. Поделише Србију на три дела, а председник српске скупштине Дража Марковић се још тиме хвали и свечаност прави на дан цепања Србије.

Е, тада сам се опет тргао. Опет инат у мени проради. Још, велим, нисам мртав.

Надам се да ипак постоји неко ко ће се усудити да се супротстави Фадиљу и осталима. Нису ваљда сви толико заплашени.

Написах Десетом конгресу Партије захтев да ми се додели споменица. Надао сам се да ће ово моје мало лукавство разоткрити Фадиља. Објаснио сам у захтеву да сам ја практично већ био добио споменицу и чин потпуковника, али да је све то

Фадиљ зауставио због тога што смо се сукобили, па сам објаснио детаљно и зашто смо се сукобили.

Моје писмо дуго, а одговор кратак. ЦК је, веле, стао на становиште да се питање споменице не актуелизује.

Праве се луди. Као да сам ја писмо због споменице писао.

Писао сам и следећем конгресу, једанаестом, па опет исто. Писао сам и новинама. Нико да ме чује.

Мене нико не чује, али зато сви чуше како на Косову и Метохији пуче у пролеће 81. Пукло је толико, ево се Југославија још тресе. Ево је девета година како руше Југославију. Буну подигли, ратују отворено, крв се пролила по Косову и Метохији, а „русофили" на слободи. Поднели су оставке, и то једва, после неколико година, искључили су их из Партије и то је све. А вероватно су их много ожалостили што су их искључили из Партије. Њихова није ни била.

Но, сад ми је бар понешто јасније. Познао сам оне гласове што су ми у сну из мрака претили. Чујао сам их у последње време често и на јави, па их се присетих. А и преци су их моји чујали често. Пао ми је мрак са очију, сада боље видим.

6.

Велиш да ти кажем на крају да ли се кајем. Бојао сам се да ћеш ме то питати.

Близу ми је осамдесет. Рођен сам десете, а ово је 89, је ли тако? Лепе су то године и за тежак живот.

Проживео сам све ратове овог века. Балкански и два светска и остао жив. Ту сам, значи, имао срећу. А ово што ми се догађало касније можда и не треба звати несрећом, па ни Голи оток. Не бих о срећи да причам. Ко зна шта је то. Можда је срећа да човек лако умре. Веле да они који на души тућу несрећу носе дуго и тешко умиру. Можда због тога што им треба много времена да сведу рачун. Најтеже је крваве рачуне сводити.

Ја ничију несрећу на души не носим. Не знам зашто бих се кајао.

Могао сам, додуше, да живим лагодно. То је истина. Можда сам могао и генерал да постанем, или неки председник на Космету. Можда бих данас имао вилу у Београду и много шта још. Ко то зна. Могао сам, можда, да имам много, а да будем сиромах, да ми судњи дан месецима траје.

Можда је боље да одговорим питањем: могу ли бити срећни они који Косово и Метохију на својој души носе?

Велиш, желим ли још нешто да ти кажем. Па, ево, још ово: са осмехом ћу умрети ако будем сигуран да ми „русофили" нису Космет отели.

МИЛЕ КОРДИЋ је рођен 1944. године у Расову код Бијелог Поља
Новинар је од 1964. године
Објављене књиге:
КОМИТСКИ ПОКРЕТ У ЦРНОЈ ГОРИ 1916–1918. (1984.)
ЦРНОГОРСКА БУНА 1919–1924. (1985.)
ЂЕНЕРАЛ роман (1988.)

ОЈ КОСОВО (1988.)
ЗЛОСЛУТ роман (1989.)

YU ISBN 86 – 419 – 0030 – 6